

Petko Luković

SLOVENC I HERCEGOVAČKI USTANAK PROTIV AUSTRO-UGARSKE 1882. GODINE

Posle nepune četiri godine od ulaska austrougarskih okupacionih trupa u Bosnu i Hercegovinu, izbio je oružani ustanak protiv okupatora u slivu gornje Neretve, u prvoj polovini januara 1882. godine i, uskoro potom, proširio se gotovo na čitavu teritoriju Hercegovine i južne Bosne. Više od tri meseca ustanici su uspešno odolevali napadima nadmoćnijih snaga okupatora, a potom su dejstvovali sve do kasno u jesen 1882, u manjim grupama, nanevši neprijatelju osetne gubitke u ljudstvu i ratnoj opremi. Ovaj ustanak, koji je izbio u sasvim nepovoljno vreme po ustanike, kako zbog oštne zime i bez pomoći sa strane, tako i zbog velikog ugleda koga je Austro-Ugarska, nakon Berlinskog kongresa, uživala u svetu, snažno, je odjeknuo u Evropi i naišao na otvorenu podršku, naročito od strane slovenskih naroda koji su bili van sfere Habsburške Monarhije. Slovenci, koji su posvetili veliku pažnju poslednjem, najvećem i najznačajnijem ustanku potlačene raje u Hercegovini i Bosni protiv Turske i događajima koji su mu usledili na Balkanskom poluostrvu, 1875.—1878. godine,¹ veoma su pomno pratili događaje, vezane za ustanak Srba i Muslimana u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske, 1882. godine. O tome u našoj istoriografiji nema nikakvog priloga. Zbog toga smo se odlučili da, na bazi podataka iz ondašnjih listova koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, budući da u Arhivu Slovenije — Deželno predsedstvo nema dokumenata u kojima se tretiraju pitanja iz ovog ustanka, najneophodnije prezentiramo o obaveštenosti Slovenaca i o njihovom stavu prema stanju u Bosni i Hercegovini od kraja 1878. do početka 1882. i prema uzrocima izbijanja ustanka, a takođe i o njihovom odnosu prema ustaničkom oružanom pokretu u Hercegovini i južnoj Bosni 1882. protiv Austro-Ugarske.

Po završetku okupacije Bosne i Hercegovine krajem oktobra 1878, u Sarajevu je obrazovana Zemaljska vlada za upravljanje okupiranim teritorijama, na čelu koje je stajao general austrougarske vojske sa pomoćnikom za civilne poslove. Bosna i Hercegovina su bile neposredno vezane za administraciju u Beču, pošto je njima upravljalo Zajedničko ministarstvo finansija. U skladu sa 25. tačkom Berlinskog kongresa, 13. juna—13. jula 1878, kao i odredaba Novopazarske konvencije od 21. aprila 1879, sultan je ostao sizeren u Bosni i Hercegovini, koje su zadržale turske insignije i monetarni sistem, što je unosilo određenu dozu neodređenosti u međunarodnopravni položaj dve okupirane pokrajine. Shodno odredbama Berlinskog kongresa i pomenute Konvencije, austrougarske trupe su od 8. do 18. septembra 1879. godine posele Priboj, Prijepolje i Pljevlja, ostavši tamo do aneksije Bosne i Hercegovine, 1908. godine, kada su povučene iz tih garnizona, pa je ceo Sandžak do 1912. ostao pod Turskom. Tako je tokom XIX i prve decenije XX veka, Novopazarski Sandžak s beranskim i rožajskim područjem, te i sa Kosovom i Metohijom, predstavljao vojnostrategijski koridor između Srbije i Crne Gore. Da bi u okupiranim pokrajinama obezbedila mir i pokornost naroda prema okupacionim vlastima, Austro-Ugarska je tamo zadržala preko 50.000 vojnika redovne vojske, 3.091 žandara, 952 pandura i 338 zaptija; pristupila je temeljnoj rekonstrukciji zastarelih turskih tvrđava, u Sarajevu, Višegradu i Zvorniku, te i izgradnji

¹ Usredsredivši svoje interesovanje naročito na rešenje bosansko-hercegovačkog pitanja, odnosno na budućnost Bosne i Hercegovine nakon završetka velike krize na Istoku (P. Luković, Stališće Slovenaca do ustaje u Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovinskog vprašanja v letih 1875—1878, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 19, Inštitut Milka Kosa 6, Ljubljana, 1977, str. 43—112, 204—380).

novih kasarni i blokhausa u unutrašnjosti Bosne i Hercegovine i na granici prema Crnoj Gori. Do 1881. okupirane provincije su uključene u austrougarsku carinsku zonu i novčani sistem, a 4. novembra, 1881. proglašen je Zakon o vojnoj obavezi stanovnika iz Bosne i Hercegovine, što je dovelo do još većeg nezadovoljstva kod Srba i Muslimana. To se naročito manifestovalo u protestu srpske mostarske Crkvene opštine protiv Vojnog zakona i iseljavanju Muslimana u Novi Pazar i Carigrad naročito iz Mostara.

Teške prilike koje su vladale u agrarnim odnosima u Bosni i Hercegovini, turska vlast nije bila u stanju da povoljno reši. Ona je samo Saferskom naredbom (14. safera 1276) od 12. septembra 1859. ozakonila postojeće agrarne odnose, stvarajući čitlučenjem. Zbog stalnih sukoba između čitluk-sahibija i kmetova, kao i usled neprekidnih buna i ustanaka potlačene raje, ovu naredbu, koja je bila sračunata na suzbijanje zloupotreba prema kmetovima, turske vlasti nisu bile u stanju da realizuju. Osnovni cilj poslednjeg ustanka u Bosni i Hercegovini protiv Turske, 1875—1878, bio je usmeren ka rešenju agrarnog pitanja, što je akceptirala kao glavni argumenat i bečka vlada kada je otvoreno istupila sa zahtevom da okupira te dve pokrajine, posle potpisivanja Sanstefanskog mirovnog ugovora između Rusije i Turske. Međutim, u Naredbi II armijske komande od 30. novembra 1878, sasvim je određeno rečeno da je hrišćansko stanovništvo obavezno da daje begovima trećinu i druga davanja njima i državi, s naglaskom da prisilne mere treba izbegavati i u svemu se pridržavati odredaba Saferske naredbe. Tako su usvojeni nasledeni agrarni odnosi, koji će ostati u toku celog trajanja austrougarske okupacije i aneksije Bosne i Hercegovine. Kada se ovom doda da je administracija bila u rukama pretežno stranih činovnika, Nemaca i Mađara, da je službeni jezik bio nemački i da je stalno vršeno povećavanje poreskih opterećenja, onda je razumljivo što je stanovništvo bilo nezadovoljno. Nezadovoljan je bio, šta više, i favorizovani deo Muslimana zbog toga što, ipak, nije imao takve povlastice kao pod turskom upravom. Nerešeno agrarno pitanje, novi i veoma glomazan birokratsko-policijski aparat, dobro organizovana konfidentska služba, na jednoj, i jačanje nacionalne svesti kod potlačenih narodnih masa, na drugoj strani, izazvali su duboko nezadovoljstvo kod domaćeg stanovništva. To se prvo ispoljilo kod pandura, bivših boraca u ustanku protiv turske vlasti, 1875—1878, zbog okolnosti što su bili slabije plaćeni od žandarma i politički ugnjetavani od organa okupacionih vlasti. Starešine pandura iz okoline Nevesinja odmetnuli su se i prebegli u Crnu Goru, marta 1879, dok su tokom godine panduri masovno dezertirali i u toku septembra te godine, zapalili nekoliko žandarmerijskih stanica, u širem rejonu Nevesinja, žandarmerijsku kasarnu u Koritima i sukobili se kod Lukavca sa jednim austrougarskim poternim odeljenjem, 12. septembra 1879. Ovakvih nemira je bilo i u toku 1880 i 1881, naročito nakon obnarodovanja Zakona o vojnoj obavezi, čemu je doprinelo i aktiviranje hajdučke čete, od jula 1881, na čelu sa Stojanom Kovačevićem.²

Valja odmah istaći, da je slovenačka javnost bila dosta dobro upoznata sa stanjem u Bosni i Hercegovini od kraja 1878. do početka 1882, blagodareći okolnosti što su slovenački listovi objavili oveci broj saopštenja i napisa na ovu temu, otvo-

² Opširnije o stanju u Bosni i Hercegovini od kraja 1878. do kraja 1881. v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovacki ustanak 1882. godine, drugo izdanje, Sarajevo, 1973, str. 15—95; isti, Prilozi istoriji hercegovackog ustanka 1881/82. godine, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knj. XVII, sveska 11—12, juli—avgust 1937, Beograd, 1937, str. 896—898; isti, Prilozi istoriji ustanka iz godine 1882. Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. III, 1951, Sarajevo, 1951, str. 237—239; isti, Pandurski puč u Nevesinju 1879. godine, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. VII, 1955, Sarajevo, 1955, str. 119—139; isti, Prilog istoriji hercegovackog ustanka 1882. godine, Objavljivanje vojničkog zakona, 4. novembra 1881, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. II, 1950, Sarajevo, 1950, str. 207—216. Dr M. Imamović, Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914., Sarajevo, 1976, str. 18—68; N. Štjepović, Hercegovacko-bokeljski ustanak 1882. Borbeno dejstva i pouke, Beograd, 1963, str. 22—42; Dj. Jelenić, André Barre: La Bosnie-Herzégovine. Administration autrichienne de 1878 à 1903, Paris, Delo, god. XI, knj. 40, Beograd, 1906, str. 251—261; isti, Novopazarski Sandžak i politička ravnoteža na Balkanu, Delo, god. XV, knj. 56, Beograd, 1910, str. 53. Dr R. Jeremić, Oružani otpor protiv Austro-Ugarske od 1878—1882, Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje, Sarajevo, 1929, str. 70—71; D. Tunguz-Perović, Ustanak hercegovacko-bokeljski 1882. g. protiv Austro-Ugarske, Sarajevo, 1922, str. 13—21.

reno kritikujući austrougarsku okupacionu vlast kao glavnog krivca za težak položaj širokih narodnih masa u okupiranim nekadašnjim turskim perifernim pokrajinama. Tako je organ slovenačkih liberala, »Slovenski Narod«, u broju od 16. aprila 1879, objavio napis s naslovom »Peticija Hercegovincev«, u kome je istaknuto, da je bivši ustanički vođa, don Ivan Musić, podneo grofu Gyuli Andrássiju peticiju u ime hercegovačkog naroda u šest tačaka, u kojoj se ističe sledeće: vraćanje zemlje hrišćanskim vlasnicima, koju su im turske vlasti nasilno oduzele; šume, močvare i kuće da se dodele besplatno hrišćanskim podanicima; da se znatno olakšaju poreska opterećenja; i da se u Bosnu i Hercegovinu pošalju činovnici koji, pored posredovanja stručne spreme za svoj poziv, moraju znati srpskohrvatski jezik i poznavati tamošnji narod i njegove običaje. Na kraju je, u smislu zaključka, rečeno da je potrebno uputiti komisiju, koja bi na licu mesta ove zahteve realizovala, jer će, u suprotnom, nezadovoljstvo naroda sa dosadašnjom upravom i dalje biti u porastu.³ Dalje je u ovom listu, u broju od 26. jula 1879, objavljeno privatno pismo od 15. o. m. iz Kupresa pod naslovom »O ljudskom popisovanju v Bosni«, gde je navedeno da hrišćani u Bosni, kako pravoslavni tako i katolici, nemaju svoju zemlju već obrađuju begovske posede, te su, po završenj žetvi, obavezni da dadu trećinu prinosa begovima i desetinu državi. Ostaje kao uteha to, kako ističe dopisnik na kraju svog izveštaja, da će budućnost doneti snošljivije odnose i za hrišćanske podanike u Bosni i Hercegovini.⁴ U vrlo lapidarnoj formi, u ovom listu, u broju od 23. oktobra 1879, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, navedeno je da je kod hrišćanskih stanovnika u okupiranim pokrajinama javno ispoljeno nezadovoljstvo zbog izneverene nade u Austro-Ugarsku, da će ih osloboditi od robovanja begovima; do toga nije došlo otuda, kako stoji na kraju ovog saopštenja, što je u Bosni i Hercegovini »stupila na scenu mađarska politika« koja je prema Slovenima neprijateljski raspoložena.⁵

Organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec« je, u to vreme, poput »Slovenskog Naroda«, takođe objavljivao kratke sastave o stanju u Bosni i Hercegovini, izrazivši sa svoje strane otvoreno neslaganje sa načinom upravljanja u tim pokrajinama od strane okupacionih vlasti. Tako je u ovom listu, u broju od 1. februara 1879, u rubrici »Politični pregled. Avstrijske dežele«, kratko navedeno da okupacijske vlasti u Bosni i Hercegovini, otkako je otuda uklonjen general Josip Filipović, »isuviše podupiru i protežiraju turski živalj«. Uzalud su se hrišćani radovali dolasku austrougarskih okupacionih trupa, nadajući se da će dobiti zemlju u vlasništvo »koju su ranije Turcima obrađivali«, jer i sad moraju begovima trećinu davati. Osim toga, »činovnici okupacijskih vlasti u Bosni i Hercegovini laskaju Turcima, dok hrišćane gledaju popreko«. Nepuna dva meseca docnije, u istoj rubrici, navedeno je u jezgrovitoj formi, da je narod u Bosni i Hercegovini sve nezadovoljniji sa okupatorskom vlašću, jer se Turcima daju takva prava kakva su, gotovo, i pre imali, dok se hrišćanima savetuje, da se sa begovima izmire, jer u pro-

³ Taj zaključni deo ove peticije glasi: »6. Da se vse te reforme uvedejo ne le v smislu zakonov nego tudi v soglasju z željami narodovimi, naj pošlje visoka vlada kmalu komisijo, ki naj bo na mestu vse preiskala in priredila, inace bode nezadovoljstvo v narodu bolj in bolj raslo, mej tem, ko še zdaj zmirom zaupa in veruje v pravičnost visoke vlade« (»Slovenski Narod« 86, 16. IV 1879).

Kao vođa Hrvata u hercegovačkom ustanku, 1875—1878, don Ivan Musić tokom 1879, dok je još boravio u Hercegovini, nije zahtevao radikalno rešenje agrarnog pitanja u zapadnoj Hercegovini, kako su to činili ustanički vođi istočnog dela ove pokrajine. Decembra 1880, nezadovoljan nagradom za učinjene usluge austrougarskoj vojsci prilikom njenog posjedanja Hercegovine 1878., preselio se sa ženom u Crnu Goru, a nakon četiri meseca otišao je u Beograd, gde je dobio zaposlenje u pošti. Tamo je kao konfident radio za Austro-Ugarsku, kojoj je dao važna obaveštenja o antiaustrijskoj delatnosti izbeglica iz Bosne i Hercegovine i agenata slavenofilskih odbora. Kad je izbio ustanak u Hercegovini 1882, bilo je predloga od najuticajnijih faktora da se izdejstvuje njegovo vraćanje u Hercegovinu da predvodi Hrvate u borbi protiv ustanika. Do toga nije došlo, budući da se takvom planu odlučno suprotstavio komandant Trupne komande, general Stevan Jovanović. Uostalom, don Ivan Musić je bio proavstrijski orijentisan i za vreme ustanaka, 1875—1878 (up.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882, godine ..., str. 39—40, 106, 117—118, 258, 264, 206; isti, Prilozi istoriji ustanaka iz godine 1882 ..., str. 247—249; M. Ekmečić, Uloga don Ivana Musića u hercegovačkom ustanku 1875—1878, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, VII, 1955, Sarajevo, 1955, str. 141—169).

⁴ »Slovenski Narod« 170, 26. VII 1879.

⁵ »Slovenski Narod« 244, 23. X 1879.

⁶ »Slovenec« 12, 1. II 1879.

tivnom neće dobiti nikakvu potporu od organa vlasti.⁷ U istoj rubrici, u broju od 7. juna 1879. ovog lista, kratko je rečeno, da je bečki list »Die Presse« s velikim zadovoljstvom objavio pismo jednog bosanskog bega koji, polemišući sa carigradskim listovima, hvali bečku vladu i njenu politiku. Potom je tamo, u smislu komentara, navedeno da ovaj ugledni bečki list ne bi, svakako, objavio pismo bilo koga bosanskog hrišćanina. Kako je istaknuto na kraju ovog saopštenja, begovima, tj. poturicama, bilo je dobro i ranije, a i sada su protežirani od nadležnih vlasti, dok su hrišćani bili i ranije, pa su, nažalost, i sada još uvek potlačeni.⁸ Dalje je u ovom listu, na istom mestu, u broju od 5. avgusta 1879, navedeno da begovi u Bosni i Hercegovini još uvek poseduju ogromne komplekse zemlje, koja je slabo obrađena, a šume posve zapuštene, dok je četrnaest dana docnije, u rubrici »Izvirni dopisi«, objavljen izveštaj specijalnog dopisnika iz Sarajeva od 4. avgusta, u kome je, kao najvažnije, podvučeno da je između pravoslavnih i katolika u Bosni i Hercegovini, »zbog neukosti ovih« i propagande na liniji divide et impera od bivše i sadašnje vlasti, stvorena duboka mržnja.⁹ Konačno je u ovom listu, u rubrici »Politični pregled. Avstrijske dežele«, u broju od 28. jula 1881, navedeno, bez komentara, da je okupatorska vlast izdala naredbu za srez gatački, po kojoj su seljaci dužni davati begovima umesto trećine četvrtinu od svih poljskih plodova, dok su jedino prinosi sa vrtova oslobođeni svih dažbina.¹⁰

Treba naglasiti, da su slovenački listovi obaveštavali svoje čitaoce o negativnim stranama okupacione administracije u Bosni i Hercegovini i o odnosima činovnika prema domorocima, podvrgavši, često puta, njihov nečovečan stav prema običnom čoveku oštroj kritici. U tom pogledu, kako nam se čini, naročito prednjači organ slovenačkih klerikalaca, te ćemo navesti iz njega nekoliko takvih primera; mahom objavljenih u rubrici »Politični pregled. Notranje dežele«. Tako je u ovom listu, u broju od 21. oktobra 1879, kratko navedeno da je narod u Bosni i Hercegovini nezadovoljan jer su »bezumni liberali« doveli svoje činovnike koji vode administraciju na narodu tuđem, nemačkom jeziku, a sedam dana docnije da se nezadovoljstvo hrišćana povećava zbog favorizovanja muslimanskog življa, usled čega naročito repatrirani hrišćani teško žive, posebno u okolini Ključa, jer nemaju ni hrane niti, pak, krova nad glavom, pošto su im sve Turci popalili, kako je navedeno u broju od 2. decembra.¹¹ U uvodniku »Turčija se već ne more rešiti«, istaknuto je da su zasad težnje Austro-Ugarske da prodre do Soluna depasirane, jer je u Bosni i Hercegovini sa političkom ugnjetavanju ogromnog dela stanovništva navukla na sebe mržnju, pa je potrebno da tamo odlučno povede politiku narodne ravnopravnosti, kako bi pridobila za se široke narodne mase i tako dobila zeleno svetlo za dalje napredovanje na Istoku.¹² U broju od 16. novembra 1880., objavljen je važan uvodnik s naslovom »Avstrija v Bosni«, u kome je podvrgnuta oštroj kritici stara politička orijentacija Beča i Pešte, usmerena ka favorizovanju nemačke nacije i njenog jezika. Ovo se naročito ispoljilo u Bosni i Hercegovini, gde se ide za tim da preovlada nemački apsolutistički duh, uprkos mađarskih nastojanja da se tamo afirmiraju Mađari kao najvažniji faktor. Na taj način se slovenskom življu u Bosni i Hercegovini onemogućava da se kulturno uzdiže, korišćenjem srpsko-hrvatskog jezika, što je najbolji dokaz da je podvrgnut ugnjetavanju od strane okupacione vlasti.¹³ U broju od 24. februara 1881, u »Slovencu« je kratko saopšteno, da nije isključeno izbijanje oružanog ustanka protiv Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini, jer okupacijske vlasti nameću isuviše teška poreska opterećenja

⁷ To kratko saopštenje u celini glasi: »Bošnjaci in Hercegovinci niso nič kaj zadovoljni z avstrijsko vladu. To pa izvira od tod, ker se Turkom skoraj take pravice dajejo, kakor so jih prej imeli. Reklo se je kristijanom in vrnivšim se buguncem, naj se s begi spravijo in da prej ne dobodo nobene podpore. Tega pa nečejo. Mnogi so od lakote umrli, zopet drugi se selijo v celih trumah v Črno goro. Komentara ni treba« (»Slovenec« 41, 12. IV 1879).

⁸ »Slovenec« 62, 7. VI 1879.

⁹ Up.: »Slovenec« 86, 91 od 5. i 19. VIII 1879.

¹⁰ »Slovenec« 82, 28. VII 1881.

¹¹ Up.: »Slovenec« 117, 120, 134 od 21, 28. X i 2. XII 1879.

¹² »Slovenec« 52, 13. V 1880.

¹³ »Slovenec« 127, 16. XI 1880.

ionako preveć siromašnom i napaćenom tamošnjem narodu, dok je nešto više od tri meseca docnije, u rubrici »Izvirni dopisi«, objavljen izveštaj od dopisnika iz Sarajeva od 20. maja, u kome je navedeno da su se u Sarajevu Muslimani prilagodili novo nastaloj situaciji, ali ne i Srbi, »koji su prema Austro-Ugarskoj neprijateljski raspoloženi, pošto još uvek bacaju oko na Beograd.«¹⁴ Kao organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec« je u uvodniku »Nekaj o novi Avstriji«, objavljenom u broju od 25. avgusta 1881, zastupao tezu da bi Austro-Ugarska trebala da Muslimane iz Bosne i Hercegovine, s obzirom da su im pradedovi bili hrišćani, prevede u rimokatoličku veroispovest, kako bi se brže mogli kulturno uzdići i postati odani austrijski državljani. Bitni preduslov da se to realizuje je sadržan u tome, da u Bosni i Hercegovini budu činovnici Slovenci i Hrvati, koji govore tamošnjim jezikom, pa bi u znatnoj meri doprineli da se eliminiše zavisnost seljaka od domaćih muslimanskih feudalaca.¹⁵ U kratkom saopštenju, objavljenom u ovom listu, u broju od 29. septembra 1881, navedeno je da se pljačkaške bande, »koje nazivaju ustanicima«, u Hercegovini stalno množe, do čega je došlo otuda, što su okupatorske vlasti primorale seljake da begovima daju trećinu i kod njih kuluče, te je potrebno da se otuda uklone činovnici, Nemci i Mađari, budući da ne znaju srpskohrvatski jezik i da se prema narodu grubo ponašaju.¹⁶ Konačno, tokom novembra 1881, objavio je »Slovenec« nekoliko saopštenja o položaju u Bosni i Hercegovini, čiji se sadržaj, uglavnom, može svesti na ovo: da se pravoslavni Srbi, zbog germanizatorske politike koju provode okupatorske vlasti, opravdano žale, ali ne i u odnosu na položaj svoje veroispovesti, budući da je nova vlast u Bosni i Hercegovini tolerantna prema svim religijama;¹⁷ da tako ne bi bilo ako bi Srbi bili na vlasti, jer bi ispoljili netolerantnost prema katolicima i muhamedancima; da su u Bosni i Hercegovini, u ogromnoj većini, činovnici Nemci i Mađari, koji narod kinje i kod njega izazivaju trajnu mržnju prema Austro-Ugarskoj; te je potrebno, ako se želi pridobiti narod okupiranih pokrajina za Habsburšku Monarhiju, umesto njih postaviti južnoslovenske činovnike; i da je u Zagrebu, zbog prilika u Bosni i Hercegovini, na zadovoljstvo svih, došlo do sloge između Hrvata i Srba, jer su, najзад, uvideli da su se uzalud zbog Bosne i Hercegovine svađali i da je potrebno da zajedničkim snagama rade na tome da ove dve pokrajine sačuvaju slovensko etničko obeležje.¹⁸

Navešćemo nekoliko kratkih sastava iz »Slovenskog Naroda«, u kojima je, bez ikakvog okolišenja, podvrgnuta kritici dosadašnja vladavina okupacionih vlasti u Bosni i Hercegovini. Tako je u broju od 14. marta 1879, objavljen kratak članak s naslovom »Tujčenje v Bosni in Hercegovini«, u kome je, kao najvažnije, istak-

¹⁴ Up.: »Slovenec« 22, 59 od 24. II i 28. V 1881.

¹⁵ Najvažniji deo ovog uvodnika doslovno glasi: »Kdo je kriv da se avstrijska uprava v Bosni tako enoglasno obsojuje? Nič drugoga kakor naša notranja politika, naš nesrečni dualizam in vedno preziranje slovenskega življa v Avstriji. Gospodstva v Bosni so se polastili Mađari in Nemci, in vendar bi bilo le naravno, da bi se dežela izročila v cicilizacijo Hrvatom, in če bi ti vsega ne premogli, tudi Slovencem in Dalmatincem. Slovenci in Hrvati so z Bošnjaki enega rodu, imajo srce za slovenske brate, umejo njih govor in njih želje, le ti bi zamogli red in pravico deliti Bošnjakom. Zemljiške razmere v Bosni naj bi se tako uravnale, da bi kršćanski tlačani postali slobodni kmetje, uradovalo naj bi se vse po hrvaški, napravile naj bi se narodne šole, odprl naj bi se za Bosno poseben deželni zbor, in kmalo bi se tudi pravoslavni v Avstrijo sprijaznili. Delati pa bi se moralo tudi na to da bi slovenski mohamedanci k naši kršćanski veri prestopili. Njih pradedi so k turški veri prestopili, da so ohranili svoja posestva in še druga zvestih hristijanov nase potegnili, bilo je tako ravnanje hudobija in krivica; naj pa zdaj narobe k krišćanski veri prestopijo in tako popravijo kar so njih s predniki pregrešili. Avstrijska vlada pa če sploh svojo nalogo za vero in za omiko umé, naj im pot gladi in prestop po moči zlažuje. Tako si bo Avstrija priredila hvaležno ljudstvo, ter zveste državljane in tako tudi spolnila svojo nalogo v izhodnih deželah.« (»Slovenec« 93, 25. VIII 1881). — Prvi slučaj prozletizma u Hercegovini zabeležen je u februaru 1881, kada je Saja Đukić iz okoline Mostara prevedena u katoličku veroispovest od mostarskog biskupa fra Paskala Buconjića. To je dovelo do uzbudjenja i protesta Muslimana u Mostaru i upućivanje dva memoranduma caru, u jesen 1881, u kojima se zahteva zaštita od nasilne konverzije Muslimana od katoličkog klera (Dr H. Kapidžić, Hercegovачki ustanak 1882. godine..., str. 72-73).

¹⁶ »Slovenec« 108, 29. IX 1881.

¹⁷ To nije tačno. Naime, posle dužih priprema zaključena je konvencija između Austro-Ugarske i Vaseljenske patrijaršije u Carigradu, 28. marta 1880, po kojoj će ubuduće pravoslavne episkope u Bosni i Hercegovini postavljati austrijski car, što je značilo znatno slabljenje tradicionalnih prava koje je imao srpski narod pod turskom vlašću. U vezi s tim mostarska srpska Crkvena opština prvo je protestovala kod vaseljenskog patrijarha, Joakima, što radi na tako važnom pitanju bez saglasnosti naroda, a potom je uputila novi protest, 29. avgusta 1880, u kome je odlučno izraženo nezadovoljstvo što je pravoslavnoj crkvi oduzeta i onakva samouprava koju je imala pod Turcima (Dr H. Kapidžić, Hercegovачki ustanak 1882. godine..., str. 62-64).

¹⁸ Up.: »Slovenec« 126, 131, 132 od 12, 24. i 26. XI 1881.

nuto da su, pre ulaska austrougarskih okupacionih snaga, u Bosni i Hercegovini, najviši činovnici bili Osmanlije koji nisu znali srpskohrvatski jezik, a sada su to Nemci i Mađari sa nemačkim kao zvaničnim jezikom i germanizacijom domačeg življa kao glavnim sadržajnim elementom tekuće politike, što je navedeno i u broju od poslednjeg dana decembra 1881. godine.¹⁹ U broju od 10. septembra 1881, u kratkom saopštenju, objavljenom u rubrici »Politični pregled. Notranje dežele«, istaknuto je da u Bosni i Hercegovini, usled omrznute birokratske nemačko-mađarske uprave, vlada nezadovoljstvo, prisutno ne samo kod pravoslavnih i katolika već, takođe, i kod pripadnika muslimanske veroispovesti, usled čega već nekoliko meseci krstare hajdučke čete, pa je u šest hercegovačkih srezova proglašen vojnički preki sud, dok je u narednom broju, u istoj rubrici, saopšteno da će uskoro krenuti u Bosnu i Hercegovinu jedna komisija iz Zajedničkog ministarstva finansija, da na licu mesta ustanovi činjenično stanje, pa postoji nada da se stanje popravi.²⁰ Konačno, u broju od 30. septembra 1881, saopšteno je da je, zbog nepodnošljive uprave, u Bosni i Hercegovini »žalosno stanje, pa je oko Mostara primećeno mnogo razbojnika«, a narednog dana da su, navodno, najugledniji građani Bosne i Hercegovine uputili adresu ruskom caru, o čemu nema potvrde u literaturi koja nam je bila dostupna, u kojoj se žale na visoka poreska opterećenja i zabranu odbrane pred sudovima na maternjem jeziku, budući da se od vlasti »brutalno nameće nemački jezik«. Na kraju adrese njeni potpisnici mole, »da ruski car podejstvuje svojim snažnim uticajem da se u Bosni i Hercegovini uvede sloboda bez krvoprolića«.²¹

Organ slovenačkih konzervativaca, »Novice«, objavio je nekoliko kratkih saopštenja, uglavnom u rubrici »Novičar iz domaćih in tujih dežela«, o situaciji u Bosni i Hercegovini s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina prošlog veka. Tako je u broju od 15. januara 1879. kratko saopšteno da je u Kulen Vakufu i u Bosanskom Petrovcu kod izvesnog broja Muslimana pronađeno oružje, a u broju od 19. novembra, upozoreno je na to, da je okupacijska uprava u Bosni i Hercegovini od naroda omražena, te će biti potrebno o tome raspravljati u poslaničkim zbornicama.²² Kako stoji u broju od 7. septembra 1881, u Bosni i Hercegovini, uprkos čestim promenama predsednika Zemaljske vlade, kod narodnih masa, iz dana u dan, sve više raste mržnja prema okupacijskim vlastima, najviše zbog držanja ključnih pozicija u upravi zemlje od strane nemačkih i mađarskih činovnika, koji ne znaju srpskohrvatski jezik niti, pak, poznaju narod kojim vladaju,²³ a nepun mesec dana docnije, kratko je rečeno, da su u Hercegovini uočeni sve veći neredi, te se, ranije zavedeni preki vojni sud u srezovima: gatačkom, bilečkom, nevesinjskom, stolačkom i trebinjskom, je protegao na ceo mostarski okrug.²⁴ Konačno, u zadnjem broju iz 1881. godine, u ovom listu je kratko saopšteno, da u upravi Bosne i Hercegovine prevladava nemačko-mađarski politički koncept, uprkos tome da su stanovnici u okupiranim pokrajinama Sloveni.²⁵

¹⁹ Up.: »Slovenski Narod« 61, 298 od 14. III 1879. i 31. XII 1881.

²⁰ Up.: »Slovenski Narod« 205, 206 od 10. i 11. IX 1881. — Naročito u Hercegovini i Bosanskoj krajini javila se hajdučija, najvećim delom zbog nerešenog agrarnog pitanja, već odmah po završenoj austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine. Pored obične hajdučije, koju su karakterisala ubistva, pljačka, osveta itd., bilo je i takve koja je bila nosilac oslobodilačke misije, kakav je slučaj bio sa hajdučkom četom u Hercegovini pod vodstvom Stojana Kovačevića od 1880. godine. Stojan je postao predmetom interesovanja javnosti od 31. jula 1881, kada je sa oko 15 drugova napao austrijsku vojnu poštu u Kamenom Brdu, blizu Cernice, na putu Gacko-Bileća, te je postao opasan za okupacionu vlast, pa je njegova glava ucenjena na 100 dukata (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 89–91).

²¹ Up.: »Slovenski Narod« 222, 223 od 31. IX i 1. X 1881.

²² Up.: »Novice« 3, 47 od 15. I i 19. XI 1879, str. 26, 380.

²³ Doslovno je rečeno ovo: »Iz Bosne. Uprava dežele noće nič kaj naprej; v treh letih bodo imeli uže četrtga deželnega namestnika. Sevé, da ne bo nič, če bodo Bosno hoteli ponemčiti ali pomagjariti. Ako bodo obsuli deželo tujimi uradniki, ki ne umejo ne deželnega jezika, ne poznajo razmer in ne šeg naroda, bodo tako malo opravili, kakor nekda na Laškem v Lombardiji, povsod si bodo naklonili le mržnjo. Tudi če premene vojaško vlado v civilno, ne bo nič, dokler se drže sedanjega sistema« (»Novice« 36, 7. IX 1881, str. 292).

²⁴ »Novice« 40, 5. X 1881., str. 324. Po sadržaju slično saopštenje objavio je pretposlednjeg dana septembra 1881, u rubrici »Politični ogled. Avstrijskih konzervativaca, »Slovenski Gospodar«, uz ovaj komentar: »To kaže, da so razmere napete v Hercegovini in Bosni, to pa zaradi nesrečne politike nemško-mađarske, katera ond i zaukazuje po odstopu Fcm. Filipovića« (»Slovenski Gospodar« 39, 29. IX 1881, str. 309).

²⁵ »Novice« 52, 28. XII 1881., str. 419.

Nesnosno stanje u kome se našla bosansko-hercegovačka raja pod jarmom austrougarske okupacije, najreljefnije je opisao istaknuti slovenački pisac, Fran Maselj-Podlimbarski, u svom romanu »Gospodin Franjo«, koga je napisao u vremenu od 1909. do 1913. kao penzionisani oficir austrougarske vojske i to na osnovu onog što je video i doživeo za vreme svog petogodišnjeg službovanja u Tuzli, 1884—1889. Sa okrutnim okupatorskim režimom, koga su teško podnosili stanovnici Bosne i Hercegovine, upoznali su se Slovenci 1913., kada je pomenuto delo Podlimbarskog ugledalo svet. No, vlasti su, radi očito ispoljene antiaustrijske i projugoslovenske orijentacije, 1914. zaplenile roman »Gospodin Franjo«, a njegovog autora lišile čina i konfinirale u Donju Austriju, gde je i umro u jesen 1917. godine.²⁶ Ceo roman »Gospodin Franjo« kipti od srdžbe prema okupatorskoj vlasti zbog neusmiljenog zlostavljanja i bezočne eksploatacije od njene strane bosanskog radnog čoveka. Već na početku ovog romana jasno se očituje takva nepokolebljiva Masljeva opredeljenost, pa ćemo na ovom mestu navesti jedan takav primer kao dokaz verodostojnosti ove tvrdnje. Naime, glavni junak romana, inženjer Francè Vilar, učesnik u 20. pešadijskoj diviziji u svojstvu poručnika u okupacionoj kampanji 1878, pošavši u Bosnu 1881 da se tamo zaposli kao stručnjak u eksploataciji šuma, odmah po stupanju na bosansko tle, na putu za Tuzlu, preko Sarajeva, sučelio se sa neočekivanom i za njega neverovatnom pojavom, koja je bila u suštj protivnosti od onoga što je on očekivao da će austrougarska okupacija doneti domaćim stanovnicima. Naime, kratko rečeno, on je putujući vozom prema Tuzli, preko Sarajeva, u dva maha video da žandarmi i vojnici sprovode okovane Bosance ka sudnici, postupajući prema njima vrlo brutalno, što je Vilara teško potreslo kao čoveka duboko prožetog humanitarnim osećanjima.²⁷

Kako se iz dosada navedenog može zaključiti, Slovenci su u potpunosti ostali dosledni svom stavu prema austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine iz vremena pred održavanjem Berlinskog kongresa i izvođenje okupacije pomenute dve periferne turske pokrajine od 29. jula do 20. oktobra 1878. Naime, oni su odobravali okupaciju, nadajući se da će se nakon izvođenja ove znatno povećati slovenski živalj u Habsburškoj Monarhiji i nužno prouzrokovati krah dualizma i preuređenje države na federativnoj osnovi, uz punu ravnopravnost svih naroda u njoj. Pored toga, Slovenci su sa sigurnošću očekivali da će se u Bosni i Hercegovini zemlja dodeliti dotadašnjim čivčijama, tj. obespravljenoj hrišćanskoj raji i uvesti administracija isključivo na srpskohrvatskom jeziku, koju bi vodili, pored domaćih činovnika, Hrvati i Slovenci. Svakom drugom načinu upravljanja Bosnom i Hercegovinom, a posebno dovodenju činovnika Nemaca i Mađara i vođenju administracije na nemačkom ili, pak, bilo kom drugom tamošnjem narodu nerazumljivom jeziku, Slovenci su bili odsudno protivni.²⁸

Jedan od razloga zbog koga su Slovenci posle poraza Srbije u ratu protiv Turske, 1876—1877. godine, uverivši se iza toga da je Bosna za Srbiju izgubljena, a isto tako Hercegovina za Crnu Goru, odlučno odobravali austrougarsku okupaciju ove dve periferne turske pokrajine, bio je uverenost u to, da u Bosni ima dosta neobrađene ziratne zemlje, te bi za Slovence bilo mnogo oportuniije da se iseljavaju, umesto u zapadnoevropske zemlje i daleku Ameriku, u obližnju Bosnu.²⁹ I u periodu od završetka austrougarske vojne okupacije Bosne i Hercegovine pa do izbijanja ustanka u Hercegovini, objavljivani su, s vremena na vreme, u slovenačkim listo-

²⁶ Opširnije o idejno-političkoj opredeljenosti, uopšte, i izraženoj antiaustrougarskoj i projugoslovenskoj orijentaciji, napose, kod Maslje u romanu »Gospodin Franjo«, v.: J. Rotar, Socijalna in politična misel Podlimbarskega, Ljubljana, 1969, str. 180—222.

²⁷ O tome je tamo doslovno rečeno ovo: »Ob progi je videl tu in tam obhodne straže vojakov in orožnikov, dvakrat je njegov pogled naletel na oklenjene Bošnjake, ki so jih orožniki vedli bogve kam k sodišču. Obakrat je povesil glavo in se poglobil v teško misel. Bil je namreč tako ustvarjen, da ni mogel videti vklejenjenega človeka. Ni dalo njegovo mehko človekoljubje, ki mu je tičalo v krvi, ki mu je bilo prirojeno in se ga ni priučil iz knjig« (F. Maselj, Podlimbarski, Gospodin Franjo, Roman, Založila in izdala »Matica Slovenska«, Zabavna knjižnica, XXV zvezek, Ljubljana, 1913, str. 6).

²⁸ P. Luković, n. d., str. 273—281, 293—306, 314—322, 344—351, 384—385, 397—401.

²⁹ Opširnije o probitačnosti kolonizacije Slovenaca u Bosni i zagovaranju zbog toga potrebe austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, v.: P. Luković, n. d., str. 305, 344—346.

vima napisi i saopštenja, u kojima je tretirano pitanje oportuniteti naseljavanja Slovenaca u Bosni. Od slovenačkih listova, koliko smo mogli utvrditi, na potrebi kolonizacije Slovenaca, i to u što većem broju, u Bosni kao zemljoradnika, naročito je insistirao »Slovenec«. Krajem 1879, odnosno u broju od 23. decembra, objavio je ovaj list dosta dug članak s naslovom »Nekaj o Bosni«, u kome je nepoznati autor, sasvim otvoreno zagovarajući potrebu naseljavanja Slovenaca u Bosni, podvukao, kao najvažnije, sledeće: da je u Bosni mnogo neobrađene zemlje,³⁰ a primećeno je; naročito u poslednje vreme, da se tamo u velikom broju naseljavaju Nemci i Mađari; da je neophodno potrebno da bečka vlada pomogne kolonizaciju Slovenaca u Bosni; da bi Slovenci, naseljavajući se u Bosni, povećali broj tamošnjeg slovenskog življa, jer bi ostali Jugosloveni; pošto bi u novoj otadžbini bili pohvaćeni; da bi kolonizirani Slovenci u Bosni znatno doprineli prosvetivanju tamošnjeg življa, a izgradnjom dolenske pruge, Slovenija će se znatno približiti Bosni; i da je potrebno preseljavanje u Bosnu polovine ili još više osoba iz onih slovenačkih porodica u kojima ima petoro ili više dece.³¹ Isto tako objavio je ovaj list dug sastav, u rubrici »Izvirni dopisi«, u broju od 22. januara 1880. (izveštaj dopisnika iz Ključa od 9. o. m.), u kome se isto tako zagovara teza o potrebi kolonizacije Slovenaca u Bosni. U tom smislu tamo je podvučeno: u okolini Ključa ima dosta obradive zemlje za prodaju po vrlo povoljnoj ceni; primetno je da se tuđinci, pre svega Nemci i Mađari, naseljavaju u Bosni, dok je Slovenaca najmanje bilo u svojstvu kolonizatora; Slovincima je za naseljavanje najpogodnija Bosanska krajina, jer je dovoljno obradive zemlje za otkup po jeftinoj ceni, dok zemlje pod šumom ima na pretek; potrebno je da Slovenci, koji se odluču da se u Bosni nasele; obavezno imaju ušteđevinu u novcu za izgradnju kuće i sa sobom ponesu neophodno potreban poljoprivredni alat; i potrebno je formirati deoničko društvo, kako bi se Slovincima olakšalo naseljavanje u Bosni.³² Sredinom oktobra 1880, u rubrici »Politični pregled. Notranje dežele«, u »Slovincu« je objavljeno kratko saopštenje o olakšicama, koje je odredila bečka vlada za naseljenike u Bosni. Njihov sadržaj, bez komentara, naveden je u pet tačaka, među kojima su najvažnije ove: državna materijalna potpora za zidanje stambenih objekata i drugih zgrada, besplatan poljoprivredni alat i oslobođenje plaćanja poreza u trajanju od deset godina, što važi i za one koji se, pored zemljoradnje, bave i nekim zanatom.³³ Pet dana docnije, u ovom listu je objavljen članak s naslovom »Izseljevanje v Bosno«, u kome je, u uvodnom delu, naveden tekst olakšica koje je bečka vlada odredila za one koji se budu naselili u Bosni, o kojima smo najneophodnije već rekli, a potom je, u smislu dosta dugog komentara, istaknuto da je siromašnim Slovincima, naročito onim s Krasa i okoline Tolmina »Bosna otvorena«, jer im je potrebno malo novčanih sredstava pa da za nekoliko godina, živeći u novom zavičaju, postanu imućni zemljoradnici. Osim toga, naseljavanje Slovenaca u Bosni, ubrzaće tamo razvoj zanatstva i znatno doprineti da proizvodi zanatske radinosti u Sloveniji, koja će održavati čvrste kontakte sa svojim bosanskim rođacima, dobiju dobru prodaju na tržištu Bosne i Hercegovine.³⁴ Međutim, u izveštaju od 20. maja 1881. iz Sarajeva,

³⁰ To su i »Novice« saopštile svojim čitaocima, krajem januara 1880, istakavši da, zbog veoma slabe obrade zemlje i nedostatka poljoprivrednog alata, u Bosni vlada kod dobrog dela stanovnika glad, a nepunu pola godine docnije, kratko je saopšteno da, zbog oskudice životnih namirnica, u Bosni i Hercegovini austrougarski vojnici boluju od skorbuta (up.: »Novice« 4, 24 od 28. I i 16. VI 1880, str. 32, 194).

³¹ »Slovenec« 142, 23. XII 1879.

³² »Slovenec« 9, 22. I 1880. Sličan je po sadržaju dopis koga je dostavio misionar kod Banja Luke, V. Lah, objavljen u tri dela u »Novicama«, u brojevima od 16. i 23. novembra i 14. decembra 1881, u rubrici »Naši dopisi«, pod naslovom »Marija Zvezda pri Banjaluci u Bosni na dan sv. Martina«. V. Lah se zalaže za kolonizaciju Slovenaca u Bosni, naročito u dolini Vrbasa, i u tom smislu ističe ovo: 1) zemlja u Bosanskoj krajini je veoma plodna, a cena joj je pristupačna; 2) naročito je plodna i za naseljavanje pogodna zemlja u dolini reke Vrbasa; i 3) preporučuje se grupno naseljavanje Slovenaca u Bosni, jer domoroci, naročito Srbi, preziru doseljenike (up.: »Novice« 46, 47, 50 od 16, 23. XI i 4. XII 1881, str. 370, 377, 405).

³³ »Slovenec« 114, 14. X 1880.

³⁴ Najvažniji sadržaj prvog dela ovog komentara glasi: »Čeravno nam je žal za vsacega rojaka, vendar bi mi vsacemu Slovincu privoščili, da si svoje stanje zboljša. Po Krasu, v tolminskih hribih in tudi po drugih krajih Slovenije je sem ter tja huda revščina, pusta zemlja ne more rediti prevelicega števila prebivalcev. Pa tudi v rodovitih dolinah se nahajajo bajtariji in četrtgruntariji, ki imajo premalo zemljišča in vsled tega slabo živijo. Zdej jim je Bosna odprta, če le nekaj goldinarjev vkup spravijo,

objavljenom u ovom listu osam dana docnije, u rubrici »Izvirni dopisi«, što se tiče ovog pitanja, rečeno je »da za Kranjce još nije vreme da bi se suviše u Bosnu upuštali«, jer je potrebno imati dosta novca da bi se otpočeo bilo kakav unosniji posao. No, to se, naravno, ne odnosi na one koji misle obrađivati zemlju, već, kako se čini, na one koji nameravaju da se tamo bave zanatom ili trgovinom.³⁵ Znatno docnije, 21. decembra 1881, objavio je »Slovenski Narod« uvodnik s naslovom »Tristoletnica pridruženja Sibirije k Rusiji«, u kome je kao uvodna napomena označeno to; da je Rusija srećna zemlja jer ne mora, zbog svog ogromnog prostranstva, slati bezemljaše u daleke prekomorske zemlje već u drugi kraj svoje države, ne tangirajući im jezik, veru i običaje. Međutim, »ako bi se neka slovenačka porodica mogla preseliti u blisku i srodnu Bosnu, morala bi u celini promeniti svoj dosadašnji način života, što je skoro nemoguće; zbog toga nam Bosna u tom pogledu ne može koristiti.«³⁶

Kako sadržaj Novopazarske konvencije od 21. aprila 1879. tako i posедanje stratejskih objekata u dolini Lima od 8. do 18. septembra 1879, sudeći po pisanju »Slovenskog Naroda«, nisu od slovenačke javnosti prihvaćeni sa odobravanjem. Osvrnućemo se, pre svega, na nekoliko saopštenja o ovom pitanju objavljenih u slovenačkom dnevniku, u rubrikama »Politični razgled, Vnanje države« i »Politični razgled. Notranje dežele«. Tako je u ovom listu, u broju od 24. aprila 1879, objavljeno kratko i neodređeno saopštenje, bez komentara, s napomenom da je 21. aprila u Carigradu potpisana konvencija između Austro-Ugarske i Turske, kojom se priznaje sultanu suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom, bez određivanja vremenskog trajanja okupacije i da će u Novom Pazaru, pored turske, biti smeštena i austrougarska vojna posada, a u broju od 16. maja naveden je nešto opširniji tekst, koji u parafriziranoj formi tretira po tačkama sadržaj Novopazarske konvencije; bez pogrešne formulacije o zajedničkom smeštaju turske i austrougarske vojne posade u Novom Pazaru, uz kritičku napomenu: »Sada je objavljena Austrijsko-turska konvencija. Međutim, svaki dobar Austrijanac kada čita tekst konvencije čudi se i postavlja pitanje: kako je bilo moguće da bečka vlada potpiše tako po nju ponižavajuću konvenciju ili pogodbu sa Turskom?«³⁷ U broju od 30. maja i 1. juna ovog lista, izražena je sumnja u mogućnost skorog posédanja doline Lima od austrougarskih snaga zbog navodnog pripremanja oružanog otpora od Albanaca, dok je u broju od 10. juna rečeno da Porta radi na smirivanju duhova u Novopazarskom Sandžaku, kako bi austrougarske trupe mogle tamo bez smetnje umarširati, a dan docnije, da i sama Turska strepi od eventualnog otpora Albanaca ulasku c. kr. vojske u Novopazarski Sandžak, »pa se je bojati da bi Austrijanci to iskoristili kao povod da posédnu svu teritoriju do Soluna.«³⁸ Obaveštavajući slovenačku javnost o odlasku austrijsko-turske komisije u Novopazarski Sandžak radi pripreme terena za predstojeći ulazak austrougarskih trupa u dolinu Lima, u uvodnom delu saopštenja od 9. avgusta, redakcija ovog lista je izrazila sumnju u mogućnost mirnog posédanja i izrazila bojazan da će i ovde mnogi slovenski vojnici, kakav je bio slučaj u Bosni i Hercegovini 1878, prerano naći smrt

da se z najpotrebnijim orodjem in drugim stvarmi preskrbe, postanejo lahko posestniki v Bosni, in če bodo pridni, so lahko v nekaj letih premožni kmetje. Saj Slovenec je znan kot marljiv in dober delavec; trden je pa tudi, da se ne ustraši ne mraza, ne vročine«. U drugom delu ovog komentara, odnosno apela za iseljavanje Slovenaca u Bosnu, kao najvažnije, navedeno je ovo: »Sicer pa bi se nič ne poznalo, če bi prav več tisoč Slovencev v Bosno šlo; ta primanjkljaj bi se v malih letih zopet pokrili. Slovenski izseljenci v Bosni pa bodo slovenski domovini lahko mnogo koristili. Če bodo potrebovali obrtničkih izdelkov, pisali bodo ponje v svoj kraj, na Slovensko; oni bodo tudi lahko posredovali, da bodo še drugi Bošnjaki začeli obrtniške izdelke na Slovenskem kupovati, to tem prej, ker jim je Slovenija najbližja obrtniška dežela, ker Hrvatska nema dosti industrije. Tako se lahko prične za slovensko obrtnijo nova, vesela doba, in blagostanje na Slovenskem se bo vsled kupčijske zveze z jugoslovanskimi deželami močno povzdignilo. Brez dvoma bodo tudi slovenske knjige in slovenski časniki romali k slovenskim izseljencem v Bosno, ker bodo hoteli vedeti, kaj se doma godi, in tako bodo podpirali še slovensko literaturo. Kakor stvar obračamo, vedno pridemo do tega sklepa, da bi revni slovenski kmečki ljudje dobro storili, če se preselijo v Bosno.« (»Slovenec« 116, 19. X 1880).

³⁵ »Slovenec« 59, 28. V 1881.

³⁶ »Slovenski Narod« 290, 21. XII 1881.

³⁷ Up.: »Slovenski Narod« 93, 112 od 24. IV i 16. V 1879.

³⁸ Up.: »Slovenski Narod« 123, 125, 131, 132 od 30. V, 1, 10. i 11. VI 1879.

i da će se isto tako i tu boriti za račun onih koji rade protiv interesa slovenskih naroda.³⁹ Dalje je u broju od 28. avgusta kratko rečeno da će c. kr. trupe uskoro posesti Novopazarski Sandžak, a tri dana docnije, da će se to mirno izvesti ako Albanci budu mirni, dok je u broju od 5. septembra naznačeno da je austrijsko-turska komisija obišla najvažnije garnizone u dolini Lima i sa uspehom završila sondiranje terena za ulazak austrougarskih trupa, pa je u broju od 11. septembra rečeno da su pre tri dana c. kr. trupe u dve kolone prešle na teritoriju Novopazarskog Sandžaka, ne naišavši na bilo kakav otpor.⁴⁰ Nakon ulaska c. kr. trupa u Novopazarskom konvencijom predviđene gradove u dolini Lima, slovenački dnevnik je kratkim saopštenjem od 18. septembra 1879, obavestio slovenačku javnost o tome, da pored austrougarskih trupa posedaju Priboj, Prijepolje i Pljevlja takođe i turske jedinice, ističući da mu se taj kondominij nikako ne dopada,⁴¹ dok je devet dana docnije kratko saopštio, da su austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine i nedavni ulazak c. kr. trupa u Novopazarski Sandžak u tolikoj meri protivprirodni postupci, »da se o njima već ne isplati više ništa govoriti ili, pak, kritikovati ih«.⁴² »Slovenec« je, u broju od 2. septembra 1879, vrlo kratko saopštio da će kroz četiri ili šest dana otpočeti posedaње Novopazarskog Sandžaka od c. kr. trupa, a jedanaest dana docnije da se posedaње važnijih garnizona u dolini Lima »srećno odvija« i da narod toplo pozdravlja u tim mestima austrougarske vojnike.⁴³ Konačno, provladin ljubljanski nemački dnevnik, »Laibacher Zeitung«, u oвеćem broju saopštenja i napisao prezentirao je svojim čitaocima, krajem avgusta i tokom septembra 1879, iscrpne podatke o pripremama za ulazak austrougarskih snaga na područje Novopazarskog Sandžaka i o toku posedaња tamošnjih važnijih garnizona, uz često ponovljenu napomenu, da se je ovaj poduhvat, posredstvom saradnje turskih oružanih snaga, izveo u besprekornom redu.⁴⁴

O donošenju Zakona o služenju vojnih obveznika iz Bosne i Hercegovine u austrougarskoj vojsci i njegovom objavljivanju, 4. novembra 1881, slovenački listovi su blagovremeno obavestili svoje čitaoce, uz prisutnu šumnju u njegovo mirno realizovanje, što je ispoljeno kod »Slovenskog Naroda«, dok su »Novice« i »Slovenski Gospodar« bili, kako nam se čini, rezervisani, a »Slovenec« je u potpunosti odobravao ovaj potez vladajućih krugova Beča i Pešte. Tako je, na primer, u »Slovenskom Narodu« još u broju od 15. novembra 1879, u kratkom saopštenju, rečeno da je austrougarska Zajednička vlada odustala od namere da od vojnih obveznika iz Bosne i Hercegovine obrazuje vojne jedinice, odlučivši da u narednoj godini prikupi izvestan broj dobrovoljaca i rasporedi ih u hrvatske i dalmatinske garnizone.⁴⁵ U rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, u broju od 8. novembra 1881, organa slovenačkih liberala, kratko je saopšteno o tome, da je car potvrdio Zakon o vojnoj obavezi za Bosnu i Hercegovinu, shodno kome svi za vojsku sposobni tamošnji vojni obveznici su dužni »da lično učestvuju u odbrani pokrajine i Monarhije«, a tri dana docnije naglašeno je da je organ Zemaljske vlade u Sarajevu, »Sarajevski List«, objavio tekst ovog Zakona prvo na nemačkom jeziku, »koga tamošnji narod uopšte ne razume«, pa tek potom na srpskohrvatskom jeziku u latinici i ćirilici, dok je u broju od 16. novembra kratko rečeno: »Turska je protesto-

³⁹ »Slovenski Narod« 182, 9. VIII 1879.

⁴⁰ Up.: »Slovenski Narod« 197, 200, 204, 208 od 28, 31. VIII, 5. i 11. IX 1879.

⁴¹ O tome doslovno piše ovo: »Češki listi sodijo glede tega, da v novopazarskem okraji zdaj turški vojnici poleg avstrijskih zasedajo Priboj, Plevlje in Prepolje, tako kot mi: to dvojno gospodarstvo (condominium) nam nič ne dopada, mi bi bili želeli, da kjer vira cesarska zastava, tam se ima umakniti precej turška. Ali kaj, ko je vnanjo politiko Magjar vodil in je nam tudi konvencijo s Turčijo zapustili« (»Slovenski Narod« 214, 18. IX 1879).

⁴² To interesantno i kratko saopštenje u celini glasi: »Zasedanje Bosne in Hercegovine in zdaj Novopazarja po vrhu pa še slavnega našega ministra Andrassyja znana pogodba s Turčijo, to so tako protinarnave reči, da se o njih uže ne spleća več govoriti ali kritizirati« (»Slovenski Narod« 222, 27. IX 1879).

⁴³ Up.: »Slovenec« 97, 101 od 2. i 13. IX 1879.

⁴⁴ Up.: »Laibacher Zeitung« 197, 202, 205, 200, 207, 208, 209, 211, 213, 216, 217, 218, 224 od 28. VIII, 3, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 20, 22, 23. i 30. IX 1879, str. 1685—1686, 1729, 1752—1753, 1764, 1772, 1780, 1785, 1806—1807, 1822, 1846, 1858—1859, 1898—1899, 1918.

⁴⁵ »Slovenski Narod« 263, 15. XI 1879.

vala protiv uvođenja provizornog odbrambenog zakona u Bosni i Hercegovini, jer se njime, kako se navodi u protestu, poseže u suverenitet Nj. veličanstva sultana.⁴⁶ Konačno, u broju od 7. decembra u ovom listu je navedeno, da se Muslimani iz Mostara sele u Novi Pazar ili, pak, u Carigrad, budući da 'su odsudno protivni proklamovanom Zakonu o služenju u austrougarskoj vojsci vojnih obveznika iz Bosne i Hercegovine, a tri dana docnije je kratko navedeno to, da su turski listovi protestovali protiv objavljenog Zakona, uz napomenu da se moraju pomiriti sa stanjem stvari jer, navodno, gro naroda prihvata ovu odluku austrougarske Zajedničke vlade.⁴⁷ Šest dana po objavljivanju Zakona o »Landwehru«, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele«, organa štajerskih konzervativaca, objavljeno je »kratko saopštenje, u kome je naglašeno, da je ovaj korak austrougarske Zajedničke vlade izazvao zaprepašćenje kod većeg dela stanovnika Bosne i Hercegovine, dok je na istom mestu, u broju od 29. decembra ovog lista, kratko saopšteno da zbog ove mere bečke vlade, »a naročito zbog germanizatorskih pokušaja«, vlada u Hercegovini veliko uzbuđenje, te su, navodno, blizu Trebinja bila ranjena 2 vojnika austrougarske vojske, »dok su ostali jedva umakli mecima, koji su s visova u klisuri udarali.«⁴⁸ Četiri dana nakon obnarodovanja Zakona o »Landwehru« za Bosnu i Hercegovinu, objavio je »Slovenec« kratko saopštenje, u kome je bezrezervno podržao ovaj korak bečke vlade i oštro istupio protiv bečkog organa nemačkih liberala, »Neue Freie Presse«, koji je osporavao Austrougarskoj kompetentnost da u Bosni i Hercegovini regrutuje vojnike za austrougarsku vojsku.⁴⁹ Najzad, treba reći da je organ nemačke liberalne stranke u Sloveniji, domaćih »nemškutarjev«, »Laibacher Wochenblatt«, u broju od 31. decembra 1881, objavio vrlo kratko saopštenje, u kome je rečeno da je srpska Crkvena opština u Mostaru prijavila protest protiv Zakona o regrutovanju mladića iz Bosne i Hercegovine za austrougarsku vojsku.⁵¹

Nerešeno agrarno pitanje i sve manje izgleda da će se njime ozbiljno pozabaviti okupatorska vlast, drastično povećanje poreskih opterećenja, i neprestano jačanje političkog ugnjetavanja obespravljenog naroda od okupatorskih vlastodržaca, izraženom, pre svega, u vođenju administracije na nemačkom jeziku, preduzimanju raznih represivnih mera od glomaznog birokratsko-policijskog aparata itd., bili su glavni uzrocnici porasta nezadovoljstva i mržnje prema okupatoru kod širokih narodnih masa. Objavljivanje Zakona o obavezi služenja u austrougarskoj vojsci mladića iz Bosne i Hercegovine poslužilo je kao neposredni povod povećavanju nemira u Hercegovini koji, nakon napada i zauzimanja žandarmerijske stanice u Ulogu, 10/10. januara 1882. od strane pobunjenog naroda, prerasta u oružani ustanak protiv okupacione vlasti. Potom se ustanak brzo otpočeo širiti i na ostale

⁴⁶ Up.: »Slovenski Narod« 254, 257, 261 od 8, 11. i 16. XI 1881.

Istog dana kad i »Slovenski Narod«, objavile su »Novice« identično saopštenje koje se odnosi na protest Turske zbog zavođenja vojne obaveze za stanovnike Bosne i Hercegovine (»Novice« 46., 16. XI 1881, str. 372).

⁴⁷ Up.: »Slovenski Narod« 279, 281 od 7. i 10. XII 1881.

⁴⁸ Up.: »Slovenski Gospodar« 45, 52 od 10. XI i 29. XII 1881, str. 357, 405.

⁴⁹ U celini to saopštenje glasi: »Velike važnosti je ukaz skupnega ministerstva, da se moraju odsej tudi Bošnjaki v vojake jemati, do zdaj so bili vojašine prosti. Nabralo se bo za zdaj 12.000 bosanskih vojakov. Turkojubna N. fr. Presse' misli, da se s tem sultanu krivica godi in da Avstrija nema pravice v Bosni vojakov nabirati. Nesramni judovski list, kteremu je Turčija bolj pri srcu, ko Avstrija, pa ne pomisli da so tudi Angleži na ciprskem otoku uvedli novačenje. Sicer pa sultanu vsi protesti nič ne pomagajo, ker nema nikjer podpore pričakovati. Angleži imajo na Irskem opraviti, Francozi v Afriki, z ostalimi vlastimi smo pa v prijateljsstvu. Sicer pa Avstrija iz pravice, da sme Bosno vladati, lahko izpelje tudi pravico novačenja v tej deželi« (»Slovenec« 124. 8. XI 1881).

⁵⁰ Oni su bili odlučno protivni austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine (P. Luković, n.d., str. 353—354).

⁵¹ To kratko saopštenje, objavljeno u rubrici »Politische Wochen-Uebersicht«, glasi: »Die serbisch-orthodoxe Gemeinde in Mostar hat gegen die Einführung des Wehrgesetzes Protest angemeldet unter Hinweisung auf die dem Sultan in den Occupierten Provinzen noch fort zustehenden Souveränitätsrechte« (»Laibacher Wochenblatt« 72, 31. XII 1881). U ime srpskog naroda, Crkvena opština u Mostaru napisala je 5. decembra 1881. protest protiv Zakona o služenju vojnih obveznika iz Bosne i Hercegovine u austrougarskoj vojsci i, nešto docnije, uručila ga Zemaljskoj vladi u Sarajevu. Protest nije prihvaćen, ali ni represivne mere od organa okupatorske vlasti nisu odmah usledile, te su se glavni akteri ovog poduhvata sklonili u Crnu Goru (up.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 85—89; isti, Prilog istoriji hercegovačkog ustanka 1882. godine, Objavljivanje vojničkog zakona ..., str. 215—216).

delove Hercegovine, zahvativši i deo južne Bosne. Inače, vrenje se osećalo u okolini Foče, Čajniča, Goražda pa i u zapadnoj Bosni. Napad naoružanog naroda na Ulog bio je odraz ustaničkog raspoloženja stanovnika u zahvatu sliva gornjeg toka Neretve. Kako Srbi tako i Muslimani, digli su se masovno na oružje i stupili zajedno u ustaničke redove. To je uslovilo pojavu, da je odmah na početku ustanka formirana slobodna teritorija između komunikacija Gacko-Nevesinje i linije Glavatičevo-Kalinovik, koja je bila oslonac, za širenje ustanka. Glavna komanda u Sarajevu je uvidela značaj te prostorije, ali nije imala dovoljno jake raspoložive vojne snage za intervenciju po brzom postupku. Sa te osnovice ustanak se brzo proširio na Nevesinjski, bilečki i gatački srez.⁵²

Tek što su slovenački listovi objavili lapidarna saopštenja o izbijanju hercegovačkog ustanka protiv Austro-Ugarske i njegovom naglom širenju na teritoriji Hercegovine i južne Bosne,⁵³ njihove redakcije, naročito »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, smatrale su kao najvažniji svoj zadatak da, što pre, upoznaju svoje čitaoce sa glavnim uzrocima koji su odsudno uplivali na narod u Hercegovini i južnoj Bosni da otpočne oružanu borbu protiv okupatora. Valja istaći to, da su slovenački listovi, analizirajući uzroke izbijanja oružanog ustanka bili znatno oštrij u kritici austrougarske Zajedničke vlade zbog konzerviranja agrarnih odnosa iz vremena turske vladavine u Bosni i Hercegovini i dominantnog položaja stražnog činovničkog aparata sa administracijom na tuđem jeziku negoli, pak, što je to bio slučaj kada su ovi listovi ta pitanja tretirali u vremenu od kraja 1878. do izbijanja ustanka. Navešćemo nekoliko takvih primera koji će, kako se nadamo, našu tvrdnju u dovoljnoj meri argumentovati. Tako je slovenački dnevnik, u broju od 20. januara 1882, objavio dug uvodnik bez naslova, sa početnim rečima: »V Ljubljani 20. januarja«, u kome dominira tretiranje pitanja uzroka koji su doveli do izbijanja ustanka u Hercegovini protiv Austro-Ugarske. U ovom važnom sastavu, nepoznati autor je naročito istakao da je nerešeno agrarno pitanje, a ne »domobranski zakon«, kako neki pogrešno misle, iz, koga su proistekla za seljaka, koji je i dalje kao zakupac ostao od begova odvisan, nepodnošljiva poreska opterećenja, bio zaista glavni uzrok izbijanja ustanka. Pored desetine, čije se podmirivanje zahtevalo u gotovom novcu, i trećine koju je seljak bio obavezan davati begu, okupacione vlasti su, putem vojne sile, prinudile obespravljene kmetove da, plaćaju sasvim nove poreze koji nisu egzistirali pod turskom vlašću, te su time položaj širokih narodnih masa učinile još težim nego što je bio pod Turcima.⁵⁴ Dalje je u ovom listu, u broju od 27. januara, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, objavljeno saopštenje, u kome je u parafraziranoj formi naveden sastav iz »Czasa« u vezi sa ustankom, iz koga se vidi da ovaj konzervativni krakovski list zastupa tezu da je do ustanka u Hercegovini došlo zbog posve neodređenog državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine, te jedino u aneksiji ove dve pokrajine od strane

⁵² Opširnije o uzrocima koji su doveli do izbijanja ustanka u Hercegovini protiv Austro-Ugarske, u prvoj polovini januara 1882, i njegovom širenju do početka februara v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 31—49, 75—92, 97—110; isti, Prilog istoriji hercegovačkog ustanka 1882. godine, Objavlivanje vojničkog zakona..., str. 207—216. Dr M. Imamović, n. d., passim, str. 18—68; N. Stijepović, n. d., str. 22—59. Dr R. Jeremić, n. d., str. 71—72. Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882, Wien, 1883, str. 3—12; E. von Kählig, Vor zwanzig Jahren, Lose Blätter der Erinnerung an die Bekämpfung des Aufstandes in der Hercegovina im Jahre 1882, Graz, 1902, str. 11—13.

⁵³ Up.: »Slovenski Narod« 11, 14, 15 od 14, 18, i 19. I 1882.; »Slovenec« 7, 8 od 19. i 21. I 1882.; »Novice« 2, 3 od 11. i 18. I 1882., str. 16, 24; »Slovenski Gospodar« 2, 3 od 12. i 19. I 1882, str. 5, 14; »Soča« 2, 3 od 13. i 20. I 1882.; »Edinost« 3, 21. I 1882.

⁵⁴ Taj, veoma važan deo uvodnika, koji se odnosi na težak položaj seljaka u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom okupacijom pre izbijanje ustanka, doslovno glasi: »In v glavnem, ekonomičnem vprašanji, zbog katerega se je upor začel proti Turkom, nijsmo storili čisto nič, zemljiščnega vprašanja nijsmo niti pretresovali, kje neki rešili, ampak proglasili smo staro turško postavu in tako bremena kmetom povišali: V 27 okrajih so morali kmetje desetino odrajtovati v gotovini, in ker se je to plačilo zahtevalo v takem času, ko se žito nij lahko spečalo, je bila izguba neizogibna in desetina tem bolj čutna. Novi davki: užitnina, hišni davek, davek od drobnice, vse je zadevalo le kmeta, ker lastniki (navadno begi) o teh plačilih niti čuti nijsmo hoteli. Tretjino, v nekaterih krajih četrtino pridelkov, katero mora kmet odrajtovati lastniku zemlje, so z vojaško silo izterjevali, upeljala se je užitnina, mestni davki, šrange, povsod nova plačila, a nikakeršnih pravic in svoboščin, kajti deželni zastop, kateri se je skliceval kakor za turških časov, imenovala je deželna vlada, naravno tedaj, da se nij pečal z željami in težnjami ljudstva, katero je kmalu izprevidelo, da se nij obrnilo na boljše.« (»Slovenski Narod« 16, 20. I 1882).

Organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, je, u broju od 19. januara, kratko saopštio svojim čitaocima, da se u Bosni i Hercegovini, ni nakon austrougarske okupacije, »nije eliminisala trećina i da' je hrišćanin još uvek ostao rob muhamedanca. Zar su se u Hercegovini digli na oružje 1875. godine da sve ostane po starom? I zaista je u Bosni i Hercegovini sve po starom ostalo, jer je okupator znatno više naklonjen muhamedancima negoli, pak, hrišćanima.«⁵⁸ Dva dana dočnije, u ovom listu je kratko navedeno da je glavni uzrok izbijanja ustanka u Hercegovini nerešeno agrarno pitanje i sa tim što stoji u organskoj vezi: velika poreska optere-

⁵⁸ »Slovenec« 7. 19. I 1882.

ćenja širokih narodnih masa u Bosni i Hercegovini.⁵⁹ Nastavljajući da tretira pitanje uzroka koji su doveli do izbijanja ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske, organ slovenačkih klerikalaca je objavio u broju od 26. januara uvodnik »Kaj bo z Bosno in Hercegovino?« u kome je nepoznat autor podvrgao oštroj kritici bečku vladu, što je u Bosni i Hercegovini inaugurisala politiku »prijateljstva s turskim begovima i efendijama, dok su katolici i pravoslavni Srbi u svojoj pokrajini bili tlačeni kao i ranije pod turskom vlašću«. Anonimni pisac insistira na tome da se reši državnopravni položaj Bosne i Hercegovine, da tamo mora biti u upotrebi kao službeni jezik srpskohrvatski i donešen ustav sa pametnim ljudima koji će ga ovaplotiti, pa bile ubuduće Bosna i Hercegovina u sastavu Austrije ili Ugarske ili, pak, postale samostalne.⁶⁰ U opširnom članku s naslovom »Nasledki političnih hib«, naročito je istaknuto da je Monarhija omrzuta od naroda Bosne i Hercegovine jer je za vreme poslednjeg ustanka potlačene raje protiv Turske, 1875—1878, otvoreno vodila protursku i antirusku politiku. Dosledna toj političkoj orijentaciji, ona je u Bosni i Hercegovini inaugurisala antislovensku i muslimanofilsku politiku, pa su je zbog toga omrzli svi balkanski narodi, a takođe i Rusija. Potrebno je, prema tome, da se iz osnova promeni politika Monarhije u okupiranim pokrajinama i to u tom smislu »da ne bude ni promađarska niti proturska već da bude slovenska«.⁶¹ Najzad u dugom članku s naslovom »Avstrija in vzhod«, objavljenom u ovom listu u tri dela, u prvoj dekadi aprila 1882, istaknuto je, kao najvažnije, ovo: tokom trajanja poslednjeg protivturskog ustanka u Hercegovini i Bosni, 1875—1878, Austro-Ugarska je vodila protursku politiku, dok je Rusija potpomagala balkanske narode da se oslobode od turske vlasti; po okupaciji Bosne i Hercegovine, »Avstrija za tamošnji narod nije imala srca«, pa je zbog toga kod balkanskih naroda »više omiljena« Rusija nego Habsburška Monarhija; Austro-Ugarska treba da bude u dobrim odnosima s Rusijom, pa će njeni zanatlijski proizvodi naći dobru prođu na ogromnom ruskom tržištu; Rusija ne želi da prisvoji Balkan, jer ima dosta zemlje, ali ako Austro-Ugarska bude »tlačila Južne Slovence« imaće Rusiju protiv sebe; i sa silom Austro-Ugarska u Bosni i Hercegovini ne može ništa pozitivno i dugotrajno ostvariti, pa je potrebno da tamo uprava bude slovenska, da se znatno poboljša materijalni položaj širokih narodnih masa i da se Monarhija oslanja na hrišćane a ne na Muslimane, kako je dosada postupala.⁶²

Valja napomenuti, da su i drugi slovenački listovi, »Soča«, »Edinost«, »Slovenski Gospodar« i »Novice«, stavili do znanja svojim čitaocima, posredstvom objavljenih kratkih saopštenja, da su glavni uzroci izbijanja ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske: konzerviranje agrarnih odnosa iz vremena turske vladavine, uvođenje novih poreskih opterećenja na teret tamošnjih seljaka i političko ugnjetavanje širokih narodnih masa od okupatorske uprave, čiji su glavni akteri bili činovnici nemačkog i mađarskog porekla, koji su vodili administraciju na, tamošnjem narodu nerazumljivom, nemačkom jeziku.⁶³ Ovome valja dodati da je »Laibacher Zeitung«, u broju od 4. aprila 1882, preuzeo iz provladinog lista, »Politische Correspondenz«, saopštenje od 27. marta, gde je navedeno da su činovnici, upućeni u sastav napadnih kolona austrougarskih trupa na ustaničko područje, ispitivali uzroke koji su doveli do ustanka i tom prilikom ustanovili, na osnovu iskaza samih ustanika i njihovih najbližih rođaka, da su teška poreska

⁵⁹ Taj deo saopštenja, u kome se »Slovenec« poziva na sastav publikovan u organu nemačkih liberala u Beču, »Deutsche Zeitung«, glasi: »Se celo »Deutsche Zeitung« pravi, da je bila velika napaka od strane avstrijske uprave, da se ni uredilo gospodarsko poljedelsko vprašanje, da se niso odpravile neopravičene predpravice turških begov, kterim so morali krščanski kmetje tudi pod avstrijsko vladu še tretjino dajati. Napake pri upravi Hercegovine toraj celo nemški liberalni listi priznavajo« (»Slovenec« 8, 21. I 1882).

⁶⁰ »Slovenec« 10, 26. I 1882.

⁶¹ »Slovenec« 15, 9. II 1882.

⁶² Up.: »Slovenec« 37, 38, 39 od 1. 4. i 6. IV 1882.

⁶³ Up.: »Soča« 3, 6 od 20. I i 10. II 1882; »Edinost« 3, 21. I 1882; »Slovenski Gospodar« 6, 9. II 1882, str. 41; »Novice« 14, 5. IV 1882, str. 109.

opterećenja izazvala gnjev kod naroda i odsudno uticala na najodlučnije i najhrabrije da se late oružja i bore protiv okupatora.⁶⁴

Nečovečno postupanje okupatorskih činovnika prema narodu u Bosni i Hercegovini, vođenje administracije na nemačkom jeziku, dovođenje na ključne dužnosti u upravu stranih činovnika, uglavnom Nemaca i Mađara, koji nisu znali govoriti srpskohrvatskim jezikom i prema domorocima su gajili nepomirljivu mržnju, provođenje preko konfidenata iz sredine bogatog dela Muslimana i, naročito, iz sredine katoličkog klera, politike divide et impera, ukidanje i ono malo samouprave koje su imale crkvene opštine srpske pravoslavne crkve pod turskom vlašću itd., učinilo je okupacionu vlast sve omraženijom kod ogromnog dela narodnih masa Bosne i Hercegovine. O slabostima okupacione uprave su slovenački listovi objavili veliki broj saopštenja posle izbijanja ustanka u Hercegovini protiv Austro-Ugarske. Navešćemo na ovom mestu iz tog domena ono što nam se čini kao najvažnije, oslanjajući se na podatke koji su objavljeni, pre svega, u »Slovenskom Narodu«, budući da je u njemu najviše objavljeno sastava vezanih za to pitanje. Naročito valja istaći da su slovenački listovi podvrgli oštroj kritici upravu austro-ugarskih okupacionih vlasti u Bosni i Hercegovini nakon izbijanja ustanka, okrivljujući je da snosi veliki deo odgovornosti što je došlo do anti-austro-ugarskog oružanog otpora. Tako je u organu slovenačkih liberala, uoči izbijanja ustanka, tj. u broju od 5. januara 1882, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, objavljeno saopštenje, u kome je kao kvintesencijalna misao istaknuto to, da je okupaciona vlast u Bosni i Hercegovini, umesto da uvede racionalne reforme radi poboljšanja uslova života za tamošnji narod, postavila pred sebe kao primarni zadatak »da narod pomadari i ponemči«.⁶⁵ Tačno petnaest dana docnije, obavesten o izbijanju ustanka u Hercegovini, objavio je ovaj list dug uvodnik bez naslova sa početnim rečima: »V Ljubljani 20. januarja«, u kome su podvrgnuti oštroj kritici organi austro-ugarskih okupacionih vlasti zbog protiv-slovenskih metoda upravljanja, budući da je takav postupak u znatnoj meri uplvisao na narod da izlaz iz teške situacije, u kojoj se našao, traži u oružanoj borbi protiv okupatora. U tom smislu je naročito istaknuto ovo: da je, nakon smenjivanja generala Josipa Filipovića, na položaj predsednika vlade u Sarajevu došao general Wilhelm Würtemberg, koji je favorizovao muslimanski živalj, »izabравši kao poverljive ljude à la Mehmeda-bega Kapetanovića«, izgubivši time poverenje kod svih poštenih ljudi;⁶⁶ znatan deo stranih činovnika u okupiranim pokrajinama, koje su se tretirale »kao utočište grešnika«, tj. najpokvarenijih službenika, nečovečno je postupao prema tamošnjem življu, pa su protiv njih pristizale mnogobrojne pritužbe Zemaljskoj vladi;⁶⁷ i da je najpre u Hercegovini došlo do otvorenog nezadovoljstva i suprotstavljanja naroda okupacionim vlastima, uprkos tome da su bivši hercegovački ustanici učinili Austro-Ugarskoj znatne usluge za očuvanje reda i mira po slamanju muslimanskog otpora i završetku okupacije, zbog toga što su organi okupacione vlasti »skoro sramno« odstranili mnogobrojne ustanike iz pandurskih redova, a među njima i neke od »slavnih ustaničkih vođa«.⁶⁸ Dalje je »Slovenski Narod«, u broju od 27. januara, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, objavio dosta dugo saopštenje, u kome

⁶⁴ »Laibacher Zeitung« 77, 4. IV 1882, str. 653.

⁶⁵ »Slovenski Narod« 4, 5. I 1882.

⁶⁶ To je sasvim tačno. Odmah po obnarodovanju Zakona o »Landwehru« za Bosnu i Hercegovinu, okupatorske vlasti su angažovale Mehmeda-bega Kapetanovića, kao i deo muslimanskog visokog sveštenstva, da utiče na smirivanje muslimanskog živilja i akceptiranje pomenutog zakona (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 83-84).

⁶⁷ Doslovno je navedeno ovo: »Uradniki, nastavljeni v teh pokrajinah, so tudi množili nezadovoljnost; bili so vmes pošteni, a nekateri pa catilinarische existenzen v najdrznejšem pomenu in tožbe o njih nebrojne. Nij se vsigdar gledalo, je li dotičnik sposoben, da le gre v Bosno, katera se je smatrala kot »refugium peccatorum« (»Slovenski Narod« 16, 20. I 1882).

⁶⁸ Na kraju ovog uvodnika, kao zaključak u vezi navedenog, rečeno je ovo: »Je že drugih napak, a dovolj bode uže s tem, razvidno je, kako nerodno se je ravnilo, da se posebne razmere nijso uvaževale čisto nič, da se je hotelo postopati v Nevesinji tako kakor na Dunaji, vse le po jednem kopitu. Nij čuda tedaj, da se je nezadovoljnost množila in da hoté to nezadovoljnost uporabljevati tuji agentje govori se o turških, laških, ruskih in angleških. Ker bi nadaljevanje upora bilo neprilичno in nekoristno, je gotovo želja vsacega, da se naše vladi posreči skoro napraviti red in pomirjenje in naposled odstraniti napake v upravi« (»Slovenski Narod« 16, 20. I 1882).

je, između ostalog, navedeno rezonovanje petrogradskog liberalno nastrojenog lista, »Golosa«, o uzrocima izbijanja hercegovačkog ustanka protiv austrougarske okupacione uprave. Mišljenje tog lista po rečenom pitanju, prema interpretaciji slovenačkog dnevnika, svodi se na to, da je do nemira dovela dosadašnja austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini sa svojim centralističkim načinom vladavine, ignorišući u potpunosti narodne zahteve za očuvanje, bar u izvesnoj meri, opštinske autonomije.⁶⁹ U broju od 7. februara, objavljeno je u ovom listu opširno saopštenje, u kome se ističe da je ustanak u Hercegovini rezultat »sadašnje mađarske politike«, koja teži da iz svih pokrajina krune sv. Stefana ustroji mađarsku državu. Zbog toga je potrebno da Mađari napuste takvu »besplodnu i za Austriju pogubnu politiku, te da se preorijentišu na tolerantan odnos prema slovenskim narodima na jugu i omogućiti im da se razvijaju na narodnosnoj osnovi i daju im prikladnu upravu, pa će potom sigurno biti mir obezbeđen.⁷⁰ Tri dana docnije, objavio je slovenački dnevnik saopštenje, u kome je, pored ostalog, navedeno da je okupaciona uprava ispoljila u Bosni i Hercegovini veliku slabost, jer se za dobro naroda ništa nije uradilo već mu je ukinuta i opštinska samouprava koju je imao pod Turcima, a u broju od 28. februara, istaknuta je tvrdnja, sa očitim odobravanjem, ruskog slave-nofilskog lista, »Rus«, koja se svodi na to, da je okupatorska vlast dobar deo uprave u Bosni i Hercegovini konzervirala iz vremena turske vladavine.⁷¹ Konačno je u organu slovenačkih liberala, u dosta dugom saopštenju, objavljenom u broju od 4. aprila, u odnosu na faktore koji su podstakli izbijanje ustanka, naglašeno da je centralistička politika Beča, kako je utvrdila komisija formirana po naređenju generala Hermanna Dahlena, iz dana u dan povećavala mržnju naroda prema okupatoru, što je dovelo do oružane borbe naroda Hercegovine i južne Bosne protiv c. kr. trupa, a u broju od 3. avgusta, kratko je rečeno, da je izigravanje od Mađara carskog i supstituiranje mađarskog uticaja u okupiranim pokrajinama dovelo do ustaničke eksplozije.⁷²

Organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, takođe je smatrao, poput slovenačkog dnevnika, da dobar deo krivice za izbijanje ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske snosi okupaciona uprava zbog konsekventnog vođenja protivslovenske politike u okupiranim pokrajinama. Tako je, na primer, u broju od 19. januara 1882, u ovom listu, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, rečeno, pored ostalog, i ovo: »Mađari favorizuju u Bosni i Hercegovini Muslimane, što se Monarhiji osvetilo, jer u sadašnjem oružanom ustanku protiv Austrije učestvuju i muhamedanci.«⁷³ Dalje je, u narednom broju ovog lista, objavljen važan uvodnik s naslovom »Ustaja v Hercegovini«, u kome je istaknuta misao da je, po smenjivanju generala Josipa Filipovića, u Bosni i Hercegovini inaugurisana anti-slovenska politika za koju su se vatreno zalagali Nemci i Mađari. Takva politika, za čije posledice ne snose nikakvu odgovornost slovenski narodi, dovela je do sadašnjih nemilih događaja u Hercegovini.⁷⁴ Poput »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, samo u daleko skromnijem obimu, i drugi slovenački listovi su, nakon izbijanja ustanka u Hercegovini, objavili nekoliko saopštenja, u kojima su svojim čitaocima stavili do znanja da je antislovenska politika, koju je dosledno provodila u okupiranim pokrajinama austrougarska Zajednička vlada, najvećim delom, kriva za tamošnju novonastalu situaciju.⁷⁵

⁶⁹ Taj deo saopštenja, čiji sadržaj u potpunosti usvaja slovenački dnevnik, glasi: »Rusko časopisno govori jako previdno o bosansko-hercegovačkoj zadevi. Oficijoznih poročil o tej zadevi še nij, a nezavisni list, »Golosa«, pravi, da nijso ruska ščuvanja uzrok nezadovoljnosti in nemirom v Bosni in Hercegovini, nego le dozdanja uprava. Prebivalstvo teh slovanskih dežel se more trpežno le pomiriti z modrim spoštovanjem njihovih svojstev in s primerno deželno avtonomijo.« (»Slovenski Narod« 22, 27, I 1882).

⁷⁰ »Slovenski Narod« 30, 7. II 1882.

⁷¹ Up.: »Slovenski Narod« 33, 48 od 10. i 28. II 1882.

Opširnije o oštroj osudi lista »Rus« austrougarske okupacione uprave u Bosni i Hercegovini i kvalifikovanju iste kao glavnog uzročnika izbijanja ustanka protiv Austro-Ugarske u Hercegovini i južnoj Bosni, v.: »Glas Crnogoraca« 8, 21. II 1882.

⁷² Up.: »Slovenski Narod« 81, 176 od 8. IV i 3. VIII 1882.

⁷³ »Slovenec« 7, 19. I 1882.

⁷⁴ »Slovenec« 8, 21. I 1882.

Za razliku od slovenačkih listova, provladin organ, »Laibacher Zeitung«; smatrao je da je veći deo aktivnih učesnika u ustaničkom pokretu silom nateran od protagonista oružane borbe protiv Monarhije da se priključi ustanicima. Takva tvrdnja je naročito došla do izražaja u ovom listu u brojevima od 2. i 7. marta, dok je u broju od 4. aprila objavljeno saopštenje, u kome se ističe da je značajnu ulogu u potpirivanju ustanka odigrala srpska Crkvena pravoslavna opština u Mostaru, kako se može zaključiti iz saslušanja mostarskog arhimandrita, Leontija Radulovića, koji je zbog toga uhapšen i interniran u Osijek, gde je istraga, u vezi njegovog delovanja kao i pomenute opštine u prilog podsticanja i širenja ustanka u Hercegovini protiv Austro-Ugarske, još u toku.⁷⁶

Iz svega što smo dosad naveli o obaveštenosti Slovenaca o prilikama u Bosni i Hercegovini od zavodenja austrougarske okupacije do kraja 1881. i o uzrocima izbijanja ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Habsburške Monarhije, može se konstatovati ovo: 1) da su slovenački listovi blagovremeno obavestavali svoje čitaoce o nepovoljnom toku okupacije i nezadovoljstvu širokih narodnih masa sa njom; 2) da je većina slovenačke javnosti, sudeći naročito po tonu pisanja, i pored stroge cenzure, »Slovenskog Naroda«, osuđivala bečku vladu za konstantno pogoršavanje unutrašnje situacije u Bosni i Hercegovini, naročito zbog nerešenog agrarnog pitanja, povećanja poreskih opterećenja i vođenja »protivslovenske« politike; izražene, pre svega, u obavljanju administracije na nemačkom jeziku i zlostavljanju domorodaca od činovnika koji su, mahom, bili Nemci i Mađari; 3) da su slovenački listovi blagovremeno upoznali slovenačku javnost sa Zakonom o vojnoj obavezi važećim za Bosnu i Hercegovinu i stavili joj do znanja, da će ta nepopularna nova mera bečke vlade naići na otpor kod naroda; i 4) da su slovenački listovi blagovremeno upoznali svoje čitaoce o izbijanju ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni protiv Austro-Ugarske i u nizu saopštenja i napisa istakli, uz dosta oštru osudu austrougarske Zajedničke vlade, u čemu prednjači »Slovenski Narod«, da konzerviranje agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini iz vremena turske vladavine, zavodenje novih poreskih opterećenja, »antislovenska« okupaciona uprava, ispoljena naročito u surovom opterećenju domaćih žitelja od činovnika stranaca, Nemaca i Mađara, predstavljaju glavne uzročne ustanka a ne Zakon o vojnoj obavezi, kojim je samo čaša narodnog gnjeva bila prelivena.

Po zauzeću Uloga i stvaranju ustaničke slobodne teritorije u slivu gornje Neretve, ustanak se brzo raširio u nevėsinski srez, tako da je u drugoj polovini januara tamo bilo oko 300 ustanika. Još masovniji je ustanak bio u bilečkom srezu, gde je, krajem januara, pod oružjem bilo oko 600 Srba i 200 Muslimana. Iz nevėsinskog i bilečkog kraja ustanak se raširio i u gatački srez, gde je bilo oko 410 ustanika, Srba i Muslimana. U trebinjskom srezu, iz Zubaca, Kruševica i Dračevica, prikupilo se oko 350 ustanika. Krajem januara 1882, ustanak se iz doline gornje Neretve preneo na visoravan Zagorje, prema Kalinoviku sa perspektivom širenja ka Sarajevu i Foči. Ustanci su bili organizovani u čete i odeljenja, a krajem januara i u prvoj polovini februara, kada je ustanak bio u najvećem poletu, prešlo se na formiranje mešovitih ustaničkih grupa, sastavljenih od više četa. Od vođa su se najviše isticali Stojan Kovačević i Salko Forta, jer su njihove jedinice bile

⁷⁵ Up.: »Slovenski Gospodar« 4, 18, 19 od 26. I, 4. i 11. V 1882., str. 25, 141, 148–149; »Edinost« 3, 21. I 1882.; »Soča« 4, 27. I 1882.; »Novice« 3, 18. I 1882., str. 24.

⁷⁶ Up.: »Laibacher Zeitung« 50, 54, 77 od 2, 7. III i 4. IV 1882, str. 431, 461, 653. Kako smo već rekli, srpska Crkvena opština u Mostaru oštro je protestovala protiv Zakona o vojnoj obavezi. Od njenih najistaknutijih članova, naročito je bio aktivan u podstrekavanju ustanka crkveni velikodostojnik Crkvene opštine u Mostaru, arhimandrit Leontije Radulović. Kod njega su organi okupacione vlasti zaplenili nekoliko primeraka proklamacija tajnog komiteta iz Beograda, koje je sastavio Vasa Pelagić; u njima je zahtevano uklanjanje Austro-Ugarske iz Bosne i Hercegovine i rešenje agrarnog pitanja. Zbog toga je pomenuti arhimandrit uhapšen i interniran u Osijek (Dr H. Hapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 60, 61–62, 85–89, 153, 262).

najorganizovanije i sastavljene od Srba i Muslimana, u čemu je bila glavna snaga ustanka. Dok su Srbi i Muslimani složno ustali protiv okupatora, katolici, odnosno Hrvati su, većim delom, bili protiv ustanka, a najodaniji između njih okupacionim vlastima su dobili oružje i uzeli su učešća u borbi protiv ustanika. Oko 20. januara bilo je oko 1700, a početkom februara oko 3000 ustanika, naoružanih puškama ostragušama raznih sistema pa, čak, i oruđima za rad.

Pred izbijanje ustanka u Hercegovini i na Krivošijama, Austro-Ugarska je imala u Bosni i Hercegovini tri pešadijske divizije sa ukupno oko 17.400 vojnika; 48 artiljerijskih oruđa i oko 2000 pripadnika žandarmerijskog korpusa i 500 pandura, dok je u Dalmaciji bilo oko 2300 vojnika. Međutim, već u martu 1882, c. kr. trupe su u Bosni pojačane na 38.000 vojnika i 58 artiljerijskih oruđa, a u Hercegovini i Dalmaciji na 25.000 vojnika i 32 artiljerijska oruđa, naravno bez žandarma i pandura. Radi objedinjavanja borbenih dejstava u Hercegovini i Krivošijama protiv ustanika, naredjenjem Ministarstva rata, stavljene su, 12. decembra 1881, c. kr. trupe u Hercegovini pod komandu komandanta Dalmacije, generala Stevana Jovanovića, a 17. januara 1882, naredeno je formiranje Trupne komande sa sedištem u Dubrovniku pod komandom generala Stevana Jovanovića, tako da je znatno smanjena kompetencija komandanta Glavne komande u Sarajevu, generala Hermann Dahlena. U cilju odvajanja Hercegovine od Krivošija, Austro-Ugarska je, 9. decembra 1881, formirala kordon od delova 16. pešadijskog puka koji su raspoređeni od Sutorine do crnogorske granice sa dislociranom po jednom četom u Kruševicama, Bogojević Selu, Konjskom i Orahovcu. Izbijanje ustanka nalagalo je nove materijalne izdatke Monarhije, pa je Zajednička vlada, na sednici od 16. januara 1882, uz carevu saglasnost, sazvala vanredno, XV zasjedanje Delegacija za 28. januara u Beču. Na sednici budžetskih odbora, 1. februara, vođena je rasprava o vanrednom kreditu za ugušenje ustanka od 8 miliona forinti, koji je odobren.

Već na početku ustanka vodile su ustaničke snage uspešne borbe protiv austro-ugarskih trupa: 16. i 17. januara kod Korita, Planika i izvora Trebišnjice, a takođe su prekidale telegrafске veze između Gacka i Nevesinja. Ustanici su do 20. januara zauzeli ove žandarmerijske stanice: Hatelj, Đurđevu Gomilu, Vrbicu, Grab, Čemer-no, Vratkoviće, Fojnicu, Planu i Glavatićevo, te su tako ustaničke snage izbile u rejon Konjica, ugroživši time vezu između Sarajeva i Mostara. Borci protiv stranog okupatora oslobodili su Čemer-no i Grab, 20. januara. Inače, oni su 15. januara napali na Kalinovik, a potom devet dana docnije, primoravši okupatora da narednog dana, tj. 25. januara, napusti ovo mesto i Jeleč. Time su bili ugroženi Mostar, Gacko, Bileća, Nevesinje, Foča i, donekle, Sarajevo, a takođe i komunikacije Sarajevo—Mostar i Sarajevo—Goražde—Foča. Zbog toga je Glavna komanda, krajem januara, sa dve napadne kolone, jačine od po jednog bataljona, iz Foče i sa pravca Sarajeva preduzela ofanzivu ka rejonu Kalinovik—Ulog, dok su snage Trupne komande otpočele nastupati, 26. januara, pravcem Mostar—Zimlje—Glavatićevo sa bataljonom i sa tri čete pravcem Gacko—Fojnica—Ulog—Glavatićevo. Pokušaj okupatora da razbije glavninu ustaničkih snaga u rejonu Kalinovik—Ulog—Glavatićevo osujetilo je oko 1000 ustanika odsudnom odbranom položaja na gornjem toku Neretve, naročito kod Glavatićeva, 27. januara, prisilivši c. kr. trupe da se vrate u svoje polazne rejone, 28. i 29. januara. Potom su usledile borbe ustanika protiv neprijatelja u rejonu Krbaljina i Rogoja, 29—30. januara, a 31. o. m., ustanici su oslobodili Tjentište u protivofanzivi prema gornjem Podrinju, prebacivši se na desnu obalu Drinu i oslobodivši područje između Drine i Četotine. Potom je usledio napad ustanika na Brod, 2. februara, a zatim su bezuspešno napale ustaničke snage na Foču, 3. i 4. o. m., da bi se iza toga sa glavinom preorijentisale prema Sarajevu, zauzevši selo Lediće, 8. februara, izbijši prednjim delom do Kobiljdola i ugrozivši time Sarajevo. Odmah iza toga ustanici su bezuspešno napali na vojni logor neprijatelja u Trnovu, 9/10. februara, ali su odbačeni ka Treskavici. Zagorje je i dalje ostalo u posedu ustanika. Pošto su ovim ustaničkim dejstvima nagoveštene

moogućnosti proširenja ustanka na veći deo Bosne, to su' Glavna i Trupna komanda preduzele u drugoj polovini februara ofanzivu sa snagama oko 10.000 pešaka i četiri baterije prema Zagorju i Ulogu sa ciljem da unište glavninu ustaničkih jedinica. Dejstva 2. pešadijske i Rezervne brigade, kojima je rukovodio general Hermann Dahlen, počela su 21. februara u dve kolone: od Foče i Trnova ka Kalinoviku, dok su 1. brdska brigada, 71. pešadijski puk, delovi 5. brdske brigade i 3. pešadijskog puka otpočeli nastupati, pod komandom generala Stevana Jovanovića, u tri kolone: od Gacka, Nevesinja i Mostara ka Ulogu. Pružajući žilav otpor nadmoćnijem neprijatelju, ustanici su se povlačili ka utvrđenom Ulogu. Naročito žestoke borbe su vođene na Krblijinama i kod Glavatičeva, 22. februara, a narednog dana na Krscu, a tri dana kasnije na Crvenom klancu, nakon čega su se ustanici povukli preko Neretve prema Gornjem Borču, Čemernu i Sutjesci. Na taj način ustanici su izgubili slobodnu teritoriju i bili prisiljeni da nastave do pozno u jesen' borbena dejstva u manjim grupama, izvođeci tipične gerilske akcije. Nakon zauzeća Zagorja i Uloga, okupator je u aprilu uspostavio a u maju pojačao kordon prema Crnoj Gori, na desnoj obali Drine prema Tari i turskoj granici, pojačavši, takođe, već postojeći kordon prema Krivušijama. U međuvremenu su c. kr. trupe izvele veći broj borbenih akcija u širem rejonu Foče, Goražda, Čajniča, Čelebića, Konjica itd., što je uslovalo emigraciju većeg dela ustanika i njihovih porodica u Crnu Goru i, potom, gašenje ustanka, u jesen 1882. godine.⁷⁷

Slovenački listovi su vrlo malo obavještavali slovenačku javnost o cilju ustaničke borbe. Do toga je, verovatno, došlo, najvećim delom, otuda što je na sednici Zajedničke vlade u Beču, 16. januara 1882, austrijski car, tražio da se »zavede kontrola objavljivanja vojnih izvještaja, pojačavanje vojne cenzure, zahtijevajući da se u tom smislu izdaju potrebna naređenja Dalenu i Jovanoviću».⁷⁸ Pa i to što su slovenački listovi objavili, vezano direktno ili, pak, indirektno na ovo pitanje, u sadržajnom pogledu je u priličnoj meri neodređeno. Tako je u »Slovenskom Narodu«, u broju od 19. januara, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, pored ostalog, navedeno da se ustanak širi i da se ustanici bore za eliminaciju okupacione vlasti, bez zapaženijeg komentara.⁷⁹ U nekoliko narednih brojeva, ovaj slovenački list je objavio niz saopštenja u kojima je upozorio svoje čitaoce da je, izbijanjem ustanka, nastupila za Austro-Ugarsku vrlo ozbiljna situacija u Bosni i Hercegovini, koja ujedno upozorava da Monarhija prema jugoslovenskim narodima mora iz osnova menjati svoju politiku.⁸⁰ »Slovenec« je, u uvodniku »Ustaja v Hercegovini«, objavljenom u broju od 21. januara, pored ostalog, istakao da je cilj ustanika da, posredstvom oružane borbe, zbace okupatorsku vlast, oštro osudivši zahtev nemačkih listova da se prema uhvaćenim ustanicima najstrožije postupa, tj. da se osuđuju na smrt vešanjem.⁸¹

O brojnom stanju i naoružanju ustanika u Hercegovini i južnoj Bosni, slovenačka javnost je bila dosta dobro i blagovremeno obavještena, blagodareći slovenačkom dnevniku, koji je o tome obavestio nekoliko puta svoje čitaoce. Naime, u tri broja organa slovenačkih liberala, krajem januara i početkom februara, po ovom pitanju je navedeno sledeće: da je u izvornom delu Neretve ustanak veoma snažan,

⁷⁷ Opširnije o širenju ustanka, merama austrougarskog Ministarstva rata i Zajedničke vlade za borbu protiv ustanika i o obostranim borbenim dejstvima, v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 103—110, 119—132, 143—201; N. Stijepović, n. d., str. 48—142; D. Tunguz-Perović, n. d., str. 34—61; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882 ..., passim, str. 46—148; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882, Quellen: Acten des k. u. k. Kriegs-Archivs, Supplement-Band, Kriegs-Chronik Oesterreich-Ungarns, III Theil, 2. Hälfte (Ungarn), IV Theil (Galizien), Wien, 1892, str. 584—591; E. von Kählig, n. d., str. 14, 24, 60—107.

⁷⁸ Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 120.

⁷⁹ »Slovenski Narod« 15, 19. I 1882.

⁸⁰ Up.: »Slovenski Narod« 18, 20, 22, 26, 27 od 23, 25, 27. I, 1. i 3. II 1882.

⁸¹ O tome je tamo doslovno navedeno ovo: »Teško je pisati o tej zadevi slovenskemu časnikarju, ki je pošten Avstrijanec in zvest podložnik našega dobrosrčnega vladarja Franc Jožefa, ob enem pa tudi Slovan. Nemški listi kličejo po vsilicah in zahtevajo, naj bi se proti upornikom kolikor mogoče strogo in brez usmiljenja postopalo, naj bi se vsak obesil, kakor z orožjem v roci v pest dobijo. V nas teče slovanska kri in mi nasproti svojim bratom ne moremo tako krvoločno pisati« (»Slovenec« 8, 21. I 1882).

gde su ustaničke snage jačine oko 1500 boraca, podeljene na čete od po 150 do 200 ljudi; kod Uloga je 200 a kod Gacka 1000 ustanika; pod komandom Stojana Kovačevića ima 1200 ustanika, »koji su razdeljeni pod raznim zapovednicima«; i broj ustanika u okolini Foče, Nevesinja, Bileće i Gacka iznosi oko 1800 boraca.⁸² Međutim, što se tiče organizacije i sistema komandovanja ustaničkim jedinicama, Slovenci su bili polovično informisani. U broju od pretposlednjeg dana januara, organ slovenačkih liberala je uopšteno konstatovao, da ustanici imaju u pogledu poznavanja vojne veštine dosta dobro verzirane vođe. To se može zaključiti na osnovu činjenične okolnosti, da nastoje paralisati saobraćaj na komunikacijama i onemogućiti, na taj način, redovno snabdevanje c. kr. trupa, kakav je slučaj sa ugroženim saobraćajem između Sarajeva i Mostara, što je pravilno uočeno, jer je prenosom težišta ustanka, kako smo rekli, iz doline gornje Neretve prema Kalinoviku, postao za okupatora ugrožen ne samo naznačeni pravac već i veza između Foče i Sarajeva.⁸³ U podužem saopštenju, objavljenom u ovom listu, u broju od 17. februara, navedena je sasvim neosnovana tvrdnja da je tobože Ivan Musić, koji je tada, kako smo rekli, bio u Beogradu i, kao konfident, radio za račun austro-ugarske obaveštajne službe, prikupio 500 ustanika u Popovom polju, a Salko Forta kod Novog Pazara 1000 Muslimana i Albanaca. Dalje je tamo navedeno, što bi se moglo akceptirati kao jednim delom tačno, što se tiče naoružanja ustanika, da učesnici ustanka iz Zagorja imaju svoj glavni logor u Krbiljinama, između Sarajeva i Foče. Oni imaju Peabody i Snyder puške, a jačine su oko 3000 boraca, dobro snabdevenih s provijantom i municijom.⁸⁴ »Slovenec« je u već navedenom, uvodniku »Ustaja u Hercegovini«, u broju od 21. februara, naveo da se, zbog stalnog pridolaska novih boraca, ne može tačno odrediti brojno stanje ustanika u Hercegovini i južnoj Bosni, mada se računa da ih je oko 1500, a pet dana docnije je rečeno, da su u Hercegovini zapažene »rasute ustaničke čete, jačine od 150 do 300 ljudi, između kojih neki imaju sasvim nove engleske puške«.⁸⁵ U saopštenju provladinog lista, *Laibacher Zeitung*, u broju od 24. januara, navedeno je da u rejonu Vratla ima oko 1000 ustanika, a u Zagorju oko 500, naoružanih sa engleskim puškama Snyder-Dixon M. 1866. i nekoliko stotina sa pijucima ili motikama i budacima, dok je u broju od 1. februara navedeno da u rejonu Zagorja ima oko 1000 ustanika pretežno naoružanih Snyder-Dixon puškama, ali je ne mali broj i onih koji su naoružani raznim vrstama oružja hladnog i vatrenog, pa, šta više, i sa motikama i pijucima. Pored toga, navedeno je da je teško proceniti jačinu ustaničkih snaga, jer su »podeljene na više grupa jačine od po nekoliko stotina boraca«.⁸⁶

Slovenački listovi su obavestili objektivno i skoro verodostojno svoje čitaoce o držanju pravoslavnih, muhamedanaca i katolika, odnosno Srba, Muslimana i Hrvata u Hercegovini prema ustanku. Tako je »Slovenski Narod«, u broju od 15. februara, kratko saopštio svojim mnogobrojnim čitaocima da je general Stevan Jovanović boravio u Mostaru, 6. februara, i govorio pred okupljenim pravoslavnim sveštenstvom, oštro ih ukorivši radi podsticanja ustanka, što je saopštio i provladin list, pola meseca docnije.⁸⁷ U delu napisa »Upor v spodnji Dalmaciji (to je; v Krivo-

⁸² Up.: »Slovenski Narod« 21, 25, 26 od 26, 31. I i 1. II 1882.

⁸³ To kratko saopštenje glasi: »Iz vseh gibanj vstašev in iz vseh prask ž njimi se kaže, da imajo vstaši dobre in izvežbane vodje, ker hote povsod preprečiti zveze in dovožnje ceste mej našimi vojaki, v prvi vrsti mej Sarajevom in Mostarom. Ta namen so menda že dosegli in zveza mej obema glavnima mestoma je baje že pretrgana.« (»Slovenski Narod« 24, 30. I 1882).

⁸⁴ »Slovenski Narod« 39, 17. II 1882.

⁸⁵ Up.: »Slovenec« 8, 10 od 21, 26. I 1882.

⁸⁶ Up.: »Laibacher Zeitung« 19, 26 od 24. I i 1. II 1882., str. 172, 231–232. Poput provladinog lista, obavestio je i organ »nemškutarjev«, »Laibacher Wochenblatt«, svoje čitaoce o jačini i naoružanju ustanika, u vremenu intenzivnog uspona ustanka, krajem januara i početkom februara, verovatno preuzevši iz njega glavne podatke (up.: »Laibacher Wochenblatt« 76, 77 od 28. I i 4. II 1882). Valja primetiti to, da Eduard von Kählig u svom delu navodi da su ustanici bili pretežno naoružani puškama ostragušama, dok su nosili narodno odelo sa crnogorskom kapom ili, pak, fesom na glavi. Od obuće su isključivo nosili opanke, što im je omogućavalo brzo kretanje. Inače, opanke su imali i neki vojnici c. kr. vojske radi lakšeg kretanja na karsnom i veoma ispresecanom zemljištu (E. von Kählig, n. d., str. 33, 35–36).

⁸⁷ Up.: »Slovenski Narod« 37, 15. II 1882; »Laibacher Zeitung« 49, 1. III 1882, str. 422. General Stevan Jovanović je obišao, početkom februara 1882, sva veća mesta u Hercegovini, a u prvom redu Mostar. Kad se vratio u Dubrovnik podneo je izveštaj Ministarstvu rata, 12. februara, podvukavši da je

šiji), Hercegovini in Bosni« od J. V. T., objavljenog u rubrici »Zgodovinske stvari«, u »Novicama«, u broju od 3. maja 1882, navedeno je da su u Bosni i Hercegovini, kao i u Boki Kotorskoj, pravoslavni skoro bezrezervno na strani ustanika, a takođe i dobri deo Muslimana; među kojima je veliki broj onih koji su ustanički vođi.⁸⁸ Kako je naglašeno u saopštenju, objavljenom u provladinom organu, »Laibacher Zeitung«, u broju od 1. februara, u Hercegovini je došlo do pune borbene kooperacije između pravoslavnih i muhamedanskih ustanika u borbama protiv austrougarskih snaga,⁸⁹ dok su katolici iz Popovog polja odsudno protivni ustaničkom pokretu, a četrnaest dana docnije, da su mnogobrojni katolici iz Hercegovine pristupili u redove austrougarske vojske u svojstvu dobrovoljaca, te u broju od 25. februara, u ovom listu je navedeno da su Muslimani zavedeni, budući da su mnogi između njih izjavili na saslušanju pred organima vojnih vlasti da su odlučno protivni svakom ustaničkom pokretu.⁹⁰

Mislimo, da nema potrebe posebno analizirati saopštenja i napise iz slovenačkih listova koji se odnose na mere Zajedničke vlade u vezi predstojećih operacija c. kr. trupa protiv ustanika kao i obezbeđenje u tu svrhu potrebnih materijalnih sredstava. Takav smo stav zauzeli iz razloga, jer su slovenački listovi obavestili svoje čitaoce o svim važnijim merama koje je Zajednička vlada, uz svesrdnu podršku cara, preduzela radi ugušenja ustanka, uglavnom u onom smislu kako smo mi o tome ranije rekli. Jedino, kako mislimo, treba istaći da je ondašnja slovenačka štampa te mere podržala, pravdajući svoj stav nadom, da će ubrzo biti u Bosni i Hercegovini kao i na Krivošijama mir povraćen i da će se uprava u okupiranim pokrajinama temeljno izmeniti na korist tamošnjeg naroda.⁹¹

Sudeći po sadržaju saopštenja i napisa o događajima na hercegovačkom bojištu, objavljenih u slovenačkim listovima, moglo bi se zaključiti da su Slovenci bili dosta dobro obavešteni o borbama ustaničkih snaga protiv c. kr. trupa na području Hercegovine i južne Bosne u vremenu od sredine januara do pred kraj aprila 1882, pa i nadalje do u poznu jesen, kada su ustaniči izvodili napadna dejstva protiv okupatora sa manjim grupama po načelima gerilske taktike, uprkos tome da su im kao izvor informacija služili, pre svega, kominikeji Glavne komande iz Sarajeva i Trupne komande iz Dubrovnika. Do toga je došlo zbog oštire cenzure, koju je, kako smo istakli, zahtevao sam car. Koliko je to predstavljalo smetnju objektivnom i blagovremenom informisanju slovenačke javnosti o događajima u Hercegovini i južnoj Bosni svedoče nekoliko niže navedenih saopštenja iz »Slovenskog Naroda«. Tako je u ovom listu, u broju od 24. januara, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, pored ostalog, navedeno da je nedavno predsednik ugarske vlade, Kálmán Tisza, apelovao na sve listove koji izlaze u Pešti, da ne objavljuju saopštenja o nemirima na jugu kao i o pokretima jedinica austrougarske vojske ka okupiranim pokrajinama, jer bi to moglo ozbiljno škoditi državnim interesima, a dan docnije, u istoj rubrici, navedeno je da je policija apelovala na patriotizam novinara, zahtevajući od njih da u svojim listovima ne objavljuju opširne izveštaje o ustanku u Hercegovini niti, pak, o vojnim merama koje bečka vlada preduzima protiv ustanika.⁹² U istoj rubrici, u broju od 6. februara, objavljeno je u slovenačkom dnev-

okupaciona uprava glavni krivac za izbijanje ustanka. Istakao je da pravoslavni čine gro ustanika, kojim je pristupio i veći broj muhamedanaca. Za razliku od mostarskog okružnog predstojnika, Antonija Vukovića, i drugih, koji su zahtevali oštire mere prema pravoslavlima, a takođe i masovno naoružavanje katolika da se bore protiv ustanika, general Jovanović je bio protiv takvog stava i zalagao se za popustljiviji odnos prema pravoslavlima, odnosno Srbima u Hercegovini (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 117-118, 155-157).

⁸⁸ »Novice« 18, 3. V 1882, str. 140-141.

⁸⁹ Tome su naročito doprineli ustanički vođi, Salko Forta i Pero Tunguz, koji su se, kako navodi u svom delu Eduard von Kählig, i pored ideološkog neslaganja, ipak složili da se zajednički bore protiv zajedničkog neprijatelja (E. von Kählig, n. d., str. 20).

⁹⁰ Up.: »Laibacher Zeitung« 26, 36, 46 od 1, 14. i 25. II 1882, str. 231, 318, 398-399. Opširnije o stavu prema ustanku pravoslavnih, muhamedanaca u katolika, v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ..., str. 117-118, 156-157.

⁹¹ Up.: »Slovenski Narod« 16, 20, 26, 60, 61, 02 od 20, 25. I, 1. II, 14, 15. i 16. III 1882. »Slovenec« 8, 15 od 21. i 9. II 1882; »Laibacher Zeitung« 16, 30, 31, 32, 34 od 20. I, 7, 8, 9. i 11. II 1882, str. 144, 267, 275, 283-284, 300; »Laibacher Wochenblatt« 78, 28. I 1882.

⁹² Up.: »Slovenski Narod« 19, 20 od 24. i 25. I 1882.

niku saopštenje, u kome se sa žaljenjem i gorčinom konstatuje da je bečka vlada, tobože u interesu verodostojnog informisanja naroda, strogo zabranila objavljivanje iz drugih, sem iz vladinih, izvora saopštenja o događajima sa hercegovačkog bojišta. U nastavku ovog saopštenja je ad litteram naveden najvažniji deo kritičkog sastava »Narodnog Lista« prema ovoj meri bečke vlade.⁹³ Pa i pored toga, slovenački listovi, u čemu je prednjačio »Slovenski Narod«, objavljivali su, katkada, saopštenja koja nisu bila crpljena iz oficijelnih izvora već su predstavljali sastave internih saradnika. Osim toga, slovenački listovi su, što naročito važi za slovenački dnevnik, citirali ili, pak, parafrazirali izveštaje iz drugih listova, koji nisu veličali uspehe c. kr. trupa. Sve je to upućivalo Slovence da se uvere u hrabrost i istrajnost ustanika u borbama, na jednoj, i nemogućnost brzog slamanja ustaničkog pokreta od strane austrougarskih trupa, bez obzira na njihovu ogromnu nadmoćnost nad pobunjenicima u živoj sili i tehnicu, na drugoj strani. Pored navođenja pravih naziva mesta, gde su vođene borbe, u slovenačkim listovima su, katkada, ona pogrešno označavana. Radi toga smo njihovu tačnost proveravali na bazi kompariranja sa hronološkim tabelarnim pregledom borbenih dejstava i gubitka austrougarske vojske u Hercegovini, južnoj Bosni i na Krivošijama na kraju monografije o hercegovačkom ustanku 1882, koga je sastavila grupa vojnih istoričara Generalštaba austrougarske vojske, godinu dana kasnije od izbijanja ovog ustanka.⁹⁴

Valja napomenuti to, da je slovenački dnevnik objavljivao saopštenja sa hercegovačkog bojišta, uglavnom, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«. U saopštenju, objavljenom u broju od 18. januara ovog lista, navedeno je, pored ostalog, da su ustanici pozvali Stojana Kovačevića da se sa svojom jedinicom prebaci u rejon Gacka i preuzme komandu nad svim ustaničkim snagama; a dan docnije, rečeno je, u dosta neodređenoj formi i uz hiperbolisanje broja ustanika, da je ustanička jedinica pod komandom Stojana Kovačevića, jačine oko 1000 ljudi, »koja krstari« između Foče, Gacka i Nevesinja, napala »žandarmerijsku stražu i rasterala je; veći deo žandarma se je tobože pridružio toj svetini«.⁹⁵ Dalje je u opširnom saopštenju o događajima vezanim za hercegovački ustanak, objavljenom u ovom listu, u broju od 23. januara, kao najvažnije, istaknuto, da je zbog izbijanja ustanka u Hercegovini i u južnoj Bosni zavladao opšti strah u Sarajevu i da se u okolini ovog grada pojavljuju velike grupe ustanika koji napadaju na pošte, žandarmerijske stanice i vojne patrola.⁹⁶ U broju od 24. januara organa slovenačkih liberala, neodređeno je rečeno da su neki francuski listovi obavestili o porazu c. kr. trupa u borbama sa ustaničkim snagama kod Dabra, a dan docnije, da iz Livna javljaju o hapšenju većeg broja lica zbog pevanja pesama o podvizima Stojana Kovačevića u borbi protiv okupatora, da je duž komunikacije Metković—Mostar primećen veliki broj ustanika i da se priprema oružani ustanak kod Glamoča i Duvna, dok je u broju od 30. januara kratko navedeno da je veza između Sarajeva i Mostara, »Kako telegrafska tako i prevozna«, prekinuta.⁹⁷ Zadnjeg dana meseca januara, objavio je organ slovenačkih liberala dosta dugo saopštenje o važnijim događajima sa hercegovačkog bojišta. Tamo su prvo, pozivajući se na oficijelne izvore, hronološki navedene borbe koje su vođene u vreme ustaničke ofanzive, od 15. do 25. ja-

⁹³ To važno saopštenje glasi: »O nemirih na jugu nij poročati posebnih novic, ker je brzajavnim uradom ostro prepovedano taka poročila sprejemati. Vlada neče, da bi se mej narod širile netačne vesti o bojih. Tej vladnej naredbi nasproti pa pravi »Narodni List«: »Narod, kateri se velikodušno uklanja starim naredbam in pošilja svoje najbolje sinove, da padajo za kralja in zakon, ima pravico, da se seznanj, kaka je usoda njega sinov na bojišči. Komu na korist tajiti istino? Cemu zatezanje in skrivanje? Istina mora na svitlo prej ali slej« (»Slovenski Narod« 29, 6. II 1882).

⁹⁴ U tom pregledu su hronološki navedene sve vrste borbenih dejstava između ustanika i austrougarske vojske, pa, čak, i čarke, od 2. januara do 30. maja 1882 (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., Hronologische Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XVI—XXII).

⁹⁵ Up.: »Slovenski Narod« 14, 15 od 18. i 19. I 1882. Sa svojih 15 drugova Stojan Kovačević je bio u rejonu Krivošija od kraja novembra do 21. decembra 1881, kada je, na tajnu poruku iz Crne Gore, krenuo u Hercegovinu, budući da su tamošnji događaji upozoravali da uskoro predstoji izbijanje oružanog ustanka protiv okupatora (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 90—91).

⁹⁶ »Slovenski Narod« 18, 23. I 1882.

⁹⁷ Up.: »Slovenski Narod« 19, 20, 24 od 24, 25. i 30. I 1882.

nuara, bez podataka o rezultatima i obostranim gubicima: kod Korita i Planika 16; kod Bele Rudine 17, kod Trnovice—Vranje dubrave 18, kod Prekave 20, kod Polja 23. i na planini Brabrači, jugoistočno od Konjica 25/26. januara.⁹⁸ Dalje je, u smislu komentara, sasvim tačno naglašeno, da ustanici teže oružani otpor protiv okupatora preneti i u Bosnu, dok im je neposredni zadatak sadržan u tome da austrougarske snage izoluju od Sarajeva.⁹⁹

Organ štajerskih konzervativaca, »Slovenski Gospodar«, u broju od 2. februara, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele«, objavio je kratko saopštenje, u kome je rečeno da je prema vladinim listovima bilo dosada »osam bojeva« u kojima je poginuo oveći broj oficira i vojnika austrougarske vojske. Dalje je tamo navedeno da se »oko Bileće, Stoca i Gacka vode žestoke borbe, u kojima je, tobože, poginulo 100 ustanika, dok je u Metković doveženo 40 ranjenih vojnika«.¹⁰⁰ U drugom delu članka od J. V. T. s naslovom »Upor v spodnji Dalmaciji (to je, v Krivodolju), Hercegovini in Bosni«, objavljenog u »Novicama«, u rubrici »Zgodovinske stvari«, u broju od 18. aprila 1882, detaljnije je, koliko nam je poznato, nego bilo gde drugde, razmatrano pitanje napada ustanika na austrougarsku provijantsku kolonu, navodno, kod Preklanice, na 3 sata daleko od Korita, 17. januara.¹⁰¹ Kako se tamo navodi, radi se o napadu većeg broja ustanika na austrougarsku kolonu od 90 tovarnih grla, natovarenih sredstvima za život i borbu, koja se kretala od Bileće ka Koritima u cilju snabdevanja tamošnje posadne čete. Ustanici su u toj kratkotrajnoj borbenoj akciji zaplenili nekoliko sanduka municije sa oko 10.000 metaka i naneli neprijatelju znatne gubitke: 8 poginulih, 12 ranjenih i 2 nestala vojnika. Kolona se, radi brojno slabih obezbeđujućih delova, vratila u Bileću. Dva dana docnije, krenula je ka Koritima sa obezbeđenjem, jačine dva bataljona, i na istom mestu, gde i pre dva dana, napadnuta je od ustaničkih snaga. Napadač je brzo suzbijen, pa je kolona nesmetano prispela u Korita, te tamošnju posadu snabdela hranom i ojačala je još sa dve čete. Naročito pada u oči tendenciozno prikazivanje postupka ustanika prema poginulim i zarobljenim austrougarskim vojnicima. Naime, nepoznati autor ovog napisa istakao je pojedinosti nečovečnog postupka ustanika prema austrougarskim vojnicima sa posve sračunatom namerom diskvalifikovanja cilja ustaničke borbe u očima evropske javnosti, u vreme dok su se još vodile borbe na hercegovačkom i južnobosanskom bojištu, kako bi se olakšala borbena dejstva c. kr. trupa i ubrzalo likvidiranje ustanka, uz primenu najdrastičnijih mera kako prema ustanicima tako i prema nedužnom narodu. Došav drugog dana na mesto gde su poginuli austrougarski vojnici, kako autor napisa naročito ističe, vojnici su ove našli, do gola svučene i na komade isečene. Jednog austrougarskog vojnika su ustanici zdravog uhvatili, potom mu odrezali nos i uši, dok mu je jedan od njih zario svoj dugi nož za vrat. Nakon toga je usledila fantastična epizoda: »dozviđa dobro nanišanjeno puščano zrno i obori Hercegovca na zemlju, te se je vojnik spasao«.¹⁰²

⁹⁸ Komparirajući ove podatke o borbama ustanika protiv c. kr. trupa od 15. do 25. januara 1882. sa navedenim tabelarnim hronološkim pregledom, konstatovali smo da valja korigovati sledeće što se tiče naziva mesta: umesto kod Prekave, treba Prezača, severno od Bileće; umesto kod Polja, treba Polje, jugoistočno od Konjica; i umesto na planini Brabrači, treba Bijela na Vrabac planini, jugoistočno od Konjica. Osim toga treba reći da u pregledu nema Bijelih Rudina, a na dan 17. januara, koji je u listu označen kao dan oružane borbe kod označenog mesta, u pregledu je navedeno da su tog dana bile borbe: izvor Trebišnjice kod Bileće, »boj«; Mokri do, severno od Bileće, »boj«; Vuči-do, jugoistočno od Trebinja, »čarka«; Kalinovik na Zagorju, »napad«; i Planik kod Korita, »čarka« (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., Hronologische Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XVI).

⁹⁹ »Slovenski Narod« 25, 31. I 1882.

¹⁰⁰ »Slovenski Gospodar« 5, 2. II 1882, str. 37.

¹⁰¹ U navedenom hronološkom pregledu borbi i gubitaka ovog mesta nema. Naveden je »Mokri do, severno od Bileće«, gde je 17. januara bio »boj« (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., Hronologische Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XVI).

¹⁰² Ovaj tendenciozni deo izveštaja doslovno glasi: »Ko so šli naši drug dan ustreljene iskat, našli so jih skoro do nazeza oropane in strašno razmesarjene. Enega naših so ustaši čisto zdravega ujeli, odrezali mu nos in ušesa in nastavil mu je eden ravno svoj dolgi nož na vrat, k sreči pa prižvižga dobro pomerjena krogla ter podere Hercegovinca na tla. Tako se je naš vojak rešil« (»Novice« 15, 12. IV 1882, str. 116). Uzgredno valja napomenuti da su u ovom napisu, u kome je o ovoj borbi opširnije navedeno negoli pak u bilo kom drugom sastavu, navedeni enormni gubici c. kr. trupa, što upo-

Provladin list, »Laibacher Zeitung«, se je, razume se, za razliku od slovenačkih listova, konsekvcentno pridržavao politike bečke vlade, te je saopštenja o hercegovačkim događajima bazirao na izveštajima Glavne i Trupne komande, preuzimajući sve od organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«. Ovome valja dodati i to, da je nazivao ustanike raznim pogrdnim nazivima, upotrebljavajući najčešće naziv »banditi«. Tako je, u broju od 23. januara, u ovom listu navedeno da je »jedna patrola za kontrolu i popravku telegrafske linije napadnuta od bande, jačine 100 ljudi, pod nepoznatim vodom, kod Tepure (?), južno od Korita, bilečki srez, 16. januara«. Patrola je napadaču pružila žilav i uspešen otpor sve do pristizanja iz Bileće jedne čete, »kada se banda povukla i sa sobom uzela mrtve i ranjene, čiji je broj ostao nepoznat, dok su austrougarske trupe imale 5 ranjenih«. Na istom mestu je naročito istaknuto da je kaplar Spannbauer iz 3. čete pešadijskog puka »Georg Prinz von Sachsen« Nr. 11, odlikovan Zlatnom medaljom za hrabrost, budući da je na čelu svoje desetine hrabro odolevao iz jedne kuće napadu 200 ustanika kod Planika, severno od Bileće, 30 časova, od početka napada ustanika, 16. januara u 10 i po časova, do 17 časova narednog dana, kada je, nakon odlaska jednog dela ustanika, desetina izvršila proboj i žurno se povukla u sastav svoje čete u Koritima.¹⁰³ U nastavku ovog interesantnog saopštenja navedeno je još i to, da je na komunikaciji od Bileće do Korita, od 16. do 21. januara, bilo osam oružanih sukoba između ustanika i austrougarskih snaga.¹⁰⁴ U broju od 24. januara ovog lista, uopšteno je rečeno da ustanici iz raznih krajeva Hercegovine i južne Bosne vode borbe protiv okupacionih trupa, među kojima su najžešće one koje se vode u okolini Konjica, Foče, Nevesinja i Bileće, a sedam dana docnije je, kao najvažnije, navedeno ovo: osmotreno je noću, 23. januara, na Vrabač planini oko 200 ustanika koji su pucali na austrougarsku patrolu, koja je bila na rekognosciranju; ustanici su jakim snagama napali na malobrojnu austrougarsku stražu kod Kalinovika, 24/25. januara, prisilivši posadu da se otuda povuče; šest vodova iz 9. pešadijskog puka potisli su ustanike sa položaja severoistočno od Konjica ka Vrabač planini, uveče, 25. januara; na dan 25. januara »ustanici su poseli Ranjen-kulu, te tako odseklj Goražde od Sarajeva«; i telegrafska veza Konjic—Jablanica, prekinuta 23. januara, nedavno je ponovo uspostavljena.¹⁰⁵ Organ domaćih Nemaca u Ljubljani, nedeljni list, »Laibacher Wochenblatt«, u brojevima od 28. januara i 4. februara, uglavnom je naveo, naravno znatno kraće, o borbjenim dejstvima na hercegovačkom bojištu ono što i »Laibacher Zeitung« krajem januara, ističući da se ustanički pokret teritorijalno naglo širi, uz stalni porast broja ustanika.¹⁰⁶

Zbog brzog širenja ustanka, u drugoj polovini januara 1882, postala je većina gradova u Hercegovini i južnoj Bosni ugrožena, a među njima, šta više, Sarajevo i Mostar. Zbog toga je Trupna komanda jakim snagama otpočela sa ofanzivom ka području Glavatičevo—Ulog, 26. januara, a istovremeno su nastupale jedinice Glavne komande ka Kalinoviku, težeći da razbiju glavninu ustaničkih snaga i zauzmu im slobodnu teritoriju. Međutim, odsudnom odbranom položaja u rejonu Glavatičevo—Ulog, ustanici su primorale austrougarske snage da se povuku u svoje polazne rejone, 28. i 29. januara. Bio je to potpuni neuspeh austrougarskih trupa,

zorava da podaci nisu crpljeni iz zvaničnih izvora, jer u navedenom tabelarnom pregledu borbi i gubitaka, naveden je znatno manji broj poginulih, ranjenih i nestalih u pojedinim borbama tokom januara 1882. godine (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882... Hronologische Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage. III, str. XVI—XVII). Valja podvući da ustanici nisu brutalno postupali prema neprijateljskim vojnicima. Na to ukazuje primer Stojana Kovačevića, koji je po oslobođenju Tjentišta, 31. januara, u skladu sa humanitarnim načelima, kojih su se ustanici striktno držali, pustio na slobodu 21 žandarma i vojnika (up.: N. Stijepović, n. d., str. 80—81; Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 145).

¹⁰³ Pozivajući se na provladin list, »Die Presse«, slovenački dnevnik je, u broju od 20. januara, kratko saopštio da je kod Korita napadnuto odeljenje 11. pešadijskog puka »Princ Sachsen«, 17. januara, od 80 ustanika. U kratkotrajnoj borbi ranjeno je 5 vojnika i 1 oficir, dok su se ustanici povukli i ostavili 6 mrtvih i 4 ranjena. U smislu komentara, na kraju je rečeno da se »u Hercegovini širi pogubna vatra ustanka« (»Slovenski Narod« 16, 20. I 1882).

¹⁰⁴ »Laibacher Zeitung« 18, 23. I 1882, str. 164.

¹⁰⁵ Up.: »Laibacher Zeitung« 19, 25 od 24. i 31. I 1882, str. 171—172, 225.

¹⁰⁶ Up.: »Laibacher Wochenblatt« 70, 77 od 28. I i 4. II 1882.

ravan porazu, što je priznao i komandant Trupne komande, general Stevan Jovanović.¹⁰⁷

O neuspehu ofanzive c. kr. trupa na području gornje Neretve, krajem januara 1882, slovenačka javnost nije bila upoznata, jer je u objavljenim saopštenjima u »Slovenskom Narodu« i u drugim listovima, koji su u to vreme izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, navedeno, uglavnom, da su austrougarske jedinice uspele da pobeđe ustanike u borbama koje su vođene protiv njih, krajem januara, a o povlačenju c. kr. trupa sa područja Glavatičeva, Uloga i Kalinovika u Mostar, Nevesinje, Gacko i Sarajevo, 28. i 29. januara, primetna je samo uzgredna napomena. Tako je u broju od 1. februara slovenačkog dnevnika postavljeno pitanje, nakon naglaske o nameri vlade da novoprispelim snagama, budući da će Delegacije zacelo odobriti vanredni kredit od 8 miliona forinti, što pre otpočne sa ofanzivom protiv glavnine ustaničkih snaga u slivu gornje Neretve radi likvidacije ustaničkog pokreta po kratkom postupku, šta se misli učiniti sa Bosnom i Hercegovinom; u političkom smislu, po njihovoj pacifikaciji, kako bi se uspostavio trajan mir? Istaknuto je, da se takvo pitanje može s puno moralne osnove postaviti, budući na žrtve koje se podnose radi vaspostavljanja mira u dve okupirane pokrajine.¹⁰⁸ Iza ovog dela saopštenja, u kome se odlučno, insistira na temeljnoj preorijentaciji političkog koncepta upravljanja okupiranim pokrajinama u smislu organizovanja administracije koja bi odgovarala potrebama širokih narodnih masa Bosne i Hercegovine, prezentirani su dosta uopšteni i tendenciozni podaci, naročito kada je reč o gubicima ustanika u živoj sili, o borbenim dejstvima c. kr. trupa protiv ustanika u širem rejonu Mostara. Naime, istaknuto je, da su navodno, 28. januara, rano izjutra, austrougarski vojnici osmotrili na položajima visova Podveleža, »pred Mostarom, oko 500 ustanika, na koje su odmah izvršile napad dve čete«. Nakon kratkotrajne i oštre borbe, ustanici su suzbijeni i naterani u panično bekstvo, »ostavivši za sobom 200 mrtvih i 53 zarobljenih, dok je od c. kr. trupa bio teško ranjen 1 oficir i 6 vojnika, a 2 vojnika lako ranjena«.¹⁰⁹ Tri dana docnije, slovenački dnevnik je kratko saopštio svojim čitaocima, da su austrougarske snage vodile kratkotrajnu borbu protiv 140 ustanika kod Korita i uspele da ih suzbiju ka crnogorskoj granici, 30. januara. »Naši nisu imali gubitaka«, kako se naglašava tamo, »dok se za ustanike ne zna«. Tog istog dana, kako je navedeno u nastavku ovog saopštenja, napalo je po podne 200 ustanika provijantsku kolonu između Graba i Kruševica, te su tom prilikom zaplenili 4 tovarna grla.¹¹⁰ U broju od 16. februara slovenačkog dnevnika samo je napomenuto, da je 29. januara »bio boj na Rogoju«, uz navedenje imena 1 poginulog i 1 ranjenog vojnika pešaka.¹¹¹

»Novice« su, u broju od 17. maja, objavile zadnji deo sastava »Upor v spodnji Dalmaciji (to je, v Krivošiji), Hercegovini in Bosni« od J. V. T., u rubrici »Zgodovinske stvari«, u kome je navedeno da su, osim drugih, ustanici ugrozili i komunikaciju između Sarajeva i Foče, pored koje je bilo na važnijim položajima oko 1500 ustanika. Zbog toga su krenule pod nepovoljnim vremenskim uslovima jake snage iz Sarajeva ka Foči da proteraju ustanike, 27. januara 1882. Kako autor naročito podvlači, c. kr. trupe su na rogojskom prelazu, na granici između Bosne i Hercegovine, naišle na jake ustaničke snage, napale ih, 29. januara, i, nakon kraće borbe, uspele da ih suzbiju i nastave sa maršom ka Foči.¹¹² »Slovenski Gospodar«

¹⁰⁷ Up.: Dr H. Kapidžić, Hercegovacki ustanak 1882. godine ..., str. 144; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882 ..., str. 111.

¹⁰⁸ Doslovno o tome je tamo navedeno ovo: »Tako piše n. pr. 'Pesti Naplo': 'Zahteva se od nas osem milijonov goldinarjev. Delegacije jih bodo nedvojbeno dovolile, a neogibno vprašanje je: Če bodo naše čete pomirile vstajo — za kar pa osem milijonov ne bode zadostovalo — quid tunc? Mi ne vprašamo, kako se nam hoče Bosna vojaško ohraniti. Ne! Mi hočemo vedeti, kaj se bode zgodilo politično z okupiranimi deželami? Ker imamo pravico zahtevati to, ker prinašamo žrtve« (»Slovenski Narod« 26, 1. II 1882).

¹⁰⁹ »Slovenski Narod« 26, 1. II 1882.

¹¹⁰ »Slovenski Narod« 28, 4. II 1882. U svemu identično saopštenje o sukobu kod Korita, koje je objavio slovenački dnevnik, kao i o napadu ustanika na provijantsku kolonu između Graba i Kruševica, objavio je i organ »nemškutarjev« (»Laibacher Wochenblatt« 78, 11. II 1882).

¹¹¹ »Slovenski Narod« 38, 16. II 1882.

¹¹² »Novice« 20, 17. V 1882, str. 157.

je, u broju od 5. februara, kratko saopštio svojim čitaocima da su 26. i 27. januara na području gornje Neretve c. kr. trupe vodile sa oko 1000 ustanika oštre borbe, naročito u rejonu Glavatičeva, te su se, nakon proterivanja ustanika, »naši vojnici vratili nazad«, što je i »Edinost«, u vrlo lapidarnoj formi, navela, dodajući da u Hercegovini ima blizu 5000 ustanika, kao i to da su austrougarske snage proterale sa visova Podveleža 500 ustanika, dok su, dan docnije, sa prelaza Rogoja proterale 100 ustanika.¹¹³ Provladin list, »Laibacher Zeitung«, u nekoliko je brojeva, početkom februara, istakao da su austrougarske snage, krajem januara izvojevale pobedu nad ustanicima u sledećim borbama: u širem rejonu Glavatičeva, 27. januara, kako stoji u broju od 3. februara, uz navođenje jedinica austrougarske vojske i pravaca njihovog nastupanja; proterivanjem ustaničkih snaga sa sedla Rogoja, 29. januara, austrougarske jedinice su osposobile komunikaciju Sarajevo—Foča za saobraćaj, navedeno je u broju od 4. februara; i da je 140 ustanika proterano od Korita ka crnogorskoj granici, 30. januara, kada je oko 200 ustanika napalo na provijantsku kolonu na putu između Graba i Kruševica, kako je navedeno u ovom listu, u broju od 6. februara. Kao dopuna podacima o napadu ustanika na ovu provijantsku kolonu u odnosu na ono što je saopšteno u slovenačkom dnevniku, u ovom listu je naglašeno da je 7. četa, 22. pešadijskog puka, u sadejstvu sa žandarmima iz obližnjih žandarmerijskih stanica, proterala ustanike prema planini Dobrostici. Na kraju je rečeno, što se tiče rezultata ovog sukoba, sledeće: »Na našoj strani nije bilo gubitaka, dok je od ustanika 1 čovek mrtav, a 3 ranjena«.¹¹⁴

Posle povlačenja austrougarskih trupa iz rejona sliva gornje Neretve i sa Zagorja u Sarajevo, Foču, Mostar, Nevesinje i Gacko, 28. i 29. januara, otpočela je protivofanziva ustanika prema gornjem Podrinju od 1. do 10. februara 1882. Najglavniji ustanički borbeni poduhvat bio je, svakako, napad na Foču, 3. i 4. februara, koji se završio bezuspešno po napadača, pošto su austrougarskim snagama blagovremeno prispela sveža pojačanja, radi čega su ustanici bili prinuđeni da se povuku. Potom su ustaničke snage zauzele selo Lediće i prednjim delovima doprle do Kobiljdola, ugrozivši na taj način Sarajevo. Međutim, ustanici su, nakon bezuspešnog napada na Trnovo, 9/10. februara, bili odbačeni od c. kr. trupa ka Treškvici. No i pored svega toga, Zagorje je i dalje ostalo u njihovom posedu.¹¹⁵

I u vreme kulminacije ustaničkog pokreta u Hercegovini i južnoj Bosni, 1—10. februara, kada su ustaničke snage sa preko 2000 boraca prešle u protivofanzivu, slovenačka javnost nije bila ni izdaleka u dovoljnoj meri upoznata sa intenzitetom borbenih dejstava ustanika. Najveći borbeni poduhvat ustanika, napad na grad Foču, 3—4. februara, ostao je Slovencima gotovo nepoznat. Do toga je došlo zbog stroge cenzure, pa su slovenački listovi, saobrazno ovoj okolnosti, bili prisiljeni da i dalje objavljuju saopštenja u kojima su se naglašavale pobeде austrougarske vojske. Bez obzira na to što napad ustanika na Foču nije uspeo, sam fakat napada pobunjenika na jedan tako veliki grad, kakva je bila Foča u to vreme, stvorio bi utisak kod Slovenaca o masovnosti ustanka i visokoj borbenoj svesti boraca za oslobođenje od stranog zavojevača, što je bilo sasvim nepoželjno za političku orijentaciju bečke vlade. No, i pored toga, iz sadržaja saopštenja se moglo zaključiti da je ustanak u usponu, da su austrougarske snage u defanzivi i da će još biti na pretek teških iskušenja pre nego što će se ustanak ugušiti. Kako mislimo, niže nekoliko navedenih primera, koji se odnose na saopštenja objavljena u »Slovenskom Narodu«, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, i u drugim slovenačkim listovima, neće nas dezavuisati. Tako je u saopštenju, objavljenom u slovenačkom dnevniku, u broju od 13. februara, istaknuto da se ne potvrđuju telegrafski izve-

¹¹³ Up.: »Slovenski Gospodar« 5, 2. II 1882, str. 37. »Edinost« 5, 4. II 1882.

¹¹⁴ Up.: »Laibacher Zeitung« 27, 28, 29 od 3, 4. i 6. II 1882, str. 241, 249, 259.

¹¹⁵ Opširnije o ovoj važnoj etapi ustanka, tj. o ofanzivi ustaničkih snaga protiv austrougarskih trupa u prvoj dekadi februara 1882, v.: N. Stijepović, n. d., str. 75—94; Dr H. Kapidžić, Hercegovачki ustanak 1882. godine ..., str. 145—151; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882 ..., str. 65—75.

štaji, objavljeni u nekim listovima, da se ustanak gasi. Naprotiv, kako se može konstatovati iz najnovijih izveštaja Glavne i Trupne komande, ustanak se i dalje širi sa okosnicom u rejonima u dolini gornjeg toka Neretve, Glavatičeva, Bjelemača, oko Foče i na Krbljinama, ističe se na kraju ovog saopštenja.¹¹⁶ Narednog dana je u ovom listu kratko saopšteno, da su 10. februara prispele jake ustaničke snage sa jugozapadnih visova Treskavice pred Trnovo, gde im se »suprotstavio jedan bataljon naše vojske. Otpočeo je žestok boj koji je trajao osam sati; konačno su se ustanici povukli nazad u planine, ostavivši na položajima 20 mrtvih, dok su ranjenike odneli sa sobom. Od naših je poginuo 1 podoficir, a 4 vojnika su teško ranjena.«¹¹⁷ U kratkim izveštajima od 16, 20, 21. i 22. februara organa slovenačkih liberala, kratko je navedeno sledeće u dosta neodređenoj formi: u boju kod Foče, 3—4. februara, teško su ranjena 2 vojnika; u boju kod Trnova, 10. februara, poginuo je 1, a teško su ranjena 2 vojnika; austrougarske jedinice »namerile su se na 80 ustanika kod potoka Dobropoljskog i proterale ih«, 15. februara;¹¹⁸ i da se ustanici iz Zubaca, Sutorine i Korjenica, jačine oko 600 boraca, prikupljaju u rejonu Vratla »da zatvore carskim četama daleki put.«¹¹⁹ U rubrici »Politični razgled. Avstrijske dežele«, organ slovenačkih klerikalaca objavio je dva kratka saopštenja, u brojevima od 9. i 14. februara, gde je napomenuto da se sa hercegovačkog bojišta javlja »o sitnim čarkama«, kao i o tome da je najžešći boj bio kod Trnova, 10. februara, u kome je bilo angažovano pet četa c. kr. vojske protiv »jake ustaničke čete. Ustanici su poraženi, te su, pobežavši na planinu Treskavicu, ostavili na položajima 20 mrtvih.«¹²⁰ Dosledni zagovornik politike bečke vlade, »Laibacher Zeitung«, u broju od 7. februara, kratko je naveo: na dan 2. februara proterana je jedna grupa ustanika iz Bastasa, dok je Susješno istog dana bez borbe posjednuto od austrougarskih trupa; sa jakim ustaničkim snagama vođene su borbe u rejonu Foče i Broda, 3—4. februara, odakle su ustanici suzbijeni uz velike gubitke, dok su c. kr. trupe imale nekoliko vojnika izbačenih iz stroja.¹²¹ Pet dana docnije, kao i u broju od 15. februara, u ovom listu je o borbi kod Trnova rečeno, da su jake ustaničke snage napale na Trnovo izjutra, 10. februara, u 6 i po časova. Odmah su c. kr. trupe, jačine »jednog bataljona i jedne čete«, izvršile energičan napad na ustanike. U žestokoj borbi, koja je trajala do 14 časova, »ustanici su poraženi i potisnuti ka Treskavici planini, ostavivši na položajima 20 mrtvih.«¹²²

Procenivši situaciju kao veoma ozbiljnu, zbog mogućnosti proširenja ustanka na šire područje Bosne po napadu ustanika na Foču i Trnovo, neprijatelj je 20, odnosno 21. februara otpočeo sa oko 10.000 pešaka i 4 baterije ofanzivu na citadelu ustaničke slobodne teritorije, Zagorje i Ulog, od Mostara, Nevesinja i Gacka i od Foče i Trnova. Napadima višestruko nadmoćnijeg neprijatelja, i pored žilavog otpora koga su pružili na Krbljinama, Glavatičevu, Krscu i Crvenom klancu, 22—26. februara, ustanici nisu mogli dugo odolevati, te su se povukli, većim delom, u pravcu gornjeg toka reke Sutjeske, odnosno ka padinama Lelije i Zelengore, a manji deo se prebacio preko padina Visočice i Bjelašnice u pravcu Konjica i sela Džepi.

¹¹⁶ Ovaj kratak i važan izveštaj glasi: »V slednjem času bilo je brati v nekih listih pomirljive telegrame o vstaji na jugu. Ti telegrami so namreč poročali, da se vstaja ne širi in da bude celo kmalu se poglela. Kakor se pa najnovejša poročila od glavnega poveljnika v Sarajevu in od fml. barona Jovanovića glase, nij še tako kmalu pričakovati miru. Poročila ta pravijo, da so vstaši osobito v dolini Narente mnogobrojni, dalje pri Glavatičevu in Bjelici, okolo Foče in na Krbljini. Baron Jovanović je baje dobro informiran o obsegu vstaje in številu vstašev. Zdaj drže se še naše čete defanzivno, a to ne bode dolgo trajalo; jele bodo napadati vstaše. Mi gorko želimo, da bi se kmalu umirili uporni duhovi in da bi jim potem vlada dala dobro upravo in da bi v okupiranih provincijah pričela Slovanom prijazno politiko« (»Slovenski Narod« 35, 13. II 1882).

¹¹⁷ »Slovenski Narod« 36, 14. II 1882.

¹¹⁸ O čemu tamo doslovno stoji ovo: »O nemirih na jugu se iz Sarajeva oficijelno poroča, da je obrist Arlov dne 10. t. m. srečno se bojeval proti vstašem pri Trnovu, dne 15. t. m. pa je naletel na 80 vstašev pri potoku Dobropoljskom in jih prepodil« (»Slovenski Narod« 42, 21. II 1882). Reč je o Bistrici, maloj reci, koja izvire kod sela Dobrog Polja i uliva se kod Broda u Drinu. Gornji tok ove reke bio je u sastavu ustaničke slobodne teritorije sve do kraja februara 1882 (N. Stijepović, n. d., str. 56, 63, 69—71, 122, 127).

¹¹⁹ Up.: »Slovenski Narod« 38, 41, 42, 43 od 16, 20, 21. i 22. II 1882.

¹²⁰ Up.: »Slovenec« 15, 17 od 9. i 14. II 1882.

¹²¹ »Laibacher Zeitung« 31, 8. II 1882, str. 275.

¹²² Up.: »Laibacher Zeitung« 35, 37 od 13. i 15. II 1882, str. 310, 325.

Neprijatelj je poseo jačim snagama Zagorje i Ulog, kičmu ustaničke slobodne teritorije, te su ustanici odsada, uglavnom, djelovali u manjim grupama.¹²³

Slovenačka javnost je bila o najneophodnijem obavještena što se tiče ofanzive c. kr. trupa protiv glavnine ustaničkih snaga na području Zagorja i Uloga; a isto tako i o rezultatima te kampanje, poglavito posredstvom saopštenja objavljenih u »Slovenskom Narodu«, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«. Sudeći po okolnosti da uz objavljena ova saopštenja nema zapaženijih komentara u smislu hvalospeva austrougarskim trupama, moglo bi se zaključiti da redakcija ovog lista nije bila bogzna kako oduševljena pobjedama c. kr. trupa nad ustanicima, strepeći da će se u Bosni i Hercegovini zavesti još nepodnošljivija okupatorska uprava nego što je bila pre izbijanja ustanka. U broju od 7. marta objavio je slovenački dnevnik saopštenje iz praškog lista »Politik«, u kome je navedena, u sažetoj formi, situacija na hercegovačkom bojištu kad je ustanak bio u najvećem usponu, tj. neposredno pre početak neprijateljske ofanzive na Zagorje i Ulog, u trećoj dekadi februara 1882. Tamo je istaknuto da oko 5000 ustanika kontroliše teritoriju između Foče i Mostara i Foče i Trebinja. Na kraju je podvučeno da im je glavni cilj da »pod svojom kontrolom zadrže vezu između Mostara i Trebinja; na jednoj, i da ostanu otvoren put za Crnu Goru, gde bi se mogli povući i otkuda je jedino moguće dobiti namirnice, na drugoj strani«.¹²⁴ Ustanici se pojavljuju tu i tamo po grupama i sa delovima c. kr. trupa su pre nekoliko dana imali manje sukobe u okolini Mostara, Nevesinja i Gacka, kako je kratko navedeno u slovenačkom dnevniku, u brojevima od 23. i 24. februara, a u brojevima od 25. i 27. o. m. odati su puno priznanje generalu Stevanu Jovanoviću što je pred početak ofanzive c. kr. trupa izdao instrukciju višim komandantima o načinu vođenja borbe protiv ustanika u zimskim uslovima ratovanja, prezentirajući niz korisnih saveta na koji način će c. kr. trupe najefikasnije parirati veštim taktičkim potezima iz njihove bogate riznice partizanskog načina ratovanja.¹²⁵ Dalje je u organu slovenačkih liberala, u broju od 2. marta objavljeno kratko saopštenje preuzeto od »Narodnog Lista«, gde je, kao najvažnije, istaknuto da c. kr. trupe napadaju ustanike u svako doba dana i noći i po svakom vremenu, pa se ustanak neće duže od jednog meseca dana moći održati, ukoliko ne bude došlo do spletke izvana.¹²⁶ Dva dana docnije, objavio je »Slovenski Narod« kratko ali, zato, važno saopštenje o položaju na hercegovačkom bojištu. Tamo je, naime, istaknuto da su ustanici kod Uloga razbijeni i, kako se iz oficijelnog izvora saznaje, ovo uporište ustanika su posele c. kr. trupe. Dalje je naglašeno da se smeju objavljivati samo službene vesti sa bojišta u Hercegovini i da, po njima, kod Stoca, Bileće i Trebinja nisu osmotrene ustaničke snage.¹²⁷ Pozivajući se na organ bečke vlade, »Politische Correspondenz«, slovenački dnevnik je u broju od 6. marta stavio svojim čitaocima do znanja da su katolici, odnosno Hrvati i Muslimani, u krajevima gde ustanak nije bio uhvatio dubok koren, s velikim zadovoljstvom pozdravili dolazak c. kr. trupa i stavili se pod njegovu zaštitu, a i Srbi pokazuju izvesne znakove da će se korektno držati. To važi za okolinu Mostara, Trebinja i Stoca, ali ne i za okolinu Bileće, jer je otuda veliki broj stanovnika otišao

¹²³ Opširnije o ofanzivi austrougarske vojske u rejonu Zagorja i Uloga i njenim rezultatima, krajem februara 1882. v.: N. Stijepović, n. d., str. 95—127; Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 183—191; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., str. 82—112.

¹²⁴ »Slovenski Narod« 54, 7. III 1882.

¹²⁵ Up.: »Slovenski Narod« 44, 45, 46, 47 od 23, 24, 25. i 27. II 1882. Opširnije o ovoj direktivi, namenjenoj komandantima divizija i brigada, izdatoj u Dubrovniku, 14. februara 1882. v.: N. Stijepović, n. d., str. 98—101; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., Befehl des Feldmarschall-Lieutenants Baron Jovanović an die Divisions und Brigade Commandanten, Ragusa, 14. Februar 1882, Beilage IV, str. XXVI—XXIX).

¹²⁶ »Slovenski Narod« 50, 2. III 1882.

¹²⁷ To važno saopštenje u celini glasi: »Z bojišta na jugu dohajaju samo službena poročila, a ona neprestano trdijo da se vstasi umikaju. Zadnje vesti poročaju, da so naše čete zopet pobile vstase okolo Uloga in da so po svršetku boja zasele Ulok. Privatne vesti o bojih se ne smejo pošiljati iz okupiranih provincij, in da bi jih tudi dobili, ne smeli bi ih priobčiti, če bi ne bile popolnoma v soglasji s službenimi. Radi tega se ne more natanko poizvedeti, kako je z vstajo, se li približava koncu. Toliko pa je iz dozdanih službenih poročil razvidno, da so vstaske čete mnogobrojne in da se še množe — a da so plašljive. Glavno poveljništvo iz Sarajeva javlja od 28. m. m., da čete, katere so šle rekonoscirati, nijso nikjer okolo Stolca, Bileka in Trebinja opazile vstasev« (»Slovenski Narod« 52, 4. III 1882).

u ustaničke redove. U nastavku ovog sastava doslovno stoji ovo: »Što se tiče dva ustanička predela, Zagorja i Dabra, su svi tamošnji ljudi u ustaničkim redovima, iako možda ne svi dobrovoljno. Takođe i u ta dva predela sada vlada mir pored saobraćajne linije. Samo oko Foče su primetni stalni nemiri i napadi. Operacije carskih četa na Zagorju imaće za posledicu ugušenje ustanka u tom kraju. Međutim, za potpunu likvidaciju ustaničkog pokreta biće potrebno još vremena i truda.«¹²⁸

Neposredno pred početak druge ekspedicije austrougarske vojske na Zagorje, u broju od 19. februara, organ slovenačkih klerikalaca je vrlo kratko saopštio svojim čitaocima da se sa hercegovačkog bojišta javlja »o sitnijim čarkama« između austrougarskih trupa i ustanika, u kojima su c. kr. trupe pretrpele vrlo male gubitke, a četiri dana docnije, kada je bilo u punom jeku izvođenje druge neprijateljske ofanzive protiv slobodne ustaničke teritorije, tj. u broju od 23. februara, saopšteno je da su u Hercegovini bile »nové čarke« između okupatorskih snaga i ustanika, te i o tome, da ima mesta nadi da se tamo uskoro mir povratí,¹²⁹ dok je, dva dana docnije, u lapidarnoj formi naznačeno da nema posebnih novosti sa hercegovačkog bojišta, budući da se javlja o sporadičnim manjim oružanim sukobima te, prema tome, tek predstoji »odsudna bitka« od čijeg ishoda zavisi dalja sudbina ustanka: »Najbolje bi bilo«, naglašeno je u zadnjem delu ovog kratkog izveštaja, »ako bi Hercegovci postali pametni i na lep način se predali, jer moraju uvideti da ništa neće moći postići, ako sa strane ne dobiju pomoć. Ali, u takvu pomoć ne mogu imati gotovo nikakve nade.«¹³⁰ Tek u broju od 4. marta, »Slovenec« je vrlo kratko saopštio, bez ikakvog komentara, da su c. kr. trupe »zauzele Morine planinu i Ulog i proterale ustanike, kojih je bilo preko 800. Vojnici imaju 8 mrtvih i 16 ranjenih.«¹³¹ Organ štajerskih konzervativaca, »Slovenski Gospodar«, u broju od 2. marta, objavio je kratko saopštenje, u kome je navedeno da su jake snage austrougarske vojske zauzele Kalinovik, Krbljine, Glavatičevo i Ulog, »ali nisu uspele ugušiti ustanak«. Potom sledi napomena sa приметnom dozom sarkazma: »Od ustanika je, tobože mnogo poginulo, dok je naših samo nekoliko ranjenih«. Redakcija ovog lista, ne verujući u verodostojnost službenog izveštaja o rezultatima druge ofanzive austrougarske vojske protiv glavne ustaničke grupacije u slivu gornje Neretve i na Zagorju, stavila je do znanja čitaocima, u smislu skidanja sa sebe odgovornosti, ukoliko saopštenje bude lišeno istine, ovo: »S bojišta ne smemo, i delom, takođe, i ne možemo, javiti kako bismo želeli. Zabranjeno nam je. Samo to smemo odštampati što je vlada objavila.«¹³² U dosta uopštenoj formi i bez navođenja datuma, »Soča« je, u broju od 3. marta, kratko saopštila da su jake snage austrougarske vojske, počev od 16. februara, nastupale koncentrično ka Zagorju i Krblijinama, porazile i otuda proterale ustanike, »ali ustanak nisu uspele ugušiti.«¹³³ Tršćanska »Edinost« je, u broju od 18. februara, kratko saopštila, da se u Hercegovini, posebno oko Foče, vode manje borbe, a sedam dana docnije, kao najvažnije, je istaknuto da u Hercegovini uskoro predstoji ofanziva c. kr. trupa i, »kako se misli u merodavnim vojnim krugovima, za dva meseca, nakon otpočinjanja ofanzive, biće sve umireno, jer ustanicima nedostaju puške i municija.«¹³⁴ Iako u dosta neodređenoj formi, o drugoj ekspediciji austrougarske vojske protiv ustaničke

¹²⁸ »Slovenski Narod« 53, 6. III 1882.

¹²⁹ Doslovno: »Iz Hercegovine se poroča o novih praskah, ki jih je imela naša vojska z ustaši. Poslednji se povsodi umikajo, kjer jim zdatna vojaška moč nasproti pride, pa nenadoma se zopet prikažejo. Naša armada potiska vedno globokeje za njimi v hribe. Ako od zunaj ne dobodo pomoči, morali se bodo ustaši kmalo podati.« (»Slovenec« 21, 23. II 1882).

¹³⁰ Up.: »Slovenec« 19, 21, 22 od 19, 23, i 25. II 1882.

¹³¹ »Slovenec« 25, 4. III 1882. U tabelarnom hronološkom pregledu borbi i gubitaka, u vremenu od 21. do 20. februara, kada su vodene borbe u toku druge ekspedicije okupatorskih trupa na Zagorju i kod Uloga, navedeno je više mesta kod kojih su vodene borbe, među kojima kao najvažnija i sa najvećim gubicima: »Pašina livada und Crveni klanac auf der Morinje planina (süddlich Ulok), Gefecht, 26. Februar, todt 8, verwundet 16 Mann.« (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881-1882, Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XIX).

¹³² »Slovenski Gospodar« 9, 2. III 1882, str. 69.

¹³³ »Soča« 9, 3. III 1882.

¹³⁴ Up.: »Edinost« 7, 8 od 18. i 25. II 1882.

glavnine je od svih slovenačkih listova »Edinost« objavila najopširnije saopštenje. Tamo je naročito naglašeno da su vojnici sa izuzetno velikim naprezanjem, u uslovima dubokog snega i vrlo niske temperature; uspjeli da zauzmu Zagorje i otuda proteraju ustanike, »kojih je tamo bilo u velikom broju«. Najveći boj je bio na Krscu planini,¹³⁵ odakle su vojnici 1000 ustanika naterali u bekstvo. »U tom teškom vojevanju poginulo je 8 vojnika, a 15 ih je bilo teško ranjeno. Mnogo su teškoća podneli i ustanici koji, proterani i raspršeni iz najsigurnijih i ustanku najodanijih krajeva, neće moći dugo da se odupiru.«¹³⁶ U rubrici »Novičar iz tujih in domaćih dežel«, u broju od 22. februara ljubljanskih »Novica«, vrlo kratko je navedeno da ustanak u Hercegovini »naglo jenjava«, budući da se ustanici stalno povlače i »veći deo su samo razbojničke čete«, a sedam dana docnije, navedeno je u ovom listu dijametralno po sadržaju suprotno saopštenje, u kome je, u dosta neodređenoj formi, kao najvažnije, rečeno da su jake snage austrougarske vojske prošle sedmice koncentrično napale na ustanike, te ih »nešto rasterale i porazile; ali, kako se vidi iz svih izveštaja, nažalost, ustanak neće biti brzo ugušen; a ako se i dalje ustanak bude odugovlačio, biće sve opasnije da iz malog ognja ne nastane veliki evropski požar. Protivnika i podbadača je dosta.«¹³⁷

Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, objavio je nekoliko saopštenja koja se odnose na drugu ekspediciju austrougarske vojske na Zagorje i ka Ulogu i njene rezultate. U broju od 21. februara je navedeno da su na području Gacka, Korita, Nevesinja, Stoca i Zubaca vođene manje borbe. Iza toga je rečeno da je oveća grupa ustanika napala na kolonu austrougarske vojske sa dva topa, koja je nastupala preko Crnog vrha, kod Kruščice, 18. februara. Napadač je brzo suzbijen i raspršen, što je navedeno i u narednom broju ovog lista, uz naglasak da nastupaju napadne kolone c. kr. trupa protiv glavne ustaničke grupacije.¹³⁸ U saopštenju od 28. februara, u jezgrovitoj formi, navedeni su pravci koncentričnog nastupanja kolona Glavne i Trupne komande ka ustaničkoj slobodnoj teritoriji, uz preciziranje mesta i vremena gde imaju prispeti. Pored toga, naročito je istaknuto da je tvorac ovog plana iskusni ratnik, odličan komandant i dobar poznavalac Hercegovine i ustaničkog načina ratovanja, general Stevan Jovanović.¹³⁹ Što se tiče obostranih borbenih dejstava u toku trajanja druge ofanzive austrougarske vojske protiv glavnine ustaničkih snaga u rejonu gornje Neretve i Zagorja, treba istaći da je »Laibacher Zeitung« objavila vrlo kratke i sadržajno šture izveštaje, saopštivši svojim čitaocima gotovo samo mesta gde su vođene najžešće borbe, naravno uz hiperbolisanje uspeha okupacionih snaga. Tako je, u broju od 27. februara navedeno da je kolona austrougarske vojske na padinama planine Krsca »vodila protiv 1000 ustanika devetočasovnu pobedonosnu borbu« 23. februara, potisnuvši ustanike i nanevši im teške gubitke, a narednog dana je saopšteno o poredama austrougarske vojske nad ustanicima: kod Budnja 21, kod Glavatičeva 22. i kod Broda na Drini 23. februara 1882. godine.¹⁴⁰ Ovaj list je upoznao svoje čitaoce, naravno pozivajući se na izveštaje Glavne i Trupne komande, sa najvažnijim okolnostima u vezi poseđanja Zagorja i Uloga od okupatorskih trupa, uz naglasak da su ispoljile visok stepen borbenog morala i ratne veštine. Tako je, u broju od 2. marta, istaknuto da su c. kr. trupe posele Zagorje, 26. februara, uočivši da je veći deo stanovnika ovaj kraj napustio. U nastavku je rečeno da je knez Zagorja, »koji se nazad vratio«, izjavio pred vojnim starešinama okupatorske vojske da je od ustanika odveden na silu u

¹³⁵ To bi se moglo prihvatiti samo kao delimično tačno, jer su vođene žestoke borbe, pored ove na Krscu, 23. februara, još i na Krbljinama i u rejonu Glavatičeva, 22. i Crvenog klanca, 26. februara 1882 (up.: N. Stijepović, n. d., passim, str. 107–127; Dr H. Kapidžić, Hercegovачki ustanak 1882. godine ..., str. 188–191; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881–1882 ..., Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XVIII–XIX).

¹³⁶ »Edinost«, 9. 4. III 1882.

¹³⁷ Up.: »Novice«, 8. 9 od 22. II i 2. III 1882, str. 64, 72.

¹³⁸ Up.: »Laibacher Zeitung«, 42, 43 od 21. i 23. II 1882, str. 368, 375.

¹³⁹ »Laibacher Zeitung«, 48, 28. II 1882, str. 414.

¹⁴⁰ Up.: »Laibacher Zeitung«, 47, 48 od 27. i 28. II 1882, str. 408, 415.

ustaničke redove,¹⁴¹ dok je u narednom broju, kao najvažnije, istaknuto ovo: da su austrougarske trupe otpočele sa napadom na Ulog, 27. februara, rano izjutra; Ulog su branile ustaničke snage, jačine 800—1000 boraca, »sastavljenih od hrišćana i Turaka«; oko podne, 27. februara, ustanički otpor je slomljen i ustanici su se razbežali, te je ubrzo očišćena gornja dolina Neretve od ustanika; i »držanje trupa zaslužuje najveću pohvalu.«¹⁴² Očigledno koristeći podatke iz provladinog dnevnog ljubljanskog lista, organ »nemškutarjev« je, u kratkom saopštenju od 4. marta, naveo najvažnije pojedinosti koje se odnose na drugu ekspediciju c. kr. trupa i njene rezultate protiv glavnine ustaničkih snaga u zahvatu gornjeg toka Neretve i na Zagorju.¹⁴³

U ostrim borbama protiv okupatorskih snaga, krajem februara 1882, na Zagorju i kod Uloga, ustanici nisu odsudno branili od višestruko nadmoćnijeg neprijatelja svoje odbrambene položaje, već su se povlačili, posle kraćeg ili dužeg otpora, na nove položaje. Ustanički vođi su, na taj način, uspjeli da sačuvaju svoje jedinice od uništenja, što su priznale i komande austrougarske vojske. Ustanici su se povlačili ka gornjem toku Sutjeske i prema Konjicu. Po zauzeću slobodne teritorije ustanika, okupator je sa više kolona otpočeo nastupanje, usmerivši glavne snage ka Bjelašnici i Crvanj planini, gde je bilo manjih oružanih sukoba do početka treće dekade meseca marta. Oko 500 ustanika nalazilo se od početka marta oko Prače, Goražda i Čajniča, koji su najčešće iz zaseda napadali na delove austrougarske vojske. Zbog toga je Glavna komanda povremeno upućivala u raznim pravcima u slivu gornje Drine jače kolone, u drugoj polovini marta, koje su sa manjim ustaničkim delovima vodile borbe. Od sredine marta pa do kraja prve dekade aprila, glavnina ustanika je bila u rejonima gornjeg toka Neretve i Sutjeske, gde su u tom vremenu vođene manje borbe ovih snaga sa povremeno upućivanim kolonama austrougarske vojske. Dakle, u širem rejonu Foče, Goražda, Čajniča, Čelebića i Konjica okupatorske jedinice su izvele niz borbenih akcija protiv ustanika, tokom marta i u prvoj dekadi aprila 1882, ali nisu uspele da unište njihove jedinice, jer su ustanici dejstvovali u manjim grupama. Duž Drine, Tare i Sutjeske, radi sprečavanja prelaska ustanika preko Drine i Sutjeske, Glavna komanda je formirala, tokom aprila, kordon stalnih posada sa najjačim snagama koncentrisanim u Čemernu, Grabu, Tjen-tištu i Čurevu. Računajući da je ustanak slomljen, Austro-Ugarska je, 22. aprila 1882, izdala proglas o ugušenju ustanka i amnestiji ustanika ako se do 20. maja vrate svojim kućama, pojačavši ekonomski pritisak na ustaničke porodice da bi se ustanici pokorili okupatorskim vlastima.¹⁴⁴

O obostranim borbenim dejstvima u slivu Sutjeske i gornjeg toka Drine tokom marta i početkom aprila, slovenačka javnost je bila obaveštena, uglavnom, o najvažnijem, budući da su slovenački listovi objavljivali kratka saopštenja uz, po koji put, naglasak da će ustanici i dalje, uprkos jenjavanju ustaničkog pokreta, zadavati glavobolju Monarhiji, dejstvovanjem u manjim grupama protiv delova austrougarske vojske i izvođenjem diverzija, u čemu je prednjačio organ slovenačkih liberala objavljenim brojem saopštenja, uglavnom, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«. Tako je u ovom listu, u broju od 13. marta, kratko saopšteno da su muški stanovnici iz domena sliva gornje Neretve pobjegli ispred c. kr. trupa iz svih naseljenih mesta zbog raširene vesti vezane za okupatorske vojnike »da svuda muškarce, gde god dođu, ubijaju i da sela pale«. To je, kako tamo stoji, s pozivom na konstataciju »Politische Correspondenz«, izmišljeno, jer su svi muškarci iz tog kraja

¹⁴¹ Doslovno: »Der Knez von Zagorje ist zurückgekehrt, hat sich mit der Betheuerung unterworfen, dass er von den Aufständischen mit Gewalt fortgeführt wurde, gibt an, dass sich die Insurgenten nach Borac in das obere Neretvathal zurückgezogen hatten« (»Laibacher Zeitung« 50, 2. III 1882, str. 431).

¹⁴² Up.: »Laibacher Zeitung« 50, 51 od 2. i 3. III 1882, str. 431, 440.

¹⁴³ »Laibacher Wochenblatt« 81, 4. III 1882.

¹⁴⁴ Opširnije o operacijama c. kr. trupa protiv ustanika u Hercegovini i južnoj Bosni, tokom marta i prve dekade aprila 1882, v.: N. Stijepović, n. d., str. 127—142; Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 191—199; D. Tunguz-Perović, n. d., str. 48—61; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., str. 107—148.

u ustaničkim redovima, uz naglasak da su žene zatečene kod kuća i da su vojnicima davale namirnice. Osim toga, navedeno je i to, da je u okolini Stoca, Ljubinja i u Popovom polju sasvim mirno, gde »stanovnici marljivo rade na polju« i da se je narod pod Vidušom planinom, »kome su ustanici skoro sve namirnice pokupili«, organizovao za borbu protiv ustanika, pod zapovedništvom Kaladžića,¹⁴⁵ »te tako sâm nastoji da se brine za svoju sigurnost.«¹⁴⁶ Jedanaest dana docnije, saopšteni su ukupni gubici c. kr. trupa do 14. marta: 208 mrtvih, među kojima 15 oficira, a potom je naglašeno da ustanici izbegavaju borbu sa okupatorskim jedinicama,¹⁴⁷ iza čega sledi vest da su, neodređenog dana, ustanici napali na selo Orlje kod Stoca i »ukrali 200 govedi«, a kod Ljubinja »ukrali su 5 volova«, dok je u broju od 27. marta, kratko rečeno da je vreme znatno otoplilo, te da u Hercegovini »naše čete dobro napreduju«, a dan docnije je naglašeno »da se skoro više ne može govoriti o pravom ustanku, jer su ustanici podeljeni na male grupe, koje, kad ugledaju naše čete, povlače se nazad i vrlo retko usput napadaju naše vojnike. Ako te ustaničke grupe ne dobiju niotkuda pomoć i ako se stanovnici za njih ne budu interesovali, kao sada, i ne budu ih potpomagali, nadati se je, da će se tamo vrlo brzo mir uspostaviti.«¹⁴⁸ U svojoj monografiji o okupaciji Bosne i Hercegovine od austrougarske vojske 1878, Jernej Andrejka, koji je kao poručnik u 17. pešadijskom puku učestvovao u ovoj kampanji, prezentirao je detaljan opis borbe koju su vodile 9. i 10. četa iz 22. pešadijskog puka, u kome je bio veliki broj Slovenaca, protiv ustaničkih snaga u Krstatom dolu, blizu crnogorske granice, između Konjskog i Bogojević Sela, 21. marta 1882. Ustanici su, kako je tamo navedeno, većtim manevrom izvršili napad na oba boka austrougarskih snaga, pokušavajući da opkole i unište 9. četu. U tome nisu uspeli, jer je blagovremeno intervenisala 10. četa, te su ustanici potisnuti i, nakon toga, užurbano su se povukli ka Begovim koritima.¹⁴⁹ Dalje je u ovom listu, u broju od 30. marta, kratko navedeno da je kolona, koja se iz Foče kretala ka Mrežici, kod Ustikoline naišla na 40 ustanika i raspršila ih, 25. marta, i da je 200 ustanika kod Čajniča napalo na predstražu okupatorske vojske, »koje su carske čete odbile nazad po tročasovnoj borbi«, uz gubitak od 7 mrtvih i 15 ranjenih, međutim, od austrougarskih snaga poginuo je 1 oficir, a 2 vojnika ranjena, dok je dan docnije saopšteno da su se iz rejonu gornje Neretve »mnogi muškarci vratili kući i odrekli se ustanka«, a u brojevima od 1, 3, 5, 6, 7, 8. i 12. aprila u pregnantnim saopštenjima, podvučeno je da ustanak u Hercegovini naglo jenjava, kako po broju ustanika tako i intenzitetu ustaničkih akcija. To se može utvrditi na bazi činjeničnih okolnosti: da se sve veći broj muškaraca vraća svojim kućama, i otpočinje sa radovima na polju; da c. kr. izviđački delovi nailaze na sve ređe i po broju sve manje ustaničke grupe, mahom u planinskim i gotovo nepristupačnim rejonima; da ustaničke grupe, na koje naiđu okupatorske jedinice, ne prihvataju borbu, u najčešćim slučajevima, već beže; i da se kod ustanika očituje sve izrazitija demoralizacija, jer »pre su retko kada ostavljali za sobom na položajima svoje mrtve drugove, a namirnice nikako, dok sada ostavljaju oboje i beže.«¹⁵⁰

Organ slovenačkih klerikalaca je objavio nekoliko saopštenja o položaju na hercegovačkom bojištu, za koja se može reći da su vrlo kratka i sadržajno, u priličnoj meri, štura, naročito kada je reč o borbenim dejstvima. Tako je, u broju od

¹⁴⁵ Odnosno Jevta Kaladžića, serdara iz ljubinskog sreza, koji je ostao veran okupatoru (Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine ... str. 168).

¹⁴⁶ »Slovenski Narod« 59, 13. III 1882.

¹⁴⁷ »V 22. dan t. m. objavljena oficijelna poročila o operaciji naše vojske v Hercegovini pravijo, da je bila osobito na to namerjena, da bi vstaše v njih pozicijah zajeli in jih uničili. Naše čete so res zavzele te pozicije, kjer so mislili dobiti vstašev, a nij bilo nobenega, kajti potegnili so se o pravem času v druge kraje.« (»Slovenski Narod« 69, 24. III 1882).

¹⁴⁸ Up.: »Slovenski Narod« 09, 70, 71 od 24, 27. i 28. III 1882.

¹⁴⁹ J. Andrejka, Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini, Ob petindvajsetletnici bosenske zasedbe, Celovec, 1904–1905, str. 351–354. U hronološkom tabelarnom pregledu borbi i gubitaka, ovaj oružani sukob je označen kao čarka, u kojoj nije bilo gubitaka (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmacien 1881–1882 ... Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, str. XXI).

¹⁵⁰ Up.: »Slovenski Narod« 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 83 od 30, 31. III, 1, 3, 5, 6, 7, 8. i 12. IV 1882.

21. marta, navedeno da se ustanak još uvek širi i da su ustanici 14. o. m. »napali na karaulu Izvor i proterali naše žandarme iz nje«.¹⁵¹ Sedam dana docnije, ovaj list je kratko saopštio svojim čitaocima ovo: da je 3. četa 20. lovačkog bataljona namamila na zasedu 60 ustanika kod Svorcana, jugoistočno od Korita, odakle ih je napala, 20. marta, prilikom čega je poginulo 15 ustanika; da je 130 ustanika napalo četu iz 22. pešadijskog puka u Krstatom dolu, 21. marta, kada se vraćala iz akcije gonjenja ustanika. »Na pomoć joj je brzo stigla četa istog puka iz Konjskog, te su ustanici odbijeni«; da su organi vlasti u Kotoru zaplenili punu barku oružja, 16. marta, namenjenog hercegovačkim ustanicima; i da su, neodređenog dana, »ustanici napali na selo Orlje kod Stoca i 200 grla stoke odveli«.¹⁵² Kako je kratko navedeno, u broju od 30. marta ovog lista, oveći broj izviđačkih delova austrougarske vojske izviđali su rejone Goražda, Čajniča i Foče, »ali na ustanike nišu nigde naišli«. Rečeno je i ovo: »Na desnoj obali Drine kreću se ustanici prema severu i veoma su pocepani na male čete«.¹⁵³ »Slovenec« je sumnjao u mogućnost brzog povratka mira u Hercegovini i južnoj Bosni, bez obzira na to što je uspešno završena druga ekspedicija c. kr. trupa na Zagorju i kod Uloga i ustanicima oduzeta slobodna teritorija. Takvo mišljenje je redakcija ovog lista ispoljila u kratkom saopštenju, objavljenom u broju od 4. aprila, gde je, sasvim određeno, naglasila »da se sa 8 miliona forinti neće moći Hercegovina pacifikovati, što smo još ranije znali. Sada se govori da će se od Delegacija zahtevati 30 miliona forinti za ugušenje ustanka i zidanje tvrđava«.¹⁵⁴ Navedeno iz slovenačkog dnevnika i organa slovenačkih klerikalaca o važnijim događajima sa bojišta u Hercegovini i južnoj Bosni tokom marta i aprila 1882, saopštili su i drugi slovenački listovi kao i »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt« prema svojim mogućnostima, ali, uglavnom, sem organa Pokrajinske vlade za Kranjsku, znatno kraće nego što su to učinila dva pomenuta slovenačka lista. To je sasvim razumljivo, budući da su svi listovi, zbog isuviše oštire cenzure, crpili podatke iz saopštenja Glavne i Trupne komande kao i iz saopštenja koje su objavili vladini listovi.¹⁵⁵

Nakon proglasa bečke vlade od 22. aprila 1882. o ugušenju ustanka i uslovima amnestije ustanika, okupatorske vlasti su naročito vršile agrarni pritisak na učesnike u ustanku, preteći im oduzimanjem kmetovskog čitluka, ako se do određenog roka ne prijave tamošnjim austrougarskim vlastima. Nešto kasnije, u leto i u jesen 1882, okupatorska vlast je nastojala da podvoji ustaničke mase, nudeći Muslimanima povoljnije uslove predaje, što je imalo za posledicu da se većina muslimanskih učesnika ustanka i njihovih porodica vraća iz Crne Gore, ili iz planinskih predela u svoj zavičaj, tokom avgusta 1882, te je u Crnoj Gori ostalo pretežno srpsko stanovništvo i srpski ustanici. Pa i pored toga, u raznim krajevima Hercegovine i južne Bosne, naročito u slivu reke Sutjeske i gornje Drine, krstarile su skoro posvednevno manje kolone i jače patrole austrougarske vojske i izvodile manje borbene akcije protiv ustaničkih grupa sve do početka novembra 1882, kada su zadnji borci, pod vođstvom Salka Forte, sa svojim porodicama, prešli u Crnu Goru.¹⁵⁶

Slovenački listovi, naročito organ slovenačkih liberala, u rubrici »Politični razgled. Notranje dežele«, objavili su oveći broj saopštenja o manjim oružanim akci-

¹⁵¹ »Slovenec« 32, 21. III 1882. Radi se o napadu ustanika na Ivsar karaulu, zapadno od Čajniča, 14. marta, u kome su c. kr. snage imale 3 mrtva i 3 ranjena vojnika (Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verlusten, Beilage III, str. XIX).

¹⁵² »Slovenec« 35, 28. III 1882.

¹⁵³ »Slovenec« 30, 30. III 1882.

¹⁵⁴ »Slovenec« 38, 4. IV 1882.

¹⁵⁵ Up.: »Novice« 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 od 8, 15, 22, 29. III, 5, 12, i 19. IV 1882, str. 80, 88, 96, 104, 109, 116, 124; »Slovenski Gospodar« 10, 11, 12, 13, 15, 10, 17 od 9, 16, 23, 30. III, 13, 20, i 27. IV 1882, str. 78, 85, 93, 100, 118, 125, 133; »Soča« 10, 13, 14, 16 od 10, 31. III, 7, i 21. IV 1882; »Edinost« 10, 11, 12, 13 od 11, 18, 25. III i 1. IV 1882; »Laibacher Zeitung« 56, 58, 64, 66, 67, 69, 70, 74, 78, 79, 81, 85, 88, 90 od 9, 11, 18, 21, 22, 24, 27, 31. III, 5, 0, 8, 14, 18, i 20. IV 1882, str. 476, 492, 542, 557, 565, 582, 593, 626, 660, 670, 686, 720—721, 750, 765; »Laibacher Wochenblatt« 84, 85, 86, 87, 88 od 25. III, 1, 8, 15, i 22. IV 1882.

¹⁵⁶ Opširnije o prilikama u pobunjenim pokrajinama od kraja aprila do novembra 1882. i o merama Austro-Ugarske za njihovu pacifikaciju, v.: Dr H. Kapidžić, Hercegovački ustanak 1882. godine..., str. 198—199, 248—249, 285—292; Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882..., str. 144—148.

jama u pobunjenim područjima, u vremenu od kraja aprila do novembra 1882. Tamo je, pored ostalog, konstatovano da »na jugu« još nisu vaspostavljeni mir i lična bezbednost, do čega će doći ako prestane političko ugnjetavanje domorodaca i poboljša materijalni položaj svakog pojedinca. Tako je u »Slovenskom Narodu«, u broju od 27. aprila, objavljeno saopštenje, u kome je navedeno da je »Sarajevski List« objavio proglas generala Dahlena, u kome se pozivaju ustanici da se do 20. maja vrate svojim kućama i prijave organima vlasti, pa će biti amnestirani, ako nisu zločine počinili. Iza toga je navedeno, pozivajući se na sadržaje saopštenja »nekih inostranih listova«, da se pobunjeni krajevi mogu pacifikovati uvođenjem pravednije uprave i poboljšanjem materijalnog položaja širokih narodnih masa.¹⁵⁷ Dva dana docnije, istaknuto je da se dobar deo stanovništva u krajevima gornje Drine, oko Foče i Konjica vratio svojim kućama i da »marljivo radi«, a u broju od 1. maja rečeno je da je 27. aprila bila borba kod Bjelemića i Umoljana protiv 40 ustanika, koji su rasterani nakon 45 minuta puškaranja, a iza toga je kratko navedeno da su se c. kr. snage, »pri povratku kroz Radopolje«, sukobile sa 30 ustanika, proterale ih i otele im 300 grla ovaca i 60 govedi, »koje su ukrali, 26. aprila u Mazoču«, dok je, sedam dana docnije, konstatovano sa zadovoljstvom da se postepeno vraća mir u pobunjenim krajevima, jer se »u dolini Sutjeske narod vraća kući da obrađuje zemlju«.¹⁵⁸ Dalje je, u broju od 10. maja, lakonski rečeno da ustanici ubijaju viđenije ljude i da su se 3. maja vojnici sukobili kod Čulovića, jugozapadno od Konjica, sa 20 ustanika, kada su »dva ustanika ranjena, a vođa Magazinović zarobljen«, a narednog dana je istaknuto: pacifikacija pobunjenih krajeva napreduje, ali se još uvek vode »male borbe«, jer i dalje egzistiraju »manje ustaničke čete«, kako je naznačeno u broju od 15. maja, dok je sedam dana docnije, u kratkom saopštenju, istaknuto da je vod iz 11. pešadijskog puka, pod komandom jednog potporučnika, 20. maja, »napala jaka ustanička četa severno od Klenka i jugozapadno od Nevesinja. Naši vojnici su odbili ustanike, koji su izgubili oko 30 mrtvih i ranjenih. Od naše vojske bio je 1 kaplar mrtav i 3 redova ranjena«.¹⁵⁹ Kako je napomenuto, u broju od 25. maja, »ustanici iz Zubaca i Kruševica su, tobože, prešli u Crnu Goru, 22. maja«, a dan docnije, da je 23. maja kod Hana Zimlje, jugoistočno od Mostara, »dočekalo u 7 časova vojničko odeljenje blizu 100 ustanika. Stotnik Lištijak napao je ustanike s boka i oko 11 sati su naterani u bekstvo, izgubivši 12 mrtvih. Od naših je bio samo 1 lako ranjen«.¹⁶⁰ Kolone c. kr. trupa koje su prokrstarile Crvanj planinu, Crnu Goru, Visočicu i Treskavicu naišle su na »male« ustaničke čete, koje beže ispred vojske, kako stoji u broju od 31. maja; a narednog dana je rečeno da »vojska nastavlja izviđanje svih krajeva, kako bi ustanak što pre bio potpuno ugušen«, dok je, u broju od 10. juna, navedeno da je u Hercegovini skoro povraćen mir, budući da se može bezbedno putovati »čak i kroz najopasnije krajeve između Trebinja, Bileće, Gacka, Nevesinja i Mostara«.¹⁶¹ Dalje je, u broju od 3. jula ovog lista, kratko saopšteno da su se »sukobili, 26. juna, kod Bjelemića delovi 71. pešadijskog puka s naoružanim ustanicima. Tom prilikom su naše čete zaplenile 66 konja, koji su, većim delom, bili oti stanovnicima iz te okoline«, dok je u broju od 21. avgusta istaknuto da u Hercegovini još nije sasvim ugušen ustanak, jer se manje ustaničke grupe nalaze u rejonu između Pive i Tare, kao i između Goražda i Foče, kojima treba dodati ostatke iz četa Stojana Kovačevića, Pera Tunguza i Salka Forte, a u broju od 4. i 5. septembra kratko je rečeno da su austro-ugarske trupe naišle na ustaničke snage kod Luke i na Bjelašnici, odakle su ih rasterale.¹⁶² Početkom oktobra 1882, kada su ustanku već bili odbrojani dani, objavio je »Slovenski Narod« skoro alarmantnog sadržaja izveštaj, u kome je navedeno da je ustanak u Hercegovini ponovo u usponu, jer je tamo oko 1000 ustanika, dok ih je

¹⁵⁷ »Slovenski Narod« 96, 27. IV 1882.

¹⁵⁸ Up.: »Slovenski Narod« 98, 99, 105 od 29. IV, 1. i 8. V 1882.

¹⁵⁹ Up.: »Slovenski Narod« 107, 108, 111, 116 od 10, 11, 15. i 22. V 1882.

¹⁶⁰ Up.: »Slovenski Narod« 119, 120 od 25. i 26. V 1882.

¹⁶¹ Up.: »Slovenski Narod« 123, 124, 131 od 31. V, 1. i 10. VI 1882.

¹⁶² Up.: »Slovenski Narod« 149, 190, 202, 203 od 3. VII, 21. VIII, 4. i 5. IX 1882.

oko Sarajeva, Višegrada i Foče oko 800, koji izbegavaju borbe sa c. kr. trupama.¹⁶³ Nepunih dvadeset dana docnije, objavio je organ slovenačkih liberala saopštenje koje je moralo uzbuditi čitaoce, jer je u njemu istaknuto da su se na području Bi-leće i Nevesinja formirale tri nove ustaničke čete, jačine 600 ljudi, dok su se u okolini Višegrada, Foče i Čajniča pojavile u novije vreme »tri nove čete« ustanika,¹⁶⁴ a u broju od 27. oktobra je izražena sumnja u verodostojnost saopštenja, objavljeno u budimpeštanskom legitimističkom listu, »Nemzeti Ujság«, u kome se negira pojava novih ustaničkih četa u Hercegovini i južnoj Bosni, dok je u broju od 2. novembra navedeno ovo: »Iz Sarajeva se javlja o tome, da će se u Hercegovini formirati leteći vojnički odred, jačine 300 ljudi, koji će imati zadatak da krstari po pokrajini i iz ove istrebi čete nezadovoljnika svake vrste«.¹⁶⁵ Konačno, u broju od 20. novembra, objavio je organ slovenačkih liberala saopštenje, iz koga su mnogobrojni njegovi čitaoci mogli izvući zaključak da u pobunjenim krajevima još, ni izdaleka, nije uspostavljen tako željeni mir. Naime, tamo je istaknuto ovo: još uvek se događaju napadi raznih vrsta od strane raspršenih ustanika, kakav je slučaj sa napadom na transport piva kod Kalinovika, 6. novembra, i pucanje na dvojicu artiljerijskih oficira na putu kod Čajniča; formiraće se na crnogorskoj granici »leteći korpus« od 250 pešaka, 80 žandarima i »nešto domaćih pandura«, kako bi se doskočilo tim čestim napadima ustanika; tim »letećim korom« komandovaće »oficir koji dobro poznaje predeo i ljude«; i nameravaju se organizovati u tim krajevima seoske straže, koje se imaju naoružati.¹⁶⁶

»Slovenec«, je, u odnosu na »Slovenski Narod«, proporcionalno daleko manje objavio saopštenja o događajima iz Hercegovine i južne Bosne od kraja aprila, do novembra 1882. No, i u onih nekoliko kratkih saopštenja, objavljenih u rubrici »Politični pregled. Avstrijske dežele«, otvoreno se zastupa gledište da u Hercegovini i u južnoj Bosni nije mir uspostavljen nakon obnarodovanja proklamacije o ugušenju ustanka i amnestiji ustanika. Stojeći na stanovištu da je, najvećim delom, od okupatorske vlasti zavisno hoće li mir biti brzo vaspostavljen, ovaj list je u saopštenju, objavljenom u broju od 2. maja, istakao da se, kao bajagi, u Bosni i Hercegovini naglo mir povraća, jer su se mnogi ustanici povratili svojim kućama, što treba uzeti kao sasvim realnu pojavu, budući da su mnogi bili primorani da stupe u ustaničke redove. Zbog toga bi trebalo, kako je tamo podvučeno, da nadležni organi vlasti amnestiraju sve one koji nisu počinili zločine, kako bi se što pre povratio toliko potreban mir i sprečilo dalje prolivanje krvi.¹⁶⁷ Dopisnik ovog lista iz Sarajeva, dostavio je izveštaj od 28. aprila, a »Slovenec« ga objavio, u rubrici »Izvirni dopisi«, u broju od 4. maja. Kao najvažnije, na početku svog izveštaja, ovaj dopisnik je istakao da Zemaljska vlada ima nameru mirnim sredstvima čim pre ustaničke strasti smiriti. To je, kako ističe dopisnik, ova vlada i na delu dokazala obnarodovanjem proklamacije o ugušivanju ustanka i amnestiji pripadnika ustaničkog

¹⁶³ To kratko saopštenje doslovno glasi: »V. Hercegovini se neki ustanek zopet oživlja; pravijo, da je še nad 1000 ustašev ondakaj, v Bosni pa da jih je 800, ki se drže mej Fočo, Višegradom in Sarajevom« (»Slovenski Narod« 228, 5. X 1882). Valja istaći, da je broj ustanika, početkom februara, kada je ustanički pokret dosegao najveći stepen uspona, najviše bio oko 3000 boraca (Dr H. Kapidžić, Hercego-vački ustanak 1882. godine..., str. 179—181).

¹⁶⁴ O čemu je tamo doslovno rečeno ovo: »Po poročilih kotorskih ne stoji v Bosni in Hercegovini vse tako na dobrem, kakor to rišejo službeni listi. Odvedenje Stojana Kovačevića nij raspršilo ustaše, ampak jih šele spodbudilo. Nekoliko dnij po njegovem odhodu iz Hercegovine sestavile so se ondi tri nove čete pod poveljstvom Mandića, Pobraća in Ilića, 600 mož, ki se potikajo po gorskih klanjih Bi-leka in Nevesinja. Tudi v Bosni pokazale so se v novejšem času tri nove čete ter so posode kraje mej Višegradom, Fočo in Čajnico. Osobe, ki so govorile z ustaši, pravijo, da vzlic velikej potrebi živeža in oblek nij oslabela njihova energija. Spomiadi da pričakujejo konec svojim trpljenje« (»Slovenski Narod« 244, 24. X 1882).

¹⁶⁵ Up.: »Slovenski Narod« 244, 246, 251 od 24. 27. X i 2. XI 1882.

¹⁶⁶ »Slovenski Narod« 260, 20. XI 1882.

¹⁶⁷ To kratko i jezgrovito saopštenje doslovno glasi: »V Bosno in Hercegovino se baje mir povraća. Prebivalci po polji delajo, kakor bi se ne bilo nič zgodilo, vlada menda tudi ne bo zasledovala in kaznovala teh, kateri se mirno na dom povraćajo, zlasti ker je bilo veliko primoranih, da so šli za vstaši, povsod se rado zgodi pri takih prilikah, da odločni in energični druge terorizirajo. Ako bode vlada spregledala zapeljanim, odpočila se bode dežela počasi in si opomogla; nevarno bi bilo res tako energično ljudstvo, kakor so tam dol ljudje, tirati v obup. Mnogo hrabrih vojakov je moglo že življenje pustiti v teh tokavah, ne gledé na ogromne troške, katere prizadeva vojna vsi državi, tedaj kolikor prej mir, toliko boljše« (»Slovenec« 49, 2. V 1882).

pokreta, objavljenoj u »Sarajevskom Listu«, u broju od 26. aprila, budući da će samo prema onima preduzeti drastične kaznene mere koji se do 20. maja ne vrate i prijave organima vlasti, kao i prema onima koji su se ogrešili kao zločinci ili, pak, kao zavodnici u smislu propagiranja ustaničkog pokreta.¹⁶⁸ Isti dopisnik je dostavio izveštaj iz Sarajeva 13. maja, a »Slovenec« ga objavio sedam dana docnije, u rubrici »Izvirni dopisi«. Tamo stoji ovo: »Ustanak se ne stišava. Naprotiv, govori se da opet raste, otkada su šume ozelenele i vazduh postao topliji. Čuje se da ustanici napadaju na c. kr. činovnike. U Čajniču su ubili jednog dobrog činovnika, rodom Hrvata; i jednog kadiju; i opet se čuje iz Konjica da su tamo jednog činovnika teško ranili. Nove ustaničke čete se, po svoj prilici, pokazuju u Romaniji planini.«¹⁶⁹ Sedam dana docnije, lapidarno je saopšteno na osnovu prispele vesti iz Mostara od 23. maja, da su tog dana snage c. kr. trupa otpočele borbu, u 7 časova izjutra, protiv 100 ustanika kod Hana Zimlja.« U 11 sati je komandir stražare Ruišta, stotnik Lištiak, sa delom svoje posade, napao na desni bok ustanika i nagnao ih u bekstvo. Ustanici su ostavili na položajima najmanje 12 mrtvih, dok je od vojnika bio 1 ranjen.¹⁷⁰ Dalje je u ovom listu, u broju od 6. juna, navedeno samo ovo: »U Bosni i Hercegovini se stanje stalno poboljšava, ali tu i tamo još uvek iznenada sevne.«¹⁷¹ Međutim, u podužem saopštenju, objavljenom u ovom listu, u broju od 27. jula naglašeno je da u pobunjenim krajevima, posebno u blizini crnogorske granice, još nikako nema mira, jer pojedine grupe ustanika napadaju na delove c. kr. snaga. Tako je, na primer, 12. juna, u 9 časova uveče, veći broj ustanika napao na Veleniče, »gde je bilo 100 ljudi 14. lovačkog bataljona«. Ustanici su istovremeno napali na utvrđeni logor u Čelebiću, kako ne bi bila upućena pomoć Veleničima. No ipak, pošto se ustanici nisu usudili, zbog postojećih artiljerijskih oruđa na vatrenim položajima na uglovima utvrđenog logora, napasti na Čelebić, otuda je upućeno 60 vojnika kao pojačanje posadi na Veleničima, te je napadač odbijen, uz gubitak od 9 izbačenih iz stroja: 3 mrtva i 6 ranjenih. Dalje je u ovom izveštaju, o ovoj borbi, o kojoj je, koliko nam je poznato, jedino »Slovenec« prezentirao svojim čitaocima najneophodnije podatke, rečeno da su se ustanici raspršali po dolasku još jačih austrougarskih snaga, »pa su pored crnogorske granice krenuli u Tursku, otkuda su protjerani, te su otišli u svoje skrivalište, u Crnu Goru«. U nastavku ovog saopštenja navedena je zanimljiva pojedinost, na koji način je namamljena oveća ustanička grupa na zasedu austrougarskih snaga u rejonu Graba. Naime, nameru napada ustanika na posadu c. kr. trupa na Grabu denunciраo je »jedan Turčin koga su dan ranije ustanici opljačkali«. Neodređenog dana, deo snaga austrougarskih trupa iz logora na Grabu poseo je zasedne položaje nedaleko od logora, a ostali deo je ostao u utvrđenju. Kada su ustanici naišli, iznenada su bili napadnuti iz zasede, te su se brzo povukli, »ostavivši na položajima 1 mrtvog i mnogo oružja«. Na kraju ovog zanimljivog saopštenja otvoreno je izražena sumnja u brzo vaspostavljanje mira i lične bezbednosti, potkrepljena »pričom o prikupljanju ruskih i srpskih dobrovoljaca u okolini Foče«.¹⁷² Dalje je, u organu slovenačkih klerikalaca, u broju od 22. avgusta, navedeno da je kičma ustanka slomljena, ali se još uvek ustanici, tu i tamo, pokazuju u odvojenim grupama, kakav je slučaj između Goražda i Foče, gde egzistira još pet takvih grupa. Kako se čuje, ističe se na kraju ovog izveštaja, »ponovo su se oglasili Stojan Kovačević i Pero Tunguz, koji se oba u okolini Nevesinja

¹⁶⁸ »Slovenec« 50, 4. V 1882.

¹⁶⁹ »Slovenec« 57, 20. V 1882.

¹⁷⁰ »Slovenec« 60, 27. V 1882.

¹⁷¹ »Slovenec« 63, 6. VI 1882.

¹⁷² Zadnji deo ovog saopštenja, koga je jedino organ slovenačkih klerikalaca objavio, glasi: »Prav navadno je, da nadleguju vojske, kedar živež dovežaju. V Grabu je izpostavljenih 50 mož 77. pešpolka (nadvojvoda Karol Salvator), te so hoteli vstaši obiskati. Turk pa, ki so ga dan poprej vstaši oropali, jih je ovadil. Poveljnik lajtnant Dunda je nekaj vojakov pustil v zakopih, z drugimi je pa šel sovražniku naproti, in ga je čakal v zasedi, od tod in trdnjave so tako močno vanj streljali, da so se vstaši hitro raspršili popustivši mrtveca in mnogo orožja. Najnovejša njih taktika je, da v malih trupah po 70 do 100 napadajo slabše straže in kraje, kjer je živina in da vzmirjajo proviantne kolone. Teh sitnosti menda ne boče tako hitro kraj, posebno ako je to res, kar se pripoveduje, da se več ruskih in srbskih prostovoljcev zbira okoli Foče, da bi zaprečili vsak dovoz živeža vojakom, izpostavljenim ob črnogorski meji« (»Slovenec« 83, 27. VII 1882).

i Gacka potučaju«, dok je sedam dana docnije, kratko navedeno ovo: »Inače, nije u Bosni sve glatko, kako to poneko misli. Jer, tu i tamo, pojavljuju se veće ili manje gomile ustanika, pričinjavajući nespokojstvo i materijalnu štetu mirnim stanovnicima. Zbog toga moraju vojni zapovednici uvek biti budni.«¹⁷³

I ostali slovenački listovi su u to vreme, samo u znatno manjem obimu, objavljivali saopštenja i, poput »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, izrazili sumnju u mogućnost brzog uspostavljanja mira u pobunjenim krajevima. Tako je u zadnjem, petom delu napisa »Upor v spodnji Dalmaciji (to je, v Krivošiji), Hercegovini in Bosni« od J. V. T., objavljenom u »Novicama«, u broju od 17. maja, u rubrici »Zgodovinske stvari«, kao najvažnije, istaknuto da se ustanici, navodno, povlače iz južne Bosne u planine i prema srpskoj granici, što upućuje na zaključak da uskoro ne treba očekivati kraj ustanka u Hercegovini i južnoj Bosni.¹⁷⁴ Organ štajerskih konzervativaca je u dva broja, u drugoj polovini maja, objavio saopštenja, u kojima je navedeno da se još uvek u pobunjenim krajevima pojavljuju manje ustaničke grupe s kojima okupatorske snage vode manje borbe, ukoliko ih prihvate, jer, inače, ustanici, najčešće beže »ispred naših vojnika«; što upućuje na zaključak, da uskoro tamo neće biti potpunog mira.¹⁷⁵ Uglavnom je tako rezonovao i organ goričkih liberala, objavivši tokom maja i juna 1882, nekoliko saopštenja, u kojima je navedeno ovo: da se je jedan deo ustanika, oslanjajući se na sadržaj proklamacije o ugušenju ustanka i uslovima amnestije ustanika, vratio svojim kućama, što ne znači da je ustanak potpuno ugušen; u ustaničkim područjima nalazi se još poneka »ustanička mala četa«, koja zastrašuje mirne stanovnike; kičma ustanka je slomljena ali, kako izgleda, tamo ostaje uprava ista, što je znak da trajan mir u Bosni i Hercegovini neće biti obezbeđen; i da je dobar deo ustanika već prebegao u Crnu Goru, ali su ostale njihove manje grupe u Hercegovini i južnoj Bosni, koje napadaju na manje delove austrougarske vojske.¹⁷⁶ U odnosu na sadržaj saopštenja po ovom pitanju u »Edinosti«, vredno je napomenuti samo ovo: da se u ustaničkim krajevima zadržavaju grupe ustanika, koje iz daljine pucaju na crk. trupe i beže; da je jedna ustanička četa napala, 20. maja, severno od Klenka, na odeljenje 11. pešadijskog puka, ali je suzbijena, uz gubitak od 30 mrtvih i ranjenih, a »od vojnika je ranjen 1 desetar i 3 redova«; i vojnici su napali kod Hana Zimlje u Hercegovini na 100 ustanika, te 12 ubili, a druge nagnali u bekstvo. Tom prilikom je »1 vojnik bio lako ranjen«.¹⁷⁷

Poput slovenačkih listova, organ Pokrajinske vladé za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, isticao je, nakon proglašavanja ugušenju ustanka od bečke vlade pa sve do kasno u jesen, da u Hercegovini i južnoj Bosni dejstvuju manje ustaničke grupe, koje je okvalifikovao kao »razbojničke bande«, uz naglasak da se radi o zadnjim ostacima pobunjenika, i da je, uglavnom, ustanak ugušen, jer se je veći deo ustanika vratio svojim kućama ili je, pak, prebegao u Crnu Goru. Isto, ovaj list je, takođe, obavestio svoje čitaoce o obostranim borbenim akcijama, koje su naveli slovenački listovi, o kojima je, kako mislimo, dovoljno rečeno.¹⁷⁸ Pored toga, »Laibacher Zeitung« je kratko saopštio svojim čitaocima o par manjih oružanih sukoba između ustanika i okupatorskih snaga, uglavnom o čarkama, o kojima nema podataka u slovenačkim listovima. Tako je u broju od 24. maja ovog lista navedeno da se je, prilikom koncentričnog patroliranja okupatorskih trupa u rejonu gornjeg toka Neretve, sukobilo jedno odeljenje austrougarskih snaga sa 50 ustanika, 19. maja, koji

¹⁷³ Up.: »Slovenec« 93, 98 od 22. i 28. VIII 1882.

¹⁷⁴ O tome tamo doslovno stoji ovo: »Ker se je upornikom štrana v južni Bosni zmešala, držali so se tim čvrsteje Hercegovine, a tudi tu niso nič opravili, naši razgnali so jih na vse strani. Upora pa vendar le še ni konec, ker uporniki so se umaknili više gor v Bosno in proti srbski meji, ker menijo, da se smejo nekoliko na Srbe zanašati. To niso vesele novice, upora še dolgo ne bode konec; še sedaj se pretepajo naši s hercegovinskimi in bosenskimii družalimi, da celó v Krivošijah ni miru« (»Novice« 20, 17. V 1882, str. 157).

¹⁷⁵ Up.: »Slovenski Gospodar« 20, 21 od 18. i 25. V 1882, str. 158, 161.

¹⁷⁶ Up.: »Soča« 18, 19, 20, 21, 25 od 5, 12, 19, 26. V i 23. VI 1882.

¹⁷⁷ Up.: »Edinost« 18, 21 od 6. i 27. V 1882.

¹⁷⁸ Up.: »Laibacher Zeitung« 99, 101, 109, 113, 116, 124, 130, 143, 144, 191, 194 od 1, 3, 12, 17, 22. V, 1, 9, 24, 26. VI, 22. i 25. VIII 1882, str. 844, 802-863, 935, 989, 1002, 1068, 1124, 1236, 1246, 1635, 1660.

su rasterani, uz gubitak od 2 mrtva i 3 ranjena, a tri dana docnije, da su patrole iz 44. divizije naišle na 15 ustanika u rejonu Bijele gore, 20. maja, i proterale ih.¹⁷⁹ Sa izuzetkom broja od 13. maja, u kome je navedeno da je došlo do čarke između ustanika i c. kr. trupa kod Mokrog, 4. maja, a dva dana docnije, »kod Hana Miljenov«, između Goražda i Čajniča, i broja od 20. maja, gde je naglašeno da je bila »čarka kod Bukovice«, 11. maja, u ostalim niže navedenim brojevima organa »nemškutarjev« objavljena su kratka saopštenja o manjim sukobima između ustanika i austrougarskih snaga, koje smo naveli iz slovenačkih listova. Pored toga, »Laibacher Wochenblatt« stoji na stanovištu da je ustanak slomljen, uprkos tome što u pobunjenim predelima još uvek krstare manje grupe ustanika, koje neće moći dugo izdržati zbog vrlo aktivne i guste mreže malih kolona i jakih patrola okupatorske vojske.¹⁸⁰

O pripremama za obavljanje regrutacije mladića iz Bosne i Hercegovine za austrougarsku vojsku i njenom izvođenju od druge polovine maja do sredine jula 1882, slovenački listovi su obavestavali svoje čitaoce, ističući da se izvodi bez smetnji i da se je normalno završila, što služi kao još jedan nepobitan dokaz, kako je naročito istakao »Slovenski Narod«, da nije Vojni zakon uzrok izbijanju ustanka već da je to »isključivo slaba uprava« u okupiranim pokrajinama. Osim toga, kako je podvučeno u slovenačkim listovima, u Bosni i Hercegovini će se moći uspostaviti trajan mir samo nakon udaljavanja otuda nemačkih i mađarskih činovnika i »uvođenja čisto narodne uprave«.¹⁸¹ Na kraju da navedemo i to, da je organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, odao puno priznanje c. kr. trupama, koje su, kako je u ovom listu podvučeno, i pored velikih teškoća, vezanih za gerilski način ratovanja ustanika, oštru zimu, nedostatak hrane, vode, ogreva, prostorija za smeštaj i zbrinjavanje trupa itd., uspele da za kratko vreme slome organizovan otpor ustanika i povrate u okupiranim pokrajinama toliko potreban mir.¹⁸²

Na osnovu navedenog, što se tiče obavешtenosti Slovenaca o borbama između ustanika i c. kr. trupa od sredine januara do kraja aprila, odnosno do jeseni 1882. i njihovom stavu prema ustaničkom pokretu u Hercegovini i južnoj Bosni, može se zaključiti sledeće: 1) da su Slovenci, posredstvom svojih listova, bili blagovremeno upoznati o izbijanju ustanka u Hercegovini i njegovom širenju; 2) da su slovenački listovi, pre svega na bazi oficijelnih izvora, saopštavali svojim čitaocima o borbama na hercegovačko-južnobosanskom bojištu, ne upuštajući se, najvećim delom, u davanje svoje ocene; 3) da je »Slovenski Narod« nekoliko puta saopštio svojim čitaocima da je cenzura vrlo oštra zbog čega je teško dospeti do objektivne istine, u čemu su ga sledili »Edinost« i »Soča«, te su, katkada, pozivajući se na druge listove, prokomentarisali neka borbena dejstva i došli do zaključka da c. kr. trupe ne odnose tako glatke pobeде nad ustanicima, kako to stoji u zvaničnim izveštajima; 4) da izvestan broj sitnijih oružanih sukoba, tzv. čarki, koje su istaknute u saopštenjima slovenačkih listova, naročito »Slovenskog Naroda«, u vremenu od maja do novembra 1882, predstavljaju značajnu dopunu podacima o njima, budući da ih nema u literaturi; i 5) da je slovenačka javnost prećutno odobravala ustanički pokret, jer je okupacionu upravu otvoreno okvalifikovala kao glavnog krivca za ustanak i osuđivala, preko svojih listova, neke nemačke novine zbog toga što su zahtevale za ustanike smrtnu kaznu.

¹⁷⁹ Up.: »Laibacher Zeitung« 118, 121 od 24. i 27. V 1882, str. 1018, 1041.

¹⁸⁰ Up.: »Laibacher Wochenblatt« 91, 92, 93, 94, 98, 103, 104, 106, 114 od 13, 20, 27. V, 3. VI, 1. VII, 5, 12, 26. VIII i 21. X 1882.

¹⁸¹ Up.: »Slovenski Narod« 90, 111, 114, 119, 122, 135, 142, 151, 158, 164, 189 od 20. IV, 15, 19, 25, 30. V, 15, 23. VI, 5, 15, 20. VII i 19. VIII 1882. »Slovenec« 63, 65, 71, 72, 83, 92 od 6, 13, 27. VI, 1, 27. VII i 19. VIII 1882; »Soča« 20, 23, 25 od 19. V, 9. i 23. VI 1882; »Slovenski Gospodar« 20, 22 od 18. V i 1. VI 1882, str. 158, 173; »Edinost« 22, 26 od 3. VI i 1. VII 1882.

¹⁸² Up.: »Laibacher Zeitung« 49, 59, 149 od 1, 13. III i 3. VII 1882, str. 501, 800–801, 1292.

*
* *

Ostavši dosledan tezi zagovaranja oportunisti austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine pod uslovom da seljaci dobiju zemlju, da se administracija vodi na srpskohrvatskom jeziku, da se obezbedi neophodno potrebna sloboda za domoroce i poboljša njihov materijalni položaj, veći deo slovenačke javnosti je, sudeći po pisanju slovenačkih listova, naročito »Slovenskog Naroda«, osuđivao okupatorsku vlast zbog inaugurisanja politike ekonomskog izrabljivanja i političkog ugnjetavanja obespravljenih narodnih masa. Od kraja 1878. pa do početka 1882, od početka austrougarske okupacije do izbijanja ustanka protiv Austro-Ugarske u Hercegovini i južnoj Bosni, slovenački listovi su kao neoprostiv greh pripisivali Zajedničkoj vladi, pored ostalog, ovo: konzerviranje agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini iz vremena turske vladavine, što je uslovalo podložnost kmetova domaćim feudalcima, agama i begovima; uvođenje, pored trećine i desetine, niz novih poreskih opterećenja; vođenje administracije na tuđem, narodu nepoznatom, nemačkom jeziku; i brutalan odnos činovnika, Nemaca i Mađara, prema domorocima. Obnarodovanje Zakona o vojnoj obavezi, 4. novembra 1881, doprinelo je da omraženost okupatora kulminira i da, kako su isticali slovenački listovi, posluži kao neposredni povod za izbijanje ustanka protiv Monarhije u Hercegovini na kraju prve dekade januara 1882. Po izbijanju ustanka, slovenački listovi su istakli u većem broju saopštenja i napisali, uz vrlo oštru kritiku na račun Zajedničke vlade, da su nerešeno agrarno pitanje, povećanje poreskih opterećenja i »protivslovenska uprava« u Bosni i Hercegovini glavni uzročnici ustanka. I pored oštre cenzure, slovenački listovi su prećutno odobravali ustanički pokret i osuđivali su pisanje nekih nemačkih listova, koji su za ustanike zahtevali vešala. Koristeći ne samo oficijelne izveštaje već, kad-tada, i saopštenja nekih bečkoj vladi nenaklonjenih novina, slovenački listovi su dosta dobro i blagovremeno upoznali Slovence sa oružanim sukobima između ustanika i austrougarskih trupa, počev od sredine januara pa do kraja aprila 1882. U organu slovenačkih liberala, prezentirani su najnužniji podaci i za sitnije oružane sukobe, tzv. čarke, u Hercegovini i južnoj Bosni, od maja do novembra 1882, te predstavljaju dopunu, pošto o njima u literaturi nema podataka.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DER AUFSTAND GEGEN ÖSTERREICH-UNGARN 1882 IN DER HERZEGOVINA

Petko Luković

Wie aus slowenischen Zeitungen der Jahre 1878—1882 hervorgeht, kritisierte die slowenische Öffentlichkeit das gemeinsame Ministerium wegen der wachsenden Unzufriedenheit der Völker in den besetzten Ländern. Die Kritik richtete sich vor allem dagegen, daß die Agrarverhältnisse aus der Zeit der Türkenherrschaft noch weiterhin erhalten blieben, daß die Last der Steuern für die Bauern immer schwerer wurde, daß die Administration in der deutschen, den Einheimischen unverständlichen Sprache geführt wurde und daß fremde Beamten die einheimische Bevölkerung brutal behandelten. Das waren, wie die slowenischen Zeitungen betonten, die Hauptgründe für den Ausbruch des Aufstandes und nicht die Veröffentlichung des Wehrgesetzes, das nur den unmittelbaren Anlaß für den Aufstand gab. Während des Aufstandes benachrichtigten die slowenischen Zeitungen, die ihre Informationen aus amtlichen Berichten und aus anderen Quellen schöpften, die slowenische Öffentlichkeit umfassend von den Ereignissen. Trotz der scharfen Zensur hießen die slowenischen Zeitungen insgeheim den Kampf der Aufständischen gut und verurteilten scharf die Forderungen einiger deutscher Zeitungen, die für die Aufständischen die Todesstrafe (durch Aufhängen) verlangten.

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II, tel.: 210 964, 210 879 in 210 823 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo petnajst številk revije »RIG« v desetih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin v sosednjih državah, kakor tudi razvoj mednarodnih odnosov doma in v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v pojavnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za doseg polne enakopravnosti. Zvezek 9—10 (december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977. Zvezek 13—14 je v celoti posvečen jugoslovanskemu predlogu za Deklaracijo OZN o pravicah manjšin v svetu, zvezek 15 pa položaju Slovencev v Italiji.

Z izjemo številk 1 in 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RIG«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

- Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška.**
Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945. (kmalu razprodano) 20 din
- Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria.** Ljubljana 1953. (kmalu razprodano) 50 din
- Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina.** Ljubljana 1958. 20 din
- Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910.** Zagreb 1958. 20 din
- Drago Drušković: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation.** 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973. 40 din
- Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji.** Ljubljana 1976. 10 din
- Actual Questions of the Slovene and Croat Minorities in Austria.** Ljubljana 1976. 30 din
- Aktuelle Fragen der slowenischen und der kroatischen Minderheit in Österreich.** Ljubljana 1976. 30 din
- Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih.** Članki in dokumenti. Beograd 1977. 50 din
- Le problème des minorités dans les rapports yougoslavo-autrichiens.** Recueil d'articles et de documents. Beograd 1977. 50 din
- Manjšine — most med narodi.** Ljubljana 1980. 20 din
- Minorities: Bridge Among the Nations.** Ljubljana 1980. 30 din